

HİLMİ URAN'IN ŞARK RAPORU (1944)

Yayına Hazırlayan
SEAN PATRICK SMYTH

100*

yk
yarım
kültür

Yarının Kültürü diyor ki –

“Türkiye, 21. yüzyılın ilk çeyreğini tamamlamak üzereyken birtakım bunalımlara şahit olmaktadır. Bunları aşmak için gerekli olan araçlar ise dönemimizin koşulları gereği kısıtlanmıştır. Diğer bir deyişle, popülizm çağından nasibini alan Türkiye, her ne kadar küresel ve teknolojik gelişmelerin avantajlarına sahip olsa da bir bunalımdan diğerine sürüklenirken ulusal kriz içerisine girmiştir. Türkiye’de böyle bir krizin geçmişte daha ağır şartlarda yaşandığını göz önüne aldığımızda bu bunalımların önüne geçme çabasının önemi anlaşılabacaktır. Çünkü yüz yıl önce Cumhuriyet Türkiye’si de devraldığı sorunları 19. ve 20. yüzyılın en güncel ve akılcı yöntemlerini tercih ederek çözmüştür. Bu noktada hatırlatılması gereken en önemli detay, Cumhuriyet Türkiye’sinin en büyük talihinin, neredeyse her türlü probleme çözüm önerisi sunan eser ve düşüncelere sahip olmasıdır. Bugünkü Türkiye’de ise bireyler ideolojik kamplaşmanın esiri olarak günlük politika girdabına sürüklendiği için başlıca sorunlar hep anlık değerlendirilmektedir. Sonuç olarak, bunalımların sürekliliğini yaratan sorunların ağır olması bireyleri gaflete düşürerek atalete sürüklemiştir.

Bugün 21. yüzyılın ikinci çeyreğine hazır olmamız için binmemiz gereken treni belki de çoktan kaçırdık. Sorunların ağırlaştırdığı bunalımların önüne geçilmesi, bu mümkün değilse bile bir nebze indirilmesi gerekmektedir. Burada da güncel ve akılcı düşüncelere ihtiyaç vardır. Tıpkı yüz elli yıl önce Gasprinski İsmail’in yaptığı gibi, Türkçe konuşan insanların birbiriyle iletişime geçmesi, fikirlerini tartışması ve buradan da özgün düşüncelerin doğması gerekmektedir. *Yarının Kültürü*’nde tartışması tamamlanmış bir düşünce demetiyle ‘*bugünü miras edebilmeyi*’ amaçlıyoruz. Bu amaçla çıktığımız yolda, mevcut toplumumuza sağlıklı bir şekilde yaklaşabilmeyi umuyoruz. Zira düşünce insanının dahi, ideolojik kamplaşma ortamında, herhangi bir tarafın kolayca askeri olabildiği bu zamanda, düşünce kısırlığına mahal vermemeyi ilke edinen *Yarının Kültürü*, Türk kültürüne ve Türkiye’nin yarınlarına bir katkı olacaktır.”

© *Yarının Kültürü*

Hilmi Uran'ın Şark Raporu (1944)

Metin Neşri

Yarının Kültürü Kitaplığı – No: dört.

Genel Yayın Yönetmeni: Muratcan Zorcu

Editör: Nazlı Esen Albayrak

Yayına Hazırlayan: Sean Patrick Smyth

Kapak Tasarımı: Şerza Saka

Son Okuma: Emir Gürsu

Kapak Resmi: Sean Patrick Smyth Arşivi'nde olup bilgi notu bulunmaktadır.

ISBN: 978-625-94491-1-1

Birinci Baskı: Eylül 2024 (50 Adet)

Baskı

Göktuğ Ofset Yayıncılık Matbaacılık Tic. Ltd. Şti

Zübeyde Hanım Mah. Sedef Cad. No. 1

İskitler-Altındağ / Ankara - Matbaa Sertifika No: 47538

Tel: 0312 341 38 08 - E-posta : goktugofset@gmail.com

İletişim: yarininkulturu@gmail.com

Açık Erişim: <http://yarininkulturu.org/e-kitap/>

Kütüphane Bilgi Kartı (Library Cataloging-in-Publication Data)

Zorcu, Muratcan (*Yarının Kültürü*)

Hilmi Uran'ın Şark Raporu (1944) / yayına hazırlayan: Sean

Patrick Smyth ; editör: Nazlı Esen Albayrak ; kapak tasarımı: Şerza

Saka. Ankara: Yarının Kültürü Kitaplığı, 2024.

148 pages; 14,5 x 21,0 cm. (YK Kitaplığı: No: 4)

ISBN: 978-625-94491-1-1

1.Hilmi Uran 2.Şark Raporu 3.Tek Parti Dönemi
(1927-1946) 4. Cumhuriyet Halk Partisi

HİLMİ URAN'IN
ŞARK RAPORU
(1944)

YAYINA HAZIRLAYAN
SEAN PATRICK SMYTH

Yarının Kültürü Kitaplığı

Ankara

Eylül 2024

Hilmi Uran, 1886 yılında Bodrum’da doğdu. Babası Aliğa oğlu Etem Efendi’dir. Demirci Mülkiye Mektebi’nden 1900 yılında mezun olan Uran, 1905 yılında da İzmir İdadisi’ni tamamladı. 1908 yılında da Mülkiye Mektebi’ni bitirerek İzmir’e memur tayin edildi. İlk kaymakamlığı Menemen’dedir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında da Çeşme kaymakamı olarak görevine devam etti. 1918’de Mülkiye müfettişliğine atanmasına rağmen 1919-1920 yıllarında Kars livasında görev yaptı. 1920 yılında Son Osmanlı Mebusan Meclisi’nde Muğla mebusu olarak girdi. 1921’de Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından Antalya valisi olarak görevlendirildi, ardından Adana’ya tayin edildi. TBMM’nin üçüncü döneminden başlayarak beş dönem Adana milletvekili seçildi. 1930’da Nafia vekili olarak İnönü’nün kabinesine girdi. 11 Kasım 1938’de kurulan Celal Bayar hükûmetinde Adalet vekili olarak görev yaptı. 1943’te kurulan Saracoğlu hükûmetinde ise İçişleri vekiliydi. 1946’da CHP Genel Sekreteri, 1947’de Genel Başkan vekili sıfatıyla CHP’nin fiili yöneticisi oldu. 1950 seçimlerinde CHP’nin muhalefete düşmesi üzerine siyaseti bıraktı. 21 Ekim 1957’de İstanbul’da vefat etti.

Kaynak: Uran, Hilmi. “Hatıralarım”. *Mülkiye Dergisi* 27 (240) (Mart 2014): 161-68.

KÜLTÜR HİZMETİDİR
PARAYLA SATILMAZ

İÇİNDEKİLER

<i>Yarının Kültürü'nden</i>	<i>vii</i>
<i>Ön Söz</i>	<i>xi</i>
Bazı Şark Vilâyetlerimizde Tatbiki Lüzumlu Temsil Tedbirleri Hakkında Rapor <i>Hilmi Uran</i>	3
Tıpkıbasım	95
Kaynaklar & Yayına Hazırlayan Hakkında	134

Hilmi Uran ve Şükrü Saracoğlu'nun yan yana fotoğrafı. Devlet Hava Yolları'na ait bir uçağın önünde Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'nün de bulunduğu devlet erkânı fotoğrafından ayrıntı.

YARININ KÜLTÜRÜ'NDEN

Yarının Kültürü Kitaplığı olarak yeni bir eserle sizlerleyiz. Türkiye'nin yarınlarına hazırlanırken yanımıza alacağımız en önemli şey dünün ve bugünün mirası olacaktır. Bu sebeple haftalık yazılarımızda dünün, bugünün ve yarının nabzını tutuyoruz. Tıpkı *Yarının Kültürü II* (2023) kitabında yayımladığımız A. Şefik Bakay'ın çay raporu¹ gibi önemli bir evrakı Türkiye'nin yarınlarına emanet etmekten ötürü mutluyuz.

1944 yılında Hilmi Uran tarafından dönemin başbakanı Şükrü Saracoğlu'na sunulan “Şark Raporu”, Cumhuriyet tarihimizin önemli bir belgesidir. Bu rapor, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nin sosyo-ekonomik yapısının detaylı bir analizini sunarken aynı zamanda erken Cumhuriyet hükûmetlerinin bu bölgelere yönelik politikalarının temel taşlarını da anlatan önemli bir belgedir. Ancak, bu belge, uzun yıllar boyunca akademik ve siyasal çevrelerin dışında, geniş bir kitleye hitap etme

¹ A. Şefik Bakay, “Şefik Bakay'ın ‘Rize’de Çay İşİ Nasıl Başladı?’ Başlıklı Yazısı” *Yarının Kültürü II* (2023) içerisinde. (Nazlı Esen Albayrak (ed.), Ankara: Yarının Kültürü Kitaplığı, 2024), 563-573.

imkânı bulamamıştır.² İşte bu noktada, Sean Patrick Smyth’in titizlikle hazırladığı bu eser, “Şark Raporu”nu yeniden gün yüzüne çıkararak tarihin derinliklerinde kalan bir belgeyi günümüz okuyucusuyla buluşturmayı amaçlamaktadır.

Sean Patrick Smyth, bu çalışmasında yalnızca “Şark Raporu”nun metnini ortaya koymakla kalmamış, aynı zamanda bu metni dipnotlandırarak okuyucunun daha geniş bir bağlamda değerlendirme yapmasına imkân tanımıştır.

“Şark Raporu”, yalnızca tarih meraklıları için değil, Türkiye’nin toplumsal ve siyasal yapısını anlamak isteyen herkes için vazgeçilmez bir eser niteliğindedir. Smyth’in hazırladığı bu kitap, Türkiye’nin Doğu politikasını şekillendiren temel unsurları ve bu politikaların tarihsel gelişimini anlamak için mükemmel bir rehberdir. Smyth’in titiz çalışması, raporun asıl metnini korurken metni tarihsel bir belge olarak sunmaktadır.

Yarının Kültürü Kitaplığı’nın beşinci kitabı olarak sunulan bu eser, dizinin diğer kitaplarında olduğu gibi, geçmişin ışığında geleceği aydınlatmayı hedeflemektedir. Bu seri, Türkiye’nin toplumsal ve siyasal yapısını anlamak için gereken temel eserleri bir araya getirerek okuyucularına geniş

² Hilmi Uran, *Bazı Şark vilayetlerimizde tatbiki lüzumlu temsil tedbirleri hakkında rapordur*. Salt Araştırma Kitaplar; 956.606 /URA

bir perspektif sunmaktadır. Smyth'in bu çalışması, bu misyonu başarıyla yerine getiren bir eser olarak dizinin kıymetli bir parçası haline gelmiştir.

Sean Patrick Smyth'in hazırladığı bu kitap, Türkiye'nin yakın tarihine ışık tutan bir başyapıttır. Okuyucuların, bu eseri okurken Türkiye'nin derinliklerinde bir yolculuğa çıkacaklarını ve geçmişin izlerini sürerek bugünü ve yarını daha iyi anlayacaklarını umuyorum. Bu kitabın, Türkiye'nin Doğu politikasını daha iyi anlamak isteyen herkes için vazgeçilmez bir kaynak olacağına inanıyorum. *Yarının Kültürü Kitaplığı*'na kazandırılan bu eserin hem akademik çevrelerde hem de geniş okuyucu kitlesi arasında hak ettiği yeri bulmasını temenni ediyorum.

Eylül 2024

Ö N S Ö Z

Hilmi Uran'ın 1944 tarihli “Şark Raporu”nda ele alınan başlıca mesele, Türkiye Cumhuriyeti'nin doğu vilayetlerinde yaşayan Kürt nüfusun sosyal, ekonomik ve siyasi durumudur. Bölge halkı uzun süredir çeşitli sosyal ve ekonomik sorunlarla mücadele etmektedir ve devletin bu sorunlara yönelik politikaları hem bölgesel hem de ulusal düzeyde büyük ehemmiyet taşımaktadır. Rapor, Kürt nüfusunun demografik yapısını, tarihsel arka planını ve bu topluluğa yönelik alınması gereken önlemleri ayrıntılı bir şekilde sunmaktadır.

Türkiye'nin sosyo-politik yapısında önemli bir yer tutan Kürtler, özellikle 20. yüzyıl başlarından itibaren çeşitli isyanlar ve siyasi hareketlerle tarih sahnesinde yerlerini almışlardır. Devletin bu isyanları bastırma yöntemleri, bu topluluğa yönelik uygulamalar ve bölgesel politikalar raporda derinlemesine incelenmiştir. Ayrıca, bölgedeki sosyo-ekonomik koşullar, eğitim durumu ve altyapı eksiklikleri gibi konular da ele alınarak bölgenin kapsamlı bir portresi çizilmektedir.

Bu raporun ehemmiyeti, bölgedeki mevcut sorunlara dair farkındalığı artırma ve bu sorunların çözümüne yönelik

pratik, uygulanabilir öneriler sunmada yatmaktadır. Özellikle eğitim ve altyapı yatırımlarının artırılması, ekonomik kalkınmanın desteklenmesi ve sosyal adaletin sağlanması, raporun önerdiği başlıca çözüm yolları arasındadır. Rapor, bu önerileri sadece yerel yönetimlerin değil, ulusal hükûmetin de dikkate alması gereken stratejik önlemler olarak sunmaktadır.

Doğu vilayetlerindeki Kürt nüfusun karşılaştığı zorluklar, yalnızca ekonomik veya sosyal alanda değil, aynı zamanda kültür ve dil sahasında da çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitlilik, bölgenin zengin kültürel dokusunu oluştururken aynı zamanda çatışma ve gerilimlerin kaynağı olmuştur.

Bu raporda ele alınan meseleler çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin doğu vilayetlerindeki durumu incelenirken akademik literatürde sıklıkla vurgulanan, devletin azınlıklara uyguladığı iddia edilen '*Türkleştirme*' politikalarına yönelik karşılaştırmalı bir perspektif sunulmaktadır. Ancak, raporda belirtilen Cumhuriyet Halk Partisi'nin bölgede yeterince şube açmaması; sağlık, eğitim vb. temel kamu hizmetlerinin sınırlı olması gibi bulgular, devletin bu bölgelerde oldukça zayıf kaldığını desteklemektedir. Ayrıca, devletin gücünü sürdürebilmek için bölgedeki eşrafa dayandığı, bu bağlamda bir tür pragmatik ittifak politikası izlediği ifade edilmektedir.

Türkiye'nin doğu vilayetleri, tarihsel olarak birçok etnik ve dinî grubun bir arada yaşadığı, fakat aynı zamanda çeşitli

sosyal ve ekonomik problemlerle boğuşulan bir bölge olarak bilinir. Bu vilayetlerdeki hükûmet yapıları ve idari daireler, çeşitli zamanlarda yetersiz kalmış ve bölge halkının ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanmıştır. Rapor, bu idari yapıların güçlendirilmesi ve daha etkin hale getirilmesi gerektiğini vurgulayarak yönetimdeki açıkların kapatılmasını ve yerel halkla daha iyi bir iletişim kurulmasını önermektedir.

Bölge ekonomisinin canlandırılması tarım, hayvancılık ve sanayi alanlarında yapılacak yatırımlarla desteklenebilir. Rapor, ekonomik kalkınmanın bölge halkının yaşam standartlarını yükselteceğine ve uzun vadede bölgesel istikrarı sağlayacağına dikkat çekmektedir.

Doğu vilayetlerinin coğrafi ve iklimsel koşulları, devletin bu bölgelerde etkin bir varlık göstermesini zorlaştırmaktadır. Yılın büyük bir kısmında yolların elverişsiz hava koşulları nedeniyle ulaşım kapalı olması, bu bölgelerin ülkenin geri kalan kısımlarıyla olan bağlantısını sınırlamakta, bölgedeki izolasyonu artırmaktadır. Bu durum bölgede yaşayan insanların eğitim, sağlık ve diğer temel hizmetlere erişimini ciddi şekilde kısıtlamaktadır.

Bölgeye yönelik devlet politikalarının ve yatırımlarının yetersizliği, doğu vilayetlerinde sosyal ve ekonomik kalkınmanın önündeki en büyük engellerden biri olarak görülmektedir. Eğitim ve sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi, altyapı sorunlarının çözülmesi ve ekonomik fırsatların artırılması gibi konular, raporun önerdiği temel çözüm yolları arasında yer almaktadır. Ancak, bölgedeki mevcut durum,

bu tür gelişmelerin önünde ciddi zorluklar oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, bu rapor Türkiye'nin doğu vilayetlerinde yaşayan Kürt nüfusuyla ilgili uzun süredir devam eden sorunlara dair kapsamlı bir analiz sunmaktadır. Devletin bu sorunlara yönelik olarak geliştireceği politikaların, bölgesel kalkınma ve ulusal bütünlük açısından stratejik öneme sahip olduğu vurgulanmaktadır. Rapor, devletin bu bölgelerdeki zayıf varlığını güçlendirecek ve bölge halkının refah seviyesini yükseltecek uzun vadeli stratejiler geliştirilmesini önermektedir.

Sean Patrick Smyth

Belfast / 30 Temmuz 2024

Hilmi Uran'ın

“Şark Raporu”

(1944)

*Bazı Şark Vilâyetlerimizde Tatbiki Lüzumlu
Temsil Tedbirleri Hakkında Rapor*

Yayına Hazırlayan: Sean Patrick Smyth

[1] Ankara 9 Kânunuevvel 1944

Özü:

*Bazı Şark Vilâyetlerimizde Tatbiki Lüzumlu Temsil
Tedbirleri Hakkında Rapor*

Bay Şükrü Saracoğlu

Sayın Başvekil

Cumhuriyetin ön safta gelen büyük dahilî meselelerinden biri de hiç şüphesiz ki –bazen şark vilâyetleri meselesi diye vasıflandırdığımız– Kürtlük meselesidir.

Bunu ehemmiyetli bir mesele hatta millî bir tehlike halinde belirtmeye saik olan cihet; memleketin ötesine, berisine –küçük gruplar halinde de– serpilmiş bulunan bazı Kürtler dışında; asıl büyük Kürt kütlesinin toplu bir halde burada, şark vilâyetlerimizde yerleşmiş olması ve bu topluluğun Rus, İran ve Irak hudutlarımız dışındaki Kürtlükle de, doğrudan doğruya temas halinde bulunarak ciddî ve esaslı tedbirler alınmayacak olursa oralardan gelebilecek

her türlü zehirli ve tahrikçi propagandalarla bu kütlenin her an zehirlenebilmek istidadını¹ taşımasıdır.

*

Nüfus kanunumuz; İslâm dininde olan vatandaşların nüfusa tescillerinde, milliyetlerinin de zikrine cevaz vermez ve onların hepsi sadece Müslüman diye kaydolunur. Bu itibarla Türk'ün gayri bir milliyete sahip olan Müslüman dinindeki vatandaşları nüfus sicillerinden anlamak mümkün olmaz: onu ayrı ve hususî tahkikatla meydana çıkarmak icab eder. Bu raporda Kürtler hakkındaki ileri sürülen rakamlar da, böylece hususî tetkiklerle elde edilmiş rakamlardır ve bu raporda Kürt tabiriyle Kürtçe'yi anadili olarak kullanmakta bulunanlar kastedilmiştir.

*

Türkiye Cumhuriyeti nüfusu üzerinde –daha ziyade Türklük ve Kürtlük nisbetini belirtmek için– 1940 senesinde yapılmış olan bir tetkike göre tekmil Türkiye nüfusu şöyledir:

15,055,599 Türk

1,862,665 Kürt

1,356,161 Muhtelif

18,274,425 Yekûn

¹ (Ar.) *İstîdad*. Herhangi bir şeye karşı doğuştan gelen yatkınlık, yetenek, kabiliyet. Burada potansiyel anlamında kullanılmıştır.

Bu cetvele nazaran Türkler tekml nüfusun %82,4'ünü, Kürtler %10'unu ve diğer müteferrik² unsurlar da %7,6'sını teşkil etmekte ve Kürtlerin tekml Türk vatani içindeki varlığı bu suretle büyük bir ehemmiyet arz etmiyor görünmektedir.

Bir de Fırat Nehrini ele alarak mevcut nüfusu, Fırat'ın garbinde ve Iğdır'la Erzincan arasına çekilecek bir hattın cenubunda ve Fırat'ın şarkında diye iki ayrı kütle halinde tetkik ve mütalâa edecek olursak vaziyet Fırat'ın garbinde Türklüğe çok müsait olarak şöyle oluyor:

[2] 14,607,069 Türk

678,711 Kürt

1,201,553 Muhtelif

16,487,333 Yekûn

Fakat bildirilen hattın cenubile Fırat'ın şarkında da vaziyet bilakis Kürtlüğe çok daha müsait olarak şöyle oluyor:

448,530 Türk

1,183,954 Kürt

154,608 Muhtelif

1,787,092 Yekûn

² (Ar.) *Müteferrik*. Birbirinden ayrılmış, dağılmış, çeşitli, muhtelif.

Bu iki ayrı kütleden birincisinde Türklük Fırat'ın garbinde nüfusun %88'ini Kürtlük ancak %4,115'ini ve müteferrik unsurlar da %7.285'ini teşkil etmekte ve Fırat'ın şarkında ise Türklük oradaki nüfusun %25,1'ini, Kürtlük %66,3'ünü ve diğer unsurlar da %8,6'sını teşkil etmektedir.

Rakamlarla verilen bu izahatımla da anlaşılmış olacaktır ki Kürtlüğün Türkiye Cumhuriyeti'nde dahilî bir mesele halinde tecellisi onun miktar itibariyle alelilâk çokluğundan değil, mevcudun daha ziyade şark vilâyetlerimizde toplanmış olması gibi tevezzüi şeklinden neşet etmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu bu unsuru; vaktile orada sakin bulunan Ermenilerle daimî bir ihtilaf halinde bulundurur ve Kürtleri Müslümanlık camiası iç[er]isinde benimsiyor görünerek Ermenilerin millî taşkınlıklarına karşı bunları bir silâh ve bir kalkan gibi kullanırdı; Kürt beylerini nişanlarla, rütbelerle ve paşalık ünvanlarile taltif ederek ve onlardan milis kuvvetleri teşkil ederek asıl kütlenin ezilmesi ve oradaki hükûmet nüfuzunun hiçe inmesi bahasına Kürtlüğü elde tutuyor görünürdü. Şımarık reislerin sık sık tekerrür eden şekavet hareketleri daha ziyade Ermenileri müteessir eder ve bu; ecnebi müdahalelerine ve oralarda ıslahat yapılması taleplerine kadar yol açar, dururdu. Geçen umumî harbi de bu çekişme içinde geçirmiş olan mıntıka Ermenilerinin cihan harbi seylâbına³ kendilerini kaptırarak şark vilâyetlerimizden silinmelerini müteakip havalinin

³ (Ar.) *Seylâp*. Sel suyu, sel, su baskını, taşkın.

hâkim unsuru haline geliveren Kürtlerde milliyet duygusunu daha kıvrak bir tempo ile artmış ve bazı Kürt münevverleri tarafından beslene beslene tehlikeli bir duruma getirilmiş olan bu duygu tesiri altında zaman zaman patlak veren Kürt isyanları ise her defasında silâhla bastırılmıştır.

Bu tedhiş⁴ hareketleri ile Kürtlük bugün sinmiş bir halde-dir; fakat saf ve cahil olan kütle üzerinde milliyet duygusu içten, dıştan muttasıl⁵ körüklenmekte ve Türklüğe karşı sönmez bir kin ve gayz aşılانmaktadır. Kürtçülerin neresi biraz kazınsa altından bu kinin sırttığı görünürse de bunun en şüphe bırakmaz izlerini onların köylere kadar yaydıkları halk türkülerinde bulmak kabildir. Bu türküler içinde Ağrı'nın matemini terennüm eden, Şeyh Sait isyanında asılan bir sevgilin intikamı ahdini terennüm eden ve yer yer Jandarma zulümlerini terennüm edenleri var.

Bütün bu tezahürlerde zaten öteden beri de malûm olan Kürtlük meselesini artık millî bir dava halinde ele almak için acele etmemizi ve tedbir almamız gerektirir.

Biz bu tedbirleri iki esaslı gruba ayırarak mütalâa etmek istiyoruz:

⁴ Ar. *Tedhiş*. Dehşet verme, korku verme, ürkütme, yıldırma, terör.

⁵ Ar. *Muttasıl*. Aralıksız ve yan yana olan, bitişmiş durumda bulunan, bitişik.

1-Bu vilâyetlerimizde tatbik edilecek bir temsil ve kalkınma siyasetinin esaslarını isabetle tayin ederek onları bir hükûmet siyaseti halinde uzun seneler müstemirren⁶ tatbik etmek ve bunun icab ettirdiği tahsisatı her sene bütçelerine muntazaman⁷ koyabilmek.

2-Böyle bir temsil siyaseti semeresini verinceye kadar hükûmetin oralarda çıkabilecek-içli, dışlı-her hadise karşısında vaziyete hâkim kalabilmesi tedbirlerini tamamlamak.

*

[3] Bu vilâyetler için şimdiye kadar tekarrür ettirilmiş ve plânlanmış bir temsil ve kalkınma programının mevcudiyetini ben bilmiyorum ve hatta elime geçen bir çok raporlarda böyle bir temenni cesaretle izhar edilmiş görülmekte olmasına rağmen, bu mevzunun bu ana kadar ciddiyetle ele alınıp derli, toplu münakaşa ve tetkik edilmiş olduğunu da zannetmiyorum. Fakat buna mukabil oralarda hükûmetin durumunu kuvvetli tutmak gayesiyle atılmış ciddî ve esaslı adamlar, alınmış isabetli tedbirler vardır. Yalnız ilk zamanlar pek hararetli başlayan bu arzunun da seneler geçtikçe-daha ziyade tahsisat esirgenmesi yüzünden-gittikçe hızını kaybetmiş olduğu sezilmektedir. Halbuki bir temsil ve kalkınma tedbirlerini kül halinde bir hükûmet programı olarak takarrür ettirdikten sonra ona bir an evvel başlamak ne kadar lâzımsa böyle bir temsil siyaseti ile oralardaki bir milyondan fazla bir vatandaş

⁶ Ar. *Müstemir*. Devamlı, sürekli, kesintisiz.

⁷ Ar. *Muntazaman*. Düzgün ve düzenli bir biçimde.

kütlesine yurt içinde dil ve dilek birliğı temin edilinceye kadar da hükûmetin oralarda kuvvetli bulunması tedbirlerinin tamamlanmasına devam edilmesi ve bunun katiyen gevşetilmemesi o kadar lüzumlu görülür.

Biz bu sonuncu tedbirleri sırasıyla şöyle buluyoruz:

A-Lüzumlu yerlerde açılan ve açılacak olan Jandarma karakolları binalarının bir an evvel inşası

B-Vilâyet, kaza, nahiye hükûmet daireleriyle Jandarma dairelerinin bir an evvel inşası

C-Karakollar arasında telefon irtibatının tamamlanması; hatta yer yer telsizle muhabere imkânının temini

D-Mıntıkanın mühim telâkki edilen her tarafına, her mevsimde motorlu vasıtaların gidişini mümkün kılacak surette oralardaki şoselerin⁸ ikmali

E-Memurların terfihi⁹, sıhhatlarının korunması, çocuklarının okutulması ve kendilerine barınacak birer ev yapılivermesi.

Bu rapor da:

⁸ Fr. *Chaussée*. Daha çok taş kırıkları üzerine döşendikten sonra silindir geçirilmek sûretiyle yapılan trafiğe elverişli yol, bir nevi stabilize yol.

⁹ Ar. *Terfih*. Bolluk içinde yaşatma, rahat yaşamasını sağlama.

1-Hükûmetin bir gün oralarda bu bakımdan ne durumda olduğunu teşrih¹⁰ etmek.

2-İstenildiği gibi kuvvetli bir duruma gelebilmemiz ve vaziyete tamamıyla hâkim kalabilmemiz için oralarda daha neler yapılması icap ettiğini izah etmek.

Sonra da:

3-Bu davayı kökünden halledebilmiş olmak için tekmil vekâletler mesaisini şumulü¹¹ içine alan bir temsil ve kalınma programının neler olabileceğini arz ederek bu programın, yahut tadilen tasvip edilecek herhangi bir programın bir an evvel tatbikini istirham etmek istiyoruz. Yalnız şark vilâyetlerimizde müteşekkil üç umumî müfettişlik de bu büyük ve millî dava ile sıkı sıkı alâkalı olduğundan teşrih ve teklifler bu müfettişlik mıntıkalarını birer birer ele alarak arz edilecektir ve her müfettişlik mıntıkasında bugünkü durum birini kısım olarak ve oralarda bunlara ilâveten daha neler yapılmak icab ettiği ikinci kısım olarak arz edildikten sonra temsil programı olarak düşündüklerimiz de ayrıca üç umumî müfettişliğe şamil bir şekilde ve müşterek tedbirler halinde teklif edilecektir.

¹⁰ Ar. *Teşrih*. Bir meseleyi bütün yönleriyle inceden inceye tetkik edip açıklama, açma, meydana çıkarma.

¹¹ Ar. *Şumul*. İçine alma, kaplama, kapsama, şamil olma.

Dördüncü Umumî Müfettişlik

Birinci Kısım

Elâzığ, Tunceli, Bingöl ve Erzincan vilâyetlerini ihtiva etmekte bulunan Dördüncü Umumî Müfettişlik 6/1/1936 tarihinde teşkil edilmiştir ve umumî müfettiş uhdesine aynı zamanda Tunceli Vali ve Komutanlığı da birlikte verilmiştir.

[4] Bu vilâyetler mıntakası 38,251 kilometre mu-rabbaında olup bunun 9508'i Elâzığ'a, 7604'ü Tunceli'ye, 8607'si Bingöl'e, 12,532'si de Erzincan'a aittir.

Bu dört vilâyet, mülkî taksimat itibariyle 23 kazayı, 65 na-hiyeyi ve 1750 köyü ihtiva eder.

Bu dört vilâyetin nüfus tablosu da, anasıra taksim edilmiş bir halde olarak şöyledir:

Vilâyeti	Türk	Kürt	Zaza	Çerkes	Ermeni	Boşnak	Arnavut	Kıbtî	Süryani	Mısırlı	Rum	Yekûn
Elazığ	91783	78249	23212	.	499	401	907	303	199	.	.	195.553
Tunceli	34994	80985	.	.	705	.	.	56	.	2	.	116,742
Bingöl	3477	37261	32473	409	76	.	.	135	.	.	.	73,831
Erzincan	121534	57894	.	.	219	.	.	28	.	2	1	179,678
Yekûn	251788	254380	55685	409	1499	401	907	522	199	4	1	565.804

Mıntakada nüfus kesafeti 14,7'dir. Bu kesafet Elâzığ için 20, Tunceli için 15, Bingöl için 9, Erzincan için de 14,3'tür.

Elâzığ vilâyetinde Türkler tek mil nüfusun %47'sini, Kürtler %51,88'ni, Tunceli vilâyetinde Türkler tek mil nüfusun %28,3'ünü, Kürtler %71,4'ünü:

Bingöl vilâyetinde Türkler tek mil nüfusun %4,66'sını, Kürtler %94,4'ünü; Erzincan vilâyetinde Türkler tek mil nüfusun %67,6'sını, Kürtler de %32,2'sini teşkil ediyor.

*

Bu mıntıkada vazife alacak küçük, büyük memurların vazife görecekları yerleri hakikî hürriyetleri ile belirtmiş olmak için vilâyet ve kaza merkezlerinin hâneleri adedini ve bunların deniz seviyesinden yüksekliklerini bildirmeyi faydalı görüyorum. Dördüncü Umumî Müfettişliğin dört vilâyetinde bu durum şöyledir:

	Hâne sayısı	Râkım
Elâzığ vilâyet merkezi	4829	1068
Karakoçan kaza merkezi	60	1250
Palu kaza merkezi	688	1010
Sivrice kaza merkezi	33	1155
Baskil kaza merkezi	226	1175
Maden kaza merkezi	879	1150

Keban kaza merkezi	210	780
--------------------	-----	-----

*

	Hâne sayısı	Râkım
Tuncel'nin Çemişkezek kaza merkezi	42	1200
Mazgirt kaza merkezi	190	1400
Nazmiye kaza merkezi	92	1700
Pülümür kaza merkezi	175	1660
Pertek kaza merkezi	524	1050
Ovacık kaza merkezi	63	1150
Hozat kaza merkezi	283	1550
Kalan kaza merkezi	67	1000

*

[5]

	Hâne sayısı	Râkım
Bingöl vilâyet merkezi	450	125
Genç kaza merkezi	129	1000
Solhan kaza merkezi	54	1500
Karlıova kaza merkezi	28	1950
Kiğı kaza merkezi	280	1750

*

	Hâne sayısı	Râkım
Erzincan vilâyet merkezi	3204	1200
İliç kaza merkezi	86	1150
Kemah kaza merkezi	558	1100
Refahiye kaza merkezi	111	1550
Kemaliye kaza merkezi	1141	945
Tercan kaza merkezi	52	1800

*

Görülmektedir ki bu dört vilâyetin yirmi üç kazası merkezinden 780 râkımlı Keban ve 945 râkımlı Kemaliye kasabaları hariç olmak üzere diğerleri binden yüksek râkımdadır ve hemen hepsi de kasabadan ziyade köy karakterinde olmakla beraber on tanesinde hâne adedi yüzü bile bulmamaktadır.

Bu dört vilâyet köylerinin mektep durumu şöyledir:

Elâzığ vilâyetinde 590 köy vardır ve bunların ancak kırk dokuzunda öğretmenli ve elli yedisinde de eğitimli olarak yüz altısında mektep vardır.

Bu köylerin 158 tanesinde hâne adedi yirmiden azdır.

Tunceli vilâyetinde 377 köy vardır ve bunların ancak yirmi dokuzunda öğretmenli ve elli yedisinde eğitimli olarak

seksen altısında mektep vardır. Bu köylerin 165 tanesinde hâne adedi yirmiden azdır.

Bingöl vilâyetinde 296 köy vardır ve bunların ancak on sekizinde öğretmenli olarak mektep vardır. Bu köylerin 83 tanesinde hâne adedi yirmiden azdır.

Erzincan vilâyetinde 488 köy vardır ve bunların ancak elli sekizinci öğretmenli ve yüz otuz sekizinde eğitimci olarak 196 mektep vardır. Bu köylerin 72 tanesinde hâne adedi yirmiden azdır.

*

Dördüncü Umumî Müfettişlik mıntıkasında yalnız Elâzığ merkezinde bir orta mektep vardır ve başkaca orta tahsil müessesesi yoktur.

*

Bu dört vilâyetin hususî idare durumları şöyledir:

Elâzığ vilâyetinin 943 senesi hususî idare bütçesi: 449,393 liradır.

Tunceli vilâyetinin 943 senesi hususî idare bütçesi: 193,592 liradır.

Bingö vilâyetinin 943 senesi hususî idare bütçesi: 152,764 liradır.

Erzincan vilâyetinin 943 senesi hususî idare bütçesi: 377,166 liradır.

*

Yine bu dört vilâyetin umumî bütçeye temin ettikleri varidat miktarları şöyledir:

Elâzığ vilâyetinin 1942 senesi hesap neticelerine göre tekml vergileri tahsilâtı: 1,519,947 liradır.

Tunceli vilâyetinin 1942 senesi hesap neticelerine göre tekml vergileri tahsilâtı: 332,096 liradır.

Bingöl vilâyetinin 1942 senesi hesap neticelerine göre tekml vergileri tahsilâtı: 349,279 liradır.

Erzincan vilâyetinin 942 senesi hesap neticelerine göre tekml vergileri tahsilâtı: 843,864 liradır.

*

[6] Dört vilâyette de varidat nevileri içinde yegâne kabarık rakamları hayvanlar vergisi teşkil etmektedir. Varlık vergisi ile inhisarlar, gümrükler ve diğer askerî ve mülkî müesseseler varidatı hariç olarak tekml vilâyetler varidatı; 1942 senesi hesap neticesine göre 292,795,306 Lira olduğuna göre bu dört vilâyetten Elâzığ vilâyetinin hazineye temin ettiği varidatın tekml vilâyetler varidatına nisbeti %0,52'yi, Tunceli vilâyetinin hazineye temin ettiği varidatın tekml ettiği varidatın tekml vilâyetler varidatına nisbeti %0,11'i Bingöl vilâyetinin hazineye temin ettiği varidatın tekml vilâyetler varidatına nisbeti %0,11'i ve Erzincan vilâyetinin hazineye temin ettiği varidatın tekml vilâyetler varidatına nisbeti de %0,29'u geçmemektedir.

*

Bu dört vilâyette vilâyet ve kaza hükûmet daireleri durumu şöyledir:

Elâzığ vilâyet merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

Karakoçan kara merkezinde: Hükûmet dairesi yoktur.

Palu kaza merkezinde: Hükûmet dairesi yoktur.

Sivrice kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

Baskil kaza merkezinde: Hükûmet dairesi yoktur.

Maden kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

Keban kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

*

Tunceli'nin Çemişkezek kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

Mazgirt kaza merkezinde: Hükûmet dairesi haraptır.

Nazmiye kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

Pülümür kaza merkezinde: Hükûmet dairesi haraptır.

Pertek kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

Ovacık kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

Hozat kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

Kalan kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

*

Bingöl vilâyet merkezinde: Hükûmet dairesi yoktur.

Genç kaza merkezinde: Hükûmet dairesi yoktur.

Solhan kaza merkezinde: Hükûmet dairesi yoktur.

Karlıova kaza merkezinde: Hükûmet dairesi yoktur.

Kığı kaza merkezinde: Hükûmet dairesi yoktur.

*

Erzincan vilâyet merkezinde: Hükûmet dairesi yapılmaktadır.

İliç kaza merkezinde: Hükûmet dairesi yoktur.

Kemah kaza merkezinde: Hükûmet dairesi yoktur.

Refahiye kaza merkezinde: Hükûmet dairesi yoktur.

Kemaliye kaza merkezinde: Hükûmet dairesi yoktur.

Tercan kaza merkezinde: Hükûmet dairesi yoktur.

*

Görülüyor ki 26 vilâyet ve kaza merkezinden on üçünde hükûmet dairesi yoktur ve ikisinde de eskiden kalma birer bina varsa da içlerinde oturulamayacak derece haraptır ve onların yeniden inşaları lâbüttür.

Nahiyelere gelince: mıntakada mevcut 65 nahiye on birinde vakitile mahallî yardımlarla yapılmış nahiye daireleri varsa da ihtiyacı karşılayacak halde değildir; bu itibarla mıntakada hiçbir nahiye merkezinde hükûmet dairesi yok demektir.

*

Memur evi olarak da Elâzığ vilâyetinin Baskil ve Sivrice kazalarında; Tunceli vilâyetinin Nazimiye, Mazgirt, Çemişkezek kazalarında; Bingöl vilâyetinin Solhan ve kiğı kazalarında yalnız kaymakamlara mahsus olarak birer ev vardır. Ayrıca Tunceli Vilâyetinin Ovacık kazası merkezinde yirmi, Kalan kazası merkezinde kırkdört, Nazimiye kazası merkezinde altı ev yapılmış olup buralarda subay ve memurların ev ihtiyaçları temin olunmuş bulunmaktadır.

Mıntıkada faal halde bulunan 158 Jandarma karakolunun ancak bir kaç tanesi bilhassa karakol olarak inşa edilmiş binalarda olup büyük bir kısmı ya kira ile tutulmuş derme, çatma yerlerde; yahut da hazineye ait eski ve bugünün telâkkisine göre karakol itti hazı caiz olmayacak binalarda bulunmaktadır.

Mevcut telefon şebekesine gelince:

Elâzığ vilâyetinde: 786

Tunceli vilâyetinde: 862

Bingöl vilâyetinde: 397

Erzincan vilâyetinde: 332 kilometre olmak üzere tek mil mintıkada 2377 kilometre uzunluğunda telefon hattı vardır ve bu hat üzerinde 94'ü Elâzığ'a, 125'i Tunceli'ye, 49'u Bingöl'e, 90'u Erzincan'a ait olmak üzere 358 telefon makinası ve 16'si Elâzığ'a, 23'ü Tunceli'ye, 11'i Bingöl'e, 26'sı Erzincan'a ait olmak üzere de 76 telefon santralı vardır ve bunlar da her tarafta olduğu gibi gayri mütecanis ve vasıfları birbirine uymayan makinalardır.

Dördüncü Umumî Müfettişlik mıntıkasında yol durumu da şöyledir:

Merbut haritanın tetkikinden de anlaşılacağı veçhile mıntıka-da tam bir şose halini muhafaza eden yol; Elâzığ-Pertek-Hozat arasındaki 67 kilometrelik şosedir. Bunun haricindeki teknil muvasala vasıtaları; üzerinde yer yer çalışılan fakat bir tarafı muntazam şose haline getirildiği zaman diğer tarafları bozulmaya yüz tutan yollardır.

Bu şebekeden bugün ne kadarının nerelerde muntazam şose, nerelerde bozuk şose, nerelerde sınaî¹² imalâtlı tesviye¹³ ve nerelerde de âdî tesviye halinde bulunduğu haritada gösterilmiş bulunduğundan bunları tafsile lüzüm görmüyor ve şu aşağıdaki izahatı vermekle vaziyeti olduğu gibi arz etmiş oluyoruz.

Elâzığ vilâyetinde her kazaya her mevsimde gidip gelmek kabildir.

Tunceli vilâyetinde; bu vilâyetin Pertek kazasında senenin her ayında her vasıta ile gidilebilir;

Kalan, Hozat, Çemişkezek, Nazımiye, Mazgirt kazalarına Kânunuevvel'in on beşinden ta Nisan'ın on beşine kadar ne

¹² Ar. *Sınâî*. Sanâyi ile, zanâat veya sanatla, sanatkârlıkla ilgili, endüstriyel.

¹³ Ar. *Tesviye*. Aynı seviyeye getirme.

motorlu vasıta ile hatta ne de atla gidilemez. Bu aylarda buralara Teyik denilen bir nevi kızakla veyahut da yaya olarak gitmek icab eder. Pülümür kazasına ise motorlu vasıta hiçbir mevsimde gitmez ve kışın oraya da ya teyik denilen kızakla veyahut da yaya olarak gitmek lâzımdır.

Bingöl vilâyetinde; vilâyet merkezi olan Çapakçur'a haziran, temmuz, ağustos, eylül aylarında tekerlekli vasıta işlerde de diğer aylarda oraya ancak katırla gidilir. Solhan ve Genç kazaları merkezine de yalnız haziranla birinciteşrin arasında motorlu vasıta gider. Karlıova ve Kiğı kazalarına ise senenin her ayında ancak katırla gidilebilir.

Erzincan vilâyetinde; İliç kazası merkezi olan İliç kasabası şimendifer¹⁴ güzergâhında kendi namındaki istasyona dört kilometrelik bir şose ile bağlı olup oraya her zaman motorlu vasıta ile gidebilir. Kemah kasabası da hat üzerindedir ve ayrıca vilâyet merkezine şose ile bağlıdır; fakat senenin yalnız dokuz ayında motorlu vasıta ile gidilebilip kışın üç ay araba ile gidilmek icab eder.

[8] Refahiye kasabası vilâyete bozuk bir şose ile bağlıdır ve senenin yalnız altı ayında montürlü vasıta ile gidilir. Kışın altı ay oraya yaya gidilebilir.

Kemaliye kasabası hat üzerindeki Çağıştaş [Çaltı] istasyonuna 30 kilometrelik bozuk bir şose ile bağlıdır. Bu yol üzerinden senenin sekiz ayında moturlu vasıta ile gidilirse de diğer dört kış ayında ancak atla gidilir.

¹⁴ Fr. *Chemin de fer*. Demir yolu.

Tercan kasabası Erzurum hattı üzerindeki istasyonuna on beş kilometrelik bir şose ile bağlıdır ve bu yolda 9 ay moturlu vasıta ile gidilip gelinebilir. Ancak üç kış ayında ya kızakla yahut atla gitmek iktiza¹⁵ eder.

*

Yine bu dört vilâyetin doktor ve eczane durumu da şu cetvelde gösterildiği gibidir:

Vilâyet veya kazanın adı	Sıhhat Mud.	Doktor	Eczane	Hastaneler			D Ü Ş Ü N C E L E R
				Memleket	Akliye	Cüzam	
Elâzığ	1	1	2	1	1	1	
Karakoçan	.	.	.	.	.	.	
Pafo	.	1	.	.	.	.	
Sivrice	.	.	.	.	.	.	
Baskıl	.	1	.	.	.	.	
Vaden	.	1	1	.	.	.	
Keban	.	.	.	.	.	.	
Tunceli'nin Çemişkezek	.	1	.	.	.	.	
Mazgirt	.	.	.	.	.	.	
Nazimiye	.	.	.	.	.	.	
Pulümür	.	1	.	.	.	.	
Pertek	.	1	.	.	.	.	
Ovacık	.	.	.	.	.	.	
Hozat	.	1	.	.	.	.	
Kılan	.	1	.	.	.	.	
Bingöl Merkezi	1	.	.	.	.	.	
Genç	.	1	.	.	.	.	
Solhan	.	.	.	.	.	.	
Karlıova	.	.	.	.	.	.	
Kığı	.	1	.	.	.	.	
Erzincan merkezi	1	2	2	.	.	.	
İliç	.	1	.	.	.	.	
Köman	.	1	.	.	.	.	
Befahiye	.	1	.	.	.	.	
Kemaliye	.	1	1	.	.	.	
Tercan	.	.	.	.	.	.	

¹⁵ Ar. *İktizâ*. Lüzum, gerek.

Bu cetvelin tetkiki de öğretir ki Elâzığ vilâyet merkezi istisna edilirse mıntıkada hiçbir hastane yoktur ve 23 kazadan yalnız ikisinde eczane vardır ve yirmi üç kazadan dokuzunda tek doktor dahi yoktur.

[9] İkinci kısım

Dördüncü Umumî Müfettişlik mıntıkasını teşkil eden dört vilâyetin muhtelif bakımlardan bu günkü durumunu teşrih¹⁶ ettikten sonra şimdi de bunlardan hangilerinin biranevvel ikmalî lüzumlu olduğunu ve oralarda yeniden neleri derpiş¹⁷ etmek gerekli bulunduğunu izah edeceğim. Bu maruzat için Umumî Müfettişlikle vekâlet ihtisas dairelerinin bu baptaki mütâalarından da istifade edilmiştir.

Vilâyet, kaza ve nahiye hükûmet daireleri:

Eskiden mevcut olup bu gün içinde oturulamayacak kadar harap olanlarla hiç bulunmayanların bir an evvel inşalarına tevessül edilmesi lazım olmakla beraber şimdilik halde bunlardan müstacelen¹⁸ yapılmasında zaruret bulunan hükûmet daireleri; Bingöl merkez hükûmet dairesi ile Genç, Mazgirt, Palu, Karakoçan, Pülümür kazaları hükûmet daireleridir. Mıntıkanın 65 nahiyesinde de hükûmet daireleri inşası lüzumlu görülmektedir.

Jandarma karakolları ve telefonları:

Mıntıkanın tekmiil karakolları maksada kifayetsizlik arz etmekte ve hükûmete yakışmamakta olmakla beraber bunlardan Elâziğ'in Palu, Sivrice, Baskil, Karakoçan kazalarında

¹⁶ Ar. *Teşrih*. Bir sorunu veya konuyu ele alıp en ince noktalarına kadar gözden geçirerek anlatma; açıklama.

¹⁷ Fars. *Derpiş*. Öngörme, göz önünde tutma, aklından geçirme.

¹⁸ Ar. *Musta'cel*. Acele olması, süratle yapılması istenen veya gereken, acele, âcil, ivedi.

sekiz; Tunceli'nin Nazımiye, Ovacık, Pertek, Pülümür, Kalan kazalarında sekiz ve Erzincan'ın merkez ve Kemah kazalarında üç ki ceman¹⁹ on dokuz karakolun yeniden ve müstacelen inşalarını Umumî Müfettişlik çok lüzumlu görmektedir.

Karakolları arasında telefon hatlariyle makinaların tecanüsünü²⁰ temin etmek ihtiyacı dışında mevcut hattın âcil tamir ve islâhı ve bazı lüzumlu yerlere hat temdidi için mıntıkaya 160 kilometre kadar tel istenmektedir.

Lüzumlu görülen şoseler

Bu mıntakada “İliç-Kemaliye-Arapkir-Keban-Elâzığ” ve “Elâzığ-Hozat-Ovacık-Mercanboğazıcı-Erzincan” şoseleriyle Elâzığ-Kalan şosesinin Pülümür üzerinden Selepur'a kadar temdidi ve başkaca Genç-Bingöl-Kığı-Erzurum şosesi iltisakı²¹ ile Karakoçan-Palu parçasının biranevvel inşa ve tesisleri gerek sahaya her vakit hâkim kalabilmek gibi askerlik bakımından; gerek yer, yer birer kültür yuvası haline getirilmesi icabedecek olan kazaların iktisadî kalkınmalarını temin bakımından isabetli telâkki edilmektedir.

Memur durumu ve terfihi işi:

Üç Umumî Müfettişlik mıntikasına da aynı ehemmiyette şamil bir mesele olarak şark vilâyetlerimizde icra ve tatbiki

¹⁹ Ar. *Cem'an*. Toptan, hep birlikte, cümleten.

²⁰ Ar. *Tescasül*. Kesintisiz olarak birbirini tâkip etme, zincirleme devam etme.

²¹ Ar. *İltisak*. Bitişme, kavuşma.

tasavvur edilecek her türlü idarî, iktisadî ve kültürel tedbirlerle halkın temsilini ve kalkınmasını mümkün kılacaktır diye düşünülebilecek çeşitli tedbirlerin başında oralara afif, becerikli, enerjik ve bu vilâyetlerimiz davasının başarılmasını samimen benimsemiş idealist memur bulmak ve göndermek keyfiyeti gelir. Bu; tekml idare memurları ve hâkimler başta olmak üzere oralarda çalışacak küçük, büyük her memur için böyledir ve geçilemez esaslardır. Fakat maatteessüf²² bu günün memur durumu hiç de böyle değildir. Çünkü oralara her giden memur -huzurunu temin edemediğimiz için- her şeyden evvel en kısa bir müddet içinde ne yapıp, yapıp oralardan ayrılmayı düşünmekte ve bu müddet zarfında da devamlı bir lâkaydi içinde işleri esaslı surette benimsememektedir. Bir kısım memurlar o havaliye ailelerini götürememektedir de. Halkın, kendil[10]erine fenalık eden memurlardan şikâyet etmekten dahi korkmakta oluşu -ki bu da onlara emniyet telkin edilememiş olmasından başka bir şey değildir- oralardaki fenalıkların meydana çıkarılabilmesini işkâl²³ etmekte; fakat öte taraftan hükûmete olan itimatsızlığı, emniyetsizliği ve sevgisizliği de muttasıl²⁴ beslemekte arttırmaktadır.

Düşünüyoruz ki eğer memurlarımıza oralarda hiç olmazsa asgarî bir refah ve geçim temin etmezsek, onların ailelerinin

²² Ar. *Maatteessüf*. Üzülererek belirtiyim ki, esefle ifâde edeyim ki, yazık ki.

²³ A. *İşkâl*. Anlaşılma güçlüğü, güçlük.

²⁴ Ar. *Muttasıl*. Aralıksız ve yan yana olan, bitişmiş durumda bulunan, bitişik.

sıhî ihtiyaçlarını karşılamaz ve okuma yaşına gelen çocuklarını okutmak imkânını kendilerine vermezsek bu durumu esaslı surette ve devamlı bir halde değiştirebilmek kabil olmayacaktır. Onun için bu vilâyetlerimizde vazife alacak küçük, büyük memurlarımız hakkında esaslı bazı kararlara lüzum görülmekle beraber onların lehine hükûmetçe bazı tedbirler ve avantajlar derpiş etmeyi de zarurî buluyoruz. Üç Umumî Müfettişliğe de aynı şekilde şâmil²⁵ olarak memurlar hakkındaki düşündüğümüz esaslı karar ve tedbirleri bu raporun temsil kısmındaki tedbirler arasında arz etmek ve burada sadece bu tedbirler arasında derpiş ettiğimiz memur evlerinin mıntıkada nerelerde yapılması icabettiği ile mahrumiyet mıntikalarını belirtmek istiyoruz.

*

Dördüncü Umumî Müfettişlik mıntakasında memurlar için inşası icabedenevler hakkında Müfettişlik; Bingöl merkezi ile Mazgirt, Genç, Palu, Karakoçan, Pülümür kaza merkezlerini ön safta görmekte ve Bingöl'de 50 çift ve diğer kazalarda onar çift ve inşasını lüzumlu bulmaktadır. Daha evvel Ovacık'ta inşa edilmiş 20, Kalan'da 44, Nazımiye'de 6 evle memur ve subay ihtiyacının önlenmiş bulunduğu anlaşılmaktadır. Nahiyeler için her nahiye merkezinde bir çatı altında bir çift ev inşa ederek birisinde nahiye müdürünü, birisinde de nahiye karakol komutanını orturtmayı esas olarak kabul etmek muvafık olur.

²⁵ A. *Şamil*. İçine alan, kaplayan, kapsayan.

Memuriyet mıntakalarını mevkiin memura vereceği mahrumiyet derecesine göre üç kategoride mütalâa²⁶ ediyor ve birinci derecedeki mahrumiyet mıntıkları için %60; ikinci derecedeki memuriyet mıntıkları için %40; üçüncü derecedeki mahrumiyet mıntıkları için de %35 zam kabul edilmesini muvafık buluyoruz. Bu esas dairesinde Dördüncü Umumî Müfettişlik mıntıkasında Elâzığ vilâyetinin: Karakoçan, Sivrice, Maden kazalarıyla >Tunceli vilâyetinin: Ovacık, Nazımiye, Pülümür, Kalan, Hozat, Mazgirt kazalarını ve >Bingöl vilâyetinin: Bingöl merkezini, Karlıova, Solhan, Genç, Kiğı kazalarını birinci derecede ve yine >Elâzığ vilâyetinin: Palu, Keban, Baskil kazalarıyla Tunceli vilâyetinin Çemişkezek, Pertek kazalarını ikinci derecede ve Erzincan vilâyetinin nefsi Erzincan kasabasıyla Refahiye, Tercan, İliç kazalarını üçüncü derecede mahrumiyet mıntıkası olarak kabul etmenin ve buralarda memuriyet verecek küçük, büyük her memura bulundukları müddetçe dereceye göre tespit edilecek zammı, maaşlarına ilâveten vermenin muvafık olacağını arz ediyoruz. [11] Nahiyelere gelince, Umumî Müfettişlik mıntikasının dört vilâyetinde mevcut 65 nahiyeden 52 nahiyeyi mahrumiyet mıntıkasına girecek durumda görüyor ve bunlardan 28 nahiyeyi birinci: 11 nahiyeyi ikinci derecede mahrumiyet mıntıkası dahilinde mütalâa etmenin muvafık olacağını arz ediyoruz.

²⁶ Ar. *Murabba*. Dört unsur veya dört parçadan meydana gelen, dördlü, kare.

Birinci Umumî Müfettişlik

Birinci Kısım

Diyarbakır, Urfa, Mardin, Siirt, Bitlis, Muş, Van ve Hakkâri vilâyetlerini ihtiva etmekte bulunan birinci Umumî Müfettişlik 25/6/[1]927 tarihinde teşkil edilmiştir. Bu vilâyetler mıntıkası 103,996 kilometre murabbaında olup bunun 14579'u Diyarbakır'a; 16930'u Urfa'ya; 12734'ü Mardin'e; 11320'si Siirt'e; 5482'si Bitlis'e; 8145'i Muş'a; 19301'i Van'a ve 15505'i Hakkâri'ye aittir.

Bu sekiz vilâyet mülkî taksimat itibariyle merkez kazaları dışında 50 kazayı; 108 nahiye ve 4091 köyü ihtiva eder.

Bu sekiz vilâyetin nüfus tablosu da anasıra taksim edilmiş bir halde olarak şöyledir:

[12]

Vilâyetler	Türk	Kürt	Zaza	Arap	Çarkeş	Ermeni	Boşnak	Arnavut	Kipit	Suryani	Musevi	Rum	Geldani	Muhileit	Yekün
Diyanbakır	70981	140141	37476	180	35	1917	.	.	153	1028	527	6	163	342	252052
Urfa	85992	132343	.	42874	.	320	.	.	30	222	330	1	8	17	262137
Mardin	33322	177548	.	44713	.	1286	.	.	.	24098	1204	1	1205	3661	287038
Sirt	30320	106668	.	14835	.	1375	.	.	.	946	.	.	311	1748	156203
Bitlis	22246	49485	4929	2599	734	327	.	.	.	.	.	.	.	.	80320
Muş	20894	42170	131	24	2014	17	.	.	129	.	.	.	.	.	65379
Van	26830	81718	.	.	23	.	.	.	68	.	272	.	.	669	109580
Hakkâri	164	35516	.	.	.	.	.	.	.	.	17	.	500	135	36332
Yekün	290732	765589	425361	52225	2806	5242	.	.	380	26294	2350	8	2187	6572	1249941

[13] Mıntıkada nüfus kesafeti 12,25dir. Bu kesafet; Diyarbakır için 17; Urfa için 15; Mardin için 22; Siirt için 13; Bitlis için 13; Muş için 8; Van için 5; Hakkâri için de 5dir.

Diyarbakır vilâyetinde Türkler tekmil nüfusun %28,1'ini, Kürtler %70,21'ini; Urfa Vilâyetinde Türkler tekmil nüfusun %32,77'sini, Kürtler %50,48'ini; Mardin Vilâyetinde Türkler tekmil nüfusun %11,6'sını, Kürtler %61.8'ini; Siirt Vilâyetinde Türkler tekmil nüfusun %19,41, Kürtler %68,2'sini; Bitlis Vilâyetinde Türkler tekmil nüfusun %27,70, Kürtler %67,74'ünü; Muş vilâyetinde Türkler tekmil nüfusun %31,96, Kürtler %64,70'ini; Van Vilâyetinde Türkler tekmil nüfusun %24,57'sini, Kürtler %74,57'sini; Hakkâri Vilâyetinde Türkler tekmil nüfusun %0.45ini, Kürtler %98,85'ini teşkil ediyorlar.

*

Bu sekiz vilâyetin kazalarıyla vilâyet ve kaza merkezlerinin hâneleri adedi ve bunların deniz seviyesinden yükseklikleri derecesi şöyledir:

	Hâne sayısı	Râkım
Diyarbakır vilâyet Merkezi	7184	660
Silvan kaza merkezi	530	850
Kulp kaza merkezi	300	1125
Bismil kaza merkezi	450	505

Çınar kaza merkezi	151	660
Lice kaza merkezi	1200	1125
Çermik kaza merkezi	550	725
Ergani kaza merkezi	700	1250
Eğil kaza merkezi	470	875

	Hâne sayısı	Râkım
Urfa vilâyet merkezi	5071	540
Siverek kaza merkezi	2000	840
Viranşehir kaza merkezi	210	575
Harran kaza merkezi	1200	365
Hilvan kaza merkezi	200	600
Suruç kaza merkezi	557	525
Birecik kaza merkezi	2003	450
Bozova kaza merkezi	210	460

	Hâne sayısı	Râkım
Mardin vilâyet merkezi	3745	1100
Kızıltepe kaza merkezi	167	490
Derik kaza merkezi	600	780

Mazıdağı kaza merkezi	216	1200
Savur kaza merkezi	700	925
Midyat kaza merkezi	1600	950
Gercüş kaza merkezi	419	980
İdil kaza merkezi	200	800
Nusaybin kaza merkezi	500	500
Cizre kaza merkezi	700	400

	Hâne sayısı	Râkım
Siirt vilâyet merkezi	1895	880
Şırnak kaza merkezi	1070	1350
Pervari kaza merkezi	250	1250
Eruh kaza merkezi	224	1125
Şirvan kaza merkezi	60	1030

[13]

Kurtalan kaza merkezi	321	672
Baykan kaza merkezi	155	1025
Kozluk kaza merkezi	315	775
Sason kaza merkezi	228	980
Beşiri kaza merkezi	300	680

	Hâne sayısı	Râkım
Bitlis vilâyet merkezi	1500	1400—1550
Hizan kaza merkezi	80	1530
Mutki kaza merkezi	101	1620
Tatvan kaza merkezi	100	1725
Ahlat kaza merkezi	500	1750

	Hâne sayısı	Râkım
Muş vilâyet merkezi	1300	1470—1520
Malazgirt kaza merkezi	232	1565
Bulanık kaza merkezi	473	1475—1510
Varto kaza merkezi	150	1610

	Hâne sayısı	Râkım
Van vilâyet merkezi	1250	1725
Çatak kaza merkezi	593	1625
Gürpınar kaza merkezi	26	2250
Başkale kaza merkezi	237	2350
Gevaş kaza merkezi	350	1750

Özalp kaza merkezi	274	2075
Muradiye kaza merkezi	240	1780
Erciş kaza merkezi	819	1775

	Hâne sayısı	Râkım
Hakkâri vilâyet merkezi	395	1700
Yüksekova kaza merkezi	232	1900
Şemdinli kaza merkezi	15	1400
Beytüşşebap kaza merkezi	103	1240

Bu tafsilâttan da anlaşılmaktadır ki sekiz vilâyetin elli kazasından 25'nin merkezinde râkım binden yukarı olduğu gibi bunlardan 9'unun hâne adedi iki yüzden ve 4'ünün de yüzden aşağıdır.

*

Bu sekiz vilâyet köylerinin mektep durumu da şöyledir:

Diyarbakır Vilâyetinde 720 köy vardır. Bu köylerin ancak otuzunda öğretmenli ve 49'unda da eğitimli olarak 79'unda mektep vardır ve bu 720 köyün 447 tanesinde hâne adedi yirmiden aşağıdır.

Urfa vilâyetinde 620 köy olup bunların nisbeten büyükçe olmasına ve birer topluluk arz edebilmekte bulunmasına

rağmen tekmil ve bu köylerin 15'inde öğretmenli ve 35'inde eğitimli olmak üzere ancak ellisinde mektep vardır.

Mardin vilâyetinde 679 köy vardır. Bu köylerin ancak 27'sinde öğretmenli mektep vardır ve bu köylerin hemen hepsi diğer vilâyetler durumu hilâfına olarak, yirmi hânedan daha çok evlidir.

Siirt vilâyetinde 489 köy vardır ve bunların ancak birinde mektep vardır. Bu köylerin büyük bir kısmında ev sayısı yirmiden azdır.

[15] Bitlis vilâyetinde 241 köy vardır ve bu köylerin ancak birinde mektep vardır. Bu köylerin hemen hepsinde ev sayısı yirmiden aşağıdır.

Müş vilâyetinde 428 köy vardır ve hiçbir köyde mektep yoktur. Bu köylerin 270 tanesinde ev adedi yirmiden azdır.

Van vilâyetinde 597 köy vardır. Bu köylerin ancak altısında mektep vardır ve bunların 493'ünde hane adedi yirmiden azdır.

Hakkâri vilâyetinde 317 köy vardır. Bunların ancak 8'inde mektep vardır ve bu köylerin 110 tanesinde hane adedi 20'den azdır.

*

Tekmil bu vilâyetler sahasında Diyarbakır'da bir lise açılmış olup biri Bitlis'te, ötekiler de Mardin'de, Urfa'da, Siirt'de ve Van'da olmak üzere yine bu sekiz vilâyet sahasında sadece beş orta mektep vardır.

Vilâyetlerin ilk mektep durumları hakkındaki maruzat:
Köy Enstitüleri mezunlarının vilâyetlere tevziinden evvelki
duruma aittir.

*

Bu sekiz vilâyetin hususî idare durumları şöyledir:

Diyarbakır vilâyetinin [1]943 senesi hususî idare bütçesi
629,481 Lira

Urfa vilâyetinin [1]943 senesi hususî idare bütçesi 509,769
Lira

Mardin vilâyetinin [1]943 senesi hususî idare bütçesi
308,143 Lira

Siirt vilâyetinin [1]943 senesi hususî idare bütçesi 308,143
Lira

Bitlis vilâyetinin [1]943 senesi hususî idare bütçesi 137,166
Lira

Muş vilâyetinin [1]943 senesi hususî idare bütçesi 145,925
Lira

Van vilâyetinin [1]943 senesi hususî idare bütçesi 275,304
Lira

Hakkâri vilâyetinin [1]943 senesi hususî idare bütçesi
93,518 [Lira]

*

Yine de bu sekiz vilâyetin umumbî bütçeye temin ettiği va-
ridat miktarı şöyledir:

Diyarbakır vilâyetinin [1]942 senesi hesap neticelerine göre tekmil vergileri tahsilâtı: 1,339,351 [lira]

Urfa vilâyetinin [1]942 senesi hesap neticelerine göre tekmil vergileri tahsilâtı: 1,015,117

Mardin vilâyetinin [1]942 senesi hesap neticelerine göre tekmil vergileri tahsilâtı: 844,851

Siirt vilâyetinin [1]942 senesi hesap neticelerine göre tekmil vergileri tahsilâtı: 616,549

Bitlis vilâyetinin [1]942 senesi hesap neticelerine göre tekmil vergileri tahsilâtı: 344,045

Muş vilâyetinin [1]942 senesi hesap neticelerine göre tekmil vergileri tahsilâtı: 437,189

Van vilâyetinin [1]942 senesi hesap neticelerine göre tekmil vergileri tahsilâtı: 850,507

Hakkâri vilâyetinin [1]942 senesi hesap neticelerine göre tekmil vergileri tahsilâtı: 171,534

*

Dördüncü Umumî Müfettişlik mıntıkasında olduğu gibi bu sekiz vilâyette de yine hayvanlar vergisi varidat nevileri içinde en kabarık rakamı teşkil etmektedir ve [1]942 senesi hesap neticesine göre tekmil vilâyetler varidatı varlık vergisi ile inhisarlar, gümrükler ve diğer askerî ve mülkî müesseseler varidatı hariç olarak 292, 795 [ve] 306 Lira olduğuna nazaran bu [16] sekiz vilâyetten Diyarbakır vilâyetinin hazineye temin ettiği varidatın tekmil vilâyetler varidatına

nisbeti %0,45, Urfa vilâyetinin hazineye temin ettiği varidatın tekml vilâyetler varidatına nisbeti %0,34'ü Mardin vilâyetinin hazineye temin ettiği varidatın tekml vilâyetler varidatına nisbeti %0,28'i; Siirt vilâyetinin hazineye temin ettiği varidatın tekml vilâyetler varidatına nisbeti %0,21'i; Bitlis vilâyetinin hazineye temin ettiği varidatın tekml vilâyetler varidatına nisbeti %0,11'i; Muş vilâyetinin hazineye temin ettiği varidatın tekml vilâyetler varidatına nisbeti %0,15'i; Van vilâyetinin hazineye temin ettiği varidatın tekml vilâyetler varidatına nisbeti %0,29'u; Hakkâri vilâyetinin hazineye temin ettiği varidatın tekml vilâyetler varidatına nisbeti %0,05'i geçmemektedir.

*

Bu sekiz vilâyette vilâyet ve kaza hükûmet daireleri durumu şöyledir:

Diyarbakır vilâyet merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

Silvan kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır fakat haraptır.

Kulp kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır fakat haraptır.

Bismil kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

Çınar kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

Lice kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır fakat haraptır.

Çermik kaza merkezinde: Hükûmet dairesi yoktur.

Ergani kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

Eğil kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

*

Urfa vilâyet merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

Siverek kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

Viranşehir kaza merkezinde: Hükûmet dairesi yoktur.

Harran kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

Hilvan kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

Suruç kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

Birecik kaza merkezinde: Hükûmet dairesi yoktur.

Bozova kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

*

Mardin vilâyet merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

Kızıltepe kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

Derik kaza merkezinde: Hükûmet dairesi yoktur.

Mazıdağ kaza merkezinde: Hükûmet dairesi yoktur.

Savur kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

Midyat kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

Gercüş kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

İdil kaza merkezinde: Hükûmet dairesi yoktur.

Nusaybin kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

Cizre kaza merkezinde: Hükûmet dairesi yoktur.

*

Siirt vilâyet merkezinde: Hükûmet dairesi yoktur. İnşa edilmektedir.

Şırnak kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

Pervari kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır fakat haraptır.

Eruh kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır fakat haraptır.

Şirvan kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

Kurtalan kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

[17] Baykan kaza merkezinde: Hükûmet dairesi yoktur.

Kozluk kaza merkezinde: Hükûmet dairesi yoktur.

Sason kaza merkezinde: Hükûmet dairesi yoktur.

Beşiri kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

*

Bitlis vilâyet merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

Hizan kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

Mutki kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

Tatvan kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır fakat haraptır.

Ahlat kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

*

Muş vilâyet merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

Malazgirt kaza merkezinde: Hükûmet dairesi yoktur.

Bulanık kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır fakat haraptır.

Varto kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır fakat haraptır.

*

Van vilâyet merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

Çatak kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

Gürpınar kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

Başkale kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

Gevaş kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

Özalp kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

Muradiye kaza merkezinde: Hükûmet dairesi yoktur.

Erçiş kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

*

Hakkâri vilâyet merkezinde: Hükûmet dairesi yoktur.

Yüksekova kaza merkezinde: Hükûmet dairesi yoktur.

Şemdinli kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır.

Beytüşşebap kaza merkezinde: Hükûmet dairesi vardır fakat haraptır.

*

Görülmektedir ki 58 vilâyet ve kaza merkezinden ancak otuz dördünde sağlamca hükûmet dairesi vardır. Diğerlerinde ya hiç yoktur, yahut da harap ve kifayetsizdir. Nahiyelerde ise merkez karakolları ile müşterek bir çatı altında yeni binalar inşası lüzumludur.

*

Bu vilâyetlerin hepsinde de birer vali konağı vardır. Kazalara gelince, yalnız şu kazalarda birer kaymakam evi vardır.

Diyarbakır vilâyetinin:

Silvan ve Çermik kazalarında.

Mardin Vilâyetinin:

Nusaybin, Cizre ve Savur kazalarında.

[18] Siirt vilâyetinin:

Sason, Erüh, Garzan, Şırnak ve Beşiri kazalarında.

Bitlis vilâyetinin:

Mutki kazasında.

Muş vilâyetinin:

Bulanık kazasında, Karto ve Malazgirt kazalarında.

Van vilâyetinin:

Gürpınar kazasında.

Hakkârî vilâyetinin:

Yüksekova, Şemdinli kazalarında.

*

Bu tafsilâttan da anlaşılmış olacağı gibi Diyarbakır'ın diğer altı, Urfa'nın yedi, Mardin'in diğer beş, Siirt'in diğer dört, Bitlis'in diğer üç, Muş'un diğer iki, Van'ın diğer altı, Hakkârî'nin diğer bir ki sekiz vilâyetin geriye kalan 34 kazasında kaymakam evi olmadığı gibi esasen kaymakamlar dışında diğer memurlar için ev mevzu henüz ele alınmış ve düşünülmüş dahi değildir.

Jandarma karakol binalarına gelince, Birinci Umumî Müfettişlik mıntıkasında 336 Jandarma karakolu mevcut olup bunlardan ancak elli altısı Jandarma tahsisatiyle ve plânına göre yapılmış karakollardır. Mütebaki²⁷ 280 karakol ya eski tip ve ya kira ile tutulmuş köy evleri mahiyetinde elverişsiz binalardır ve yenilenmeleri zarardır. Telefon hatları da yer yer islâh ve tadile ve ikmale ihtiyaç arzeden hatlar halindedir.

Birinci Umumî Müfettişlik mıntıkasını teşkil eden sekiz vilâyet sahasında gerek umumî müvazeneden,²⁸ gerek hususî idarelerden inşa edilmiş veya inşa ve tesisine

²⁷ Ar. *Mütebâkî*. Geriye kalan, artan.

²⁸ Ar. *Muvâzene*. Ölçü ve ağırlık bakımından denk ve müsâvî olma durumu, denklik.

çalışılmakta bulunulmuş şose mahiyetinde yollar vardır. Fakat hemen her yerde olduğu gibi bunlar da muntazam umumî bir şebeke durumundan uzaktırlar ve yer, yer hemen daima geçişi işkâl edecek şekilde bozukturlar ve büyük bir kısım münakale²⁹ şebekesi ise elyevm³⁰ ham yol veya tesviye halindedir ve asıl feci olan cihet: bu bölgede senenin büyükçe bir kısmında büyük bir yol şebekesinin geçişi müsait olmadığı keyfiyetidir. Şöyle ki:

Diyarbakır vilâyetinin Bismil, Ergani, Çermik ve Çınar kazalarına gerçi senenin her mevsiminde gidilebilirse de Silvan, Kup ve Lice kazalarına kânunusani ile Nisan ayları arasında gidilemez, çünkü yol kapanır. Vilâyet merkezi ile Eğil arasında da Dicle Nehri kışın geçit vermediği için yine bu aylarda bu yüzden Eğil'e gidilemez. Urfa ve Mardin vilâyetleri kazalarına senenin her mevsiminde gidiş-geliş mümkündür. Siirt Vilâyetinin kazalarına senenin her mevsiminde gidiş-geliş mümkündür. Siirt vilâyetinin Baykan, Şirvan, Beşiri, Eruh, Şırnak, Pervari, Sason ve Kozluk kazaları merkezine Teşrinievvel'in on beşi ile Mayıs'ın on beşi arasında ancak atla gidilebilir, motorlu vasıta ile gidilemez.

Bitlis vilâyet merkezi ile Tatvan, Ahlat, Hizan, Mutki kaza merkezlerine Teşrisani'nin on beşinden Mayıs'ın on beşine

²⁹ Ar. *Münâkale*. Bir şeyi bir yerden başka bir yere aktarma, nakletme.

³⁰ Ar. *Elyevm*. Hâlâ, şimdi, şimdiye kadar.

kadar motorlu vasıta işlemez, hatta Tatvan ve Ahlat kazalarına Kânunuevvel'in on be[19]şinden Nisan'ın on beşine kadar hayvan ile dahi gidilmez.

Muş vilâyet merkeziyle tek mil kazaları merkezlerine Teşrinisani'den Mayıs'a kadar motorlu vasıta gidemediği gibi Kânunusani ile Mart ayları arasında buralara atla dahi gidilemez.

Van vilâyet merkezine Teşrinisani'den Haziran başına kadar motorlu vasıta işlemez. Birincikânun'un on beşinden Mart'ın on beşine kadar da vilâyete bağlı Erciş, Muradiye, Özalp, Gevaş ve Çatak kazalarına hatta atla dahi gidilmez. Çünkü yol tamamıyla kapanır.

Kakkâri vilâyet merkezine ise ancak Temmuz'un on beşinden Eylül'ün onbeşine kadar motorlu vasıta ile gidilebilir. Bunun dışında atla gitmek lâzımdır. Fakat Birincikânun'dan Mart sonuna kadar buraya atla gidilemez, yol kapanır.

Kazaları olan Şemdinli, Yüksekova ve Beytüşşebap'a motorlu vasıta hiçbir mevsimde gitmez ve buralara Birincikânun'un on beşinden Mart'ın sonuna kadar hiçbir vasıta ile gidilemez ve kemali tevekkülle Mart'ın sonunu beklemek icabeder.

*

Bu sekiz vilâyetin doktor ve eczane durumları şöyledir:

Bitlis'te bir doktorlu; Muş, Mardin ve Siirt vilâyetlerinde ikişer doktorlu; Van, Urfa vilâyetlerinde üçer doktorlu birer memleket hastanesi ile Diyarbakır merkezinde tam teşekküllü bir nümune hastanesi vardır.

Bundan başka 20 kaza merkezinde hükûmet tabiplerinin idare ve murakabesinde³¹ birer muayene ve tedavi evi vardır. Mıntıkada büyük bir sahanın senenin yedi ayında kapalı kaldığına göre bu teşkilâtın kifayetsizliği meydandadır. Bilhassa ki mevcut sihhî kadronun mühim bir kısmı da hemen daima münhal³² kalır. Nitekim halen 49 kazanın 22 hükûmet tabipliği; 22 sıhhat memurluğu; 14 dispanser sıhhat memurluğu; 12 belediye ebeliği münhal olduğu tahkik edilmiştir. Eczane ve ilâç durumu ise büsbütün acıklıdır.

İkinci Kısım

Dördüncü Umumî Müfettişlik mıntıkasında olduğu gibi Birinci Umumî Müfettişlik mıntikasını teşkil eden sekiz vilâyetin ele aldığımız mevzular bakımından bugünkü durumunu tafsilen anlattıktan sonra şimdi de hükûmeti oralarda kudretli tutmak ve halk nazarında şerefli ve kuvvetli göstermek için bu mevzularda bu vilâyetlerde daha neler yapmak ve ne gibi tesisleri diğerlerine tercihan vücuda getirmek icap ettiğini izah edeceğim.

³¹ Ar. *Murâkabe*. Bakıp gözetme, göz altında bulundurma, denetleme, denetim, kontrol.

³² Ar. *Münhal*. Çözüme kavuşturulmuş, yoluna konulmuş, halledilmiş.

Her şeyden evvel Dördüncü Umumî Müfettişlik bahsinde de belirtmiş olduğum gibi arz etmiş bulunayım ki, mıntı-kaya afif, becerikli, enerjik, hatta idealist memur gönderilmesi burada her tedbirin başında gelir ve memur bahsinde dertte olduğu gibi tedbirde de iştirak vardır. Bu itibarla bu bahisi tafsil ve tekrar etmeyerek sadece nerelerde ne kadar memur evi yapılmasına lüzum görüşmekte olduğunu izah edeceğim ve bu vilâyetlerde de hangi kaza ve nahiyelerin kaçınıcı dereceden mahrumiyet mıntıkası olarak tayin ve tespit edilmesini münasip telâkki ettiğimizi belirteceğim.

Memur evleri:

Yukarıda hangi kazalarda kaymakam evi mevcut bulunduğunu arz etmiştim.

[20] Bunların dışında:

Diyarbakır'ın Ergani, Lice, Eğil, Kulp ve Bismil kazalarında; Urfa'nın Birecik, Bozova, Harran, Hilvan, Siverek, Suruç, Viranşehir kazalarında; Mardin'in Derik, İdil, Gercüş, Midyat, Kızıltepe ve Mazıdağı kazalarında; Siirt'in Kurtalan, Pervari, Şirvan, Baykan ve Kozluk kazalarında; Bitlis'in Ahlat ve Tatvan kazalarında; Hakkâri'nin Beytüşşebap, Şemdinli, Yüksekova kazalarında; Van'ın Başkale, Erciş, Gevaş, Muradiye, Özalp, Çatak kazalarında yeniden birer kaymakam evi inşasına umumî müfettişlikçe lüzum gösterilmektedir ki bu lüzuma vekâletçe de iştirak edilmektedir.

Yine umumî müfettişliğin işaretine nazaran Muş vilâyetinin dört nahiyesi istisna edilirse bölgedeki nahiyelerin hiçbirinde nahiye müdürlerine mahsus ev yoktur. Binaenaleyh her nahiyede karakol komutanları evleri ile bir çatı altında ve iki daire şeklinde birer ev inşası tensip edilirse tek mil bölgenin 104 nahiyesi merkezinde 104 ev inşası icabedecektir.

Bölgenin diğer memurları evlerine gelince:

Vilâyet merkezleri kazalar kadar müstâcel³³ görülmeyerek hemen ele alınmak ciheti iltizam³⁴ edilmeyecek olursa Diyarbakır vilâyetinde:

Eğil, Lice, Kulp, Çınar ve Bismil kazalarında yirmişer; Çermik, Ergani ve Silvan kazalarında da otuzar ki sekiz kazada ceman 190 ev inşası lüzumlu görülmektedir.

Urfa vilâyetinde: Birecik, Siverek kazalarında dokuzar; Suruç, Harran, Viranşehir, Silvan ve Bozova kazalarında altışar ki ceman yedi kazada 48 memur evi inşası lüzumlu görülmektedir.

Mardin'de: Nusaybin, Midyat, Gercüş, Kızıltepe, Savur, Mazıdağ, Derik, İdil [ve] Cizre kazalarında yirmi beşer ev inşası teklif edilmektedir.

³³ Ar. *Müstâcel*. Acele olması, süratle yapılması istenen veya gereken, acele, âcil, ivedi.

³⁴ Ar. *İltizam*. Gerekli bulma, lüzumlu sayma ve buna göre gereğini yapma.

Siirt'te: Kurtalan kazasında 20, Beşiri, Eruh, Şırnak, Şirvan, Kozluk ve Sason kazalarında onar; Baykan kazasında 15, Pervari de 5 ki vilâyetin 9 kazasında ceman 101 memur evinin inşası istenmektedir.

Bitlis'te: Ahlat, Hizan, Mutki ve Tatvan kazalarında dokuzar memur evi inşası lüzumlu görülmektedir.

Muş'ta: Malazgirt, Bulanık ve Varto kazalarında onar ev inşası lüzumlu görülmektedir.

Van'da: Erciş kazasında 9, Muradiye kazasında 4, Özalp kazasında 19, Başkale kazasında 4, Gürpınar kazasında 9, Çatak kazasında 4, Gevaş kazasında 9 ki, Van'ın bu yedi kazasında ceman 58 memur evinin inşası lüzumlu görülmekte.

Hakkâri'de: Bu vilâyetin merkezi dahi kazaları gibi köy karakterinde olduğu için memurlar muzdariptir. Bu itibarla vilâyet merkezinde on beş ve Beytüşşebap kazasında 14, Yüksekova, Şemdinli kazalarında dokuzar ki ceman 47 memur evi istenmektedir.

*

Şarkta vazife alacak memurlarımıza bulundukları yerin az veya çok muzayakalı oluşuna göre verilmesini münasip gördüğümüz mahrumiyet zammını da Birinci Umumî Müfettişlik mıntıkası vilâyet, kaza ve nahiyeleri için şöyle düşündük:

Diyarbakır vilâyetinin Kulp, Silvan ve Çınar kazalarıyla, Urfa vilâyetinin Harran, Hilvan, Suruç, Viranşehir ve Bozova kazalarını, Mardin vilâyetinin Cizre, Derik, Gercüş, Kızıltepe, Midyat, Nusaybin, Savur, İdil, Mazıdağ kazalarıyla [21] Siirt vilâyetinin merkez de dahil olmak üzere tekmi kazalarını ve yine Bitlis, Muş, Van, Hakkâri vilâyetlerinin merkezleriyle birlikte tekmi kazalarını birinci derece mahrumiyet mıntıkası telâkki ettik ve buralarda hizmet ifa eden memurlarımıza %60 bir zam vermenin münasip olacağını düşündük.

Diyarbakır vilâyetinin Lice, Eğil ve Çermik kazalarını ikinci derecede mahrumiyet mıntıkası telâkki ettik ve burada vazife alan memurlarımıza %50 bir zam vermeyi düşündük. Diyarbakır, Mardin [ve] Urfa vilâyetleri merkezi kazalarıyla Diyarbakır'ın Ergani ve Bismil kazalarını; ve Urfa'nın Birecik, Siverek kazalarını; üçüncü derecede mahrumiyet mıntıkası telâkki ettik ve buralarda bulunacak memurlar maaşlarına da ayrıca %40 bir zam yapılmasını münasip bulduk.

Tekmil bölgenin 108 nahiyesinden 84'ünün birinci; 5'inin ikinci ve 19'unun üçüncü kategoriye girebileceğini tespit ettik.

*

Umumî Müfettişlik mıntıkasında hangi vilâyet ve kaza merkezinde hükûmet dairelerinin mevcut olduğu ve hangilerinde bulunmadığı veyahut da harap olduğu için işe

yaramamakta bulunduğu tafsilen arzedilmişti. Bu sonuncularla bölgenin 100 nahiyesi merkezinde hükûmet dairelerini yenilemek icabedecektir.

Birinci Umumî Müfettişlik mıntıkasındaki Jandarma karakolları vilâyet ve kazalara şöyle tevzi edilmiş bulunmaktadırdır.

Diyarbakır vilâyetinin	9 kazasında	49 karakol vardır.
Urfa vilâyetinin	8 kazasında	55 karakol vardır.
Mardin vilâyetinin	10 kazasında	53 karakol vardır.
Siirt vilâyetinin	10 kazasında	66 karakol vardır.
Bitlis vilâyetinin	5 kazasında	27 karakol vardır.
Muş vilâyetinin	4 kazasında	18 karakol vardır.
Van vilâyetinin	8 kazasında	40 karakol vardır.
<u>Hakkâri vilâyetinin</u>	<u>4 kazasında</u>	<u>28 karakol vardır.</u>
Toplam	55	336

Bu 336 karakol binasından ancak 56'sı plânına göre ve Jandarma tahsisatıyla yapılmış karakoldur. Diğerleri icarla³⁵ tutulmuş binalar ve eski tip köhne karakollardır.

Umumî müfettişlik:

Diyarbakır'ın Çermik, Ergani, Eğil, Kulp, Silvan, Çınar ve Bismil kazalarıyla bazı nahiye ve köylerinde 24 karakol inşasına;

³⁵ Ar. *İcar*. Kirâya verme, kirâ.

Urfa'nın bazı nahiye ve köylerinde 7 karakol inşasına;

Mardin'in: Savur kazasında ve bazı nahiye ve köylerinde 18 karakol inşasına;

Siirt'in: Merkez, Eruh, Pervari, Şirvan, Kurtalan, Baykan, Kozluk, Sason ve Beşiri kazalarıyla bazı nahiye ve köylerinde ceman 28 karakol inşasına;

Bitlis'in Ahlat, Mutki, Tatvan ve Hizan kazalarıyla bazı nahiye ve köylerinde 19 karakol inşasına;

Muş'un Kızılağaç, Bostankent, Mollaali ve Karaköy köylerinde 4 karakol inşasına;

Van'ın Çatak, Gevaş, Gürpınar ve Özalp kazalarıyla bazı nahiye ve köylerinde 8 karakol inşasına;

[22] Hakkâri'nin merkez, Beytüşşebap ve Yüksekova kazalarıyla bazı nahiye ve köylerinde 20 karakol inşasına yani sekiz vilâyette 128 karakol binasına lüzum göstermektedir.

*

Mıntıkada inşası lüzumlu görülen şoselere gelince:

Malatya-Diyarbakır demiryolu inşaatı Kurtalan'a kadar isal edilerek işletmeye açılmış ve bugün kaza merkezi de Garzandan Kurtalan'a nakledilmekte bulunmuş olduğundan bu istasyonun Siirt, Van, Bitlis, Hakkâri ve Muş vilâyetleri için Diyarbakır yerine kaim olarak bir ithal ve ihraç istasyonu halini alacağı ve bu suretle Kurtalan'da mühimce bir

ticaret kasabasının teessüs³⁶ edeceği anlaşılmaktadır. Binaenaleyh bu gün inşa edilmiş bulunan Siirt-Kurtalan şosesi eğer Bitlis üzerinden Van Gölü'ne kadar isal edilecek ve kışın da münakaleye açık tutulabilecek olursa hem Van, Bitlis ve Muş vilâyetleri kendi istasyonları olan Kurtalan'a sağlamca bağlanarak garp vilâyetlerimizle esaslı bir irtibat temin etmiş olacaklar, hem de Malatya-Elâzığ-Muş hattıyla daha cenuptaki Diyarbakır-Kurtalan hattı bu yol ile birbirlerine bağlanmış olacaklardır ve bu yol aynı zamanda Van üzerinden Hakkâri vilâyetimizin de irtibatını sağlamış bulunacaktır.

Diğer esaslı bir yol da 92 kilometre uzunluğundaki Diyarbakır-Mardin yoludur. Üzerinde halen de yer yer çalışılmakta olan bu şose Mardin-Derbesiye hattıyla Malatya-Diyarbakır hattını cenup demiryollarına ve Suriye'ye bağlayan bir yoldur ve senenin her ayında her türlü motorlu vasıtalarla geçit veren bir yoldur: bu itibarla bozuk olan kısımlarının ikmaliyle daima iyi bir halde bulundurulması lüzumludur.

Van gölüne kadar gelecek Kurtalan-Bitlis şosesinden sonra Van vilâyeti merkezine ya Van gölü üzerinden deniz vasıtasıyla gitmek; yahut da Tatvan-Reşadiye-Gevaş tarikiyle gölün cenubundan; veyahut Tatvan-Ahlat-Âdilcevaz-Erciş-Muradiye tarikiyle gölün şimalinden gitmek icabeder. Bu yolların birincisi 166; ikincisi de 325 kilometredir ve halen her ikisi toprak tesviyesi halinde olup motorlu vasıtalarla

³⁶ Ar. *Teessüs*. Kurulma, yerleşme, kökleşme.

ancak yaz aylarında geçit verirler. Bu iki yolun da inşaları elbet[te]ki iyi olur. Fakat van gölü'nde senelerdenberi bir türlü tanzim³⁷ edilememiş olan göl işletmesini biranevvel tanzim ederek orada hem emtia, hem de yolcu nakline yarar muntazam ve mazbut deniz vasıtaları bulundurulabilir ve gölde bu vasıtaların küçük büyük tamirlerini temen edecek atölyeler ve tamirhaneler tesis edilebilir ve Reşadiye, Gevaş, Ahlat, Patnos, Erciş ve Muradiye gibi kasabalar da göl üzerindeki iskelelerine muntazam ve kısa şoselerle bağlanacak olursa hem ucuz ve yaz kış münakaleye elverişli bir taşıma durumu temin edilmiş olur, hem de karayollarının derhal inşa masrafları daha lüzumlu ve daha âcil yerlere sarf edilmek imkânı elde edilmiş bulunur.

Ahlat-Bulanık-Malazgirt-Tutak-Ağrı yolu da Birinci Umumî Müfettişlik mıntıkasındaki tek mil vilâyetleri, Trabzon-Erzurum-İran transit yoluna bağlayacak olan ve bu yüzden askerî ve iktisadî ehemmiyeti derkâr³⁸ olan bir yoldur, 188 kilometre uzunluğunda olup inşası ve iyi bir halde bulundurulması pek lüzumludur. Bunun gibi Van Gölü-Erciş-Patnos-Tutak yolu da birinci plânda mütalâası icabeden yollardandır. Siirt-Eruh-şırnak-Cizre yolu da askerlik ve asayiş bakımından inşası lüzumlu görölen yollardandır.

³⁷ Ar. *Tanzim*. Sıraya koyma, sıralama, dizme.

³⁸ Fars. *Derkâr*. Belli, âşikâr.

[23] Üçüncü Umumî Müfettişlik

Birinci Kısım

Üçüncü Umumî Müfettişlik bugün Erzurum, Trabzon, Kars, Ağrı, Gümüş[h]ane, Çoruh ve Rize vilâyetlerini ihtiva etmektedir ve [1]935 Eylül'ünde teşkil edilmiştir. Tekmil bu vilâyetler mıntakası 80869 kilometre murabbındadır ve bunun 25692'si Erzurum'a, 4443'ü Trabzon'a, 117380'i Kars'a, 11269'u Ağrı'ya, 10615 Gümüş[h]ane'ye, 7955'i Çoruh'a, 3515'i de Rize'ye aittir.

Bu yedi vilâyet mülkî taksimat itibariyle merkez kazaları dışında 36 kazayı, 95 nahiye, 4666 köyü ihtiva eder. Bu vilâyetlerin nüfus tablosu da anasıra taksim edilmiş olarak şöyledir:

Vilâyetler	Türk	Kürt	Çerkes	Ermeni	Bosnak	Kıptı	Tatar	Malakan	Rum	Musevi	Lezgi	Zaza	Gürcü	Muhelir	Yekûn
Erzurum	283577	70262	392	79	235	50	2	2	.	.	.	.	.	33	354632
Trabzon	445639	.	.	216	.	.	.	.	1	4	.	.	.	5	445865
Kars	219038	98721	679	24	.	.	.	1003	.	.	670	1372	.	256	321763
Ağrı	24344	94181	.	.	.	42	.	.	.	.	.	.	.	.	118567
Gümüşane	198849	11274	573	35	.	832	.	.	.	.	.	.	.	.	211563
Çoruh	140515	87	.	.	.	458	.	.	.	.	.	.	21307	.	162367
Rize	225987	.	4	.	.	.	.	.	.	.	.	.	470	.	226461
Yekûn	1537949	274525	1648	354	235	1382	2	1005	1	4	670	1372	21777	294	1841218

Üçüncü Umumî Müfettişlik mıntıkasının tamamında nüfus kesafeti 22,7'dir.

Bu kesafet Erzurum için 13,8, Trabzon için 100,³⁹ Kars için 18,5, Ağrı için 10,5, Gümüşhane için 19,9, Çoruh için 20,5, Rize için de 64'dır.

Erzurum vilâyetinde Türkler tek mil nüfusun %79'unu, Kürtler %19'unu, Trabzon vilâyetinde hiç Kürt bulunmasına mukabil Türkler tek mil nüfusun %99,9unu, Kars vilâyetinde Türkler tek mil nüfusun %68'ini, Kürtler %31'ini, Ağrı vilâyetinde Türkler tek mil nüfusun %20'sini, Kürtler %79,9'unu, Gümüş[h]ane vilâyetinde Türkler tek mil nüfusun %93'ünü, Kürtler %5'ini, Çoruh vilâyetinde sadece 87 Kürt bulunmakta olmasına karşı Türkler tek mil nüfusun %86'sını, Rize vilâyetinde de yine hiç Kürt bulunmamaktadır ve dört Çerkezle, 470 Gürcü dışında nüfusunu sadece Türkler teşkil etmektedirler.

Bu izahattan da anlaşılmış olacaktır ki Üçüncü Umumî Müfettişlik mıntıkasında Kürtler-diğer müfettişlikler mıntıkasının aksine olarak-yalnız Ağrı vilâyetinde ekseriyeti teşkil etmektedirler ve Kürtler bakımından bilhassa Trabzon'la Rize, Çoruh ve hatta Gümüşhane vilâyetleri mevzuunun tamamıyla dışında kalmaktadır. Yalnız Erzurum ve Kars vilâyetlerinde vilâyet umum nüfusu itibariyle Türkler Kürtlere nazaran bir ekseriyet halinde görülüyorsa da bu vilâyetlerin bazı kazalarını da Ağrı vilâyetiyle birlikte

³⁹ Diğer rakamları göz önüne aldığımızda 10 olmalıdır.

çalışma mevzuu içinde telâkki etmek icabedecektir. Çünkü bu kazalarda da Kürtler ya ekseriyeti teşkil etmekte, yahut da ehemmiyetli bir yekûn arzulemektedirler.

Bunlar Erzurum'un Hınıs, Pasinler, Karayazı kazalarıyla Kars'ın merkez, Iğdır, Kağızman, Sarıkamış ve Göle kazalarıdır.

Bu kazaların nüfus tablosu da yine anasıra taksim edilmiş olarak şöyledir:

	Türk	Kürt	Çerkez	Muhtelif	Yekûn
Hınıs	5132	27070	224	34	32460
Pasinler	36150	14342	—	—	50492
Karayazı	200	12913	—	—	13113
Kars merkez kazası	30611	15025	—	456	46092
Iğdır	21748	11447	—	—	33196
Kağızman	10662	12308	—	47	23017
Sarıkamış	24499	20550	—	1387	46436
Göle	4064	18391	—	—	22455

*

Görölmektedir ki Erzurum vilâyetinin tamamında Türkler nüfusun %79'u gibi büyük bir ekseriyeti haiz oldukları halde bu nisbet Hınıs'da %15'e, Karayazı'da %1,6'ya ve Pasinler'de de %71'e düşmekte. Hınıs'da Kürtler nüfusun %83,3ünü, Pasinlerde'de yine ehemmiyetlice bir nisbet olarak %29'unu ve Karayazı'da ise %98,4ünü teşkil etmektedirler.

Kars vilâyetinin yalnız Kağızman kazasında Kürtler nüfusun %54'ü ile Türklere nazaran ekseriyet teşkil edebilmekte ve diğer bütün kazalarda ekseriyet Türklerde bulunmakta ise de bu fazlalık nisbeti pek azdır ve hiçbir veçhile tatminkâr olmayıp şöyledir:

Kars merkez kasasında Türkler nüfusun %67'sini, Kürtler %32,6'sını; Iğdır kazasında Türkler nüfusun %66,5'ini, Kürtler %34,5'ünü teşkil ederler.

[26] Bu itibarla bu bölgedeki tetkiklerimizi yalnız Ağrı vilâyeti umumî heyeti ile Erzurum'un Hınıs, Pasinler ve Karayazı kazalarına ve Kars vilâyetinin merkez, Iğdır, Kağızman, Sarıkamış ve Göle kazalarına inhisar ettireceğim.

*

Arzedilen bu yerler merkezlerinin haneleri adedi ile deniz seviyesinden yükseklikleri derecesi şöyledir:

	Hâne sayısı	Râkım
Ağrı vilâyet merkezi	1352	1640
Doğubayazıt kazası merkezi	511	1950
Diyadin kazası merkezi	162	1925
Eleşkirt kazası merkezi	236	1825
Patnos kazası merkezi	90	1650
Tutak kazası merkezi	94	1500
Hınıs kazası merkezi	627	1750
Pasinler kazası merkezi	850	1660
Karayazı kazası merkezi	12	2360
Kars vilâyet merkezi	4030	1725
Iğdır kaza merkezi	1002	875
Kağızman kaza merkezi	867	1425
Sarıkamış kaza merkezi	1087	2125
Göle kaza merkezi	179	2030

*

Görülüyor ki 875 râkımındaki Iğdır kazası merkezi hariç olmak üzere 13 merkezin rakımları sureti umumiyede 1500'ün üstündedir ve bunlar içinde iki bin rakımından yüksek yerler de vardır ve Karayazı merkezi gibi küçüklüğü

12 eve kadar düşen kaza merkezlerinin hemen hepsi tamamıyla köy karakterinde olup şiddetli ve devamlı kış ile birlikte her çeşit mahrumiyetleri ve maişet⁴⁰ güçlükleri dolayısıyla her memur bu yerlere varır varmaz oralardan kaçmak ve kurtulmak için sebepler ve vesileler aramaya başlar ve orada kaldığı müddeti daimî şikâyet havası içinde geçirir.

*

Ağrı vilâyeti ile Erzurum ve Kars vilâyetlerinin bu mebhaste elde aldığımız kazalarında mektep durumu şöyledir:

Ağrı vilâyetinde 648 köy vardır. Bu köylerin ancak 35'inde mektep vardır. Bu mekteplerin 29'u eğitimli, altısı öğretmenlidir ve bu köylerin 374 tanesinde hane adedi yirmiden azdır.

Hınıs kazasında 172 köy vardır. Bu köylerin ancak on ikisinde mektep vardır. Bu mekteplerin ancak altısı eğitimli, altısı öğretmenlidir ve bu köylerin 70 tanesinde hane adedi yirmiden azdır.

Pasinler kazasında 145 köy vardır. Bunların ancak 76'sında mektep olup onların da 63'ü eğitimli ve geriye kalan öğretmenlidir. Köylerin 24'ünde hane adedi yirmiden azdır.

Karayazı kazasında 106 köy vardır. Biri eğitimli, diğeri de öğretmenli olmak üzere bu köylerin sadece ikisinde mektep

⁴⁰ Ar. *Maişet*. Yaşamak için gerekli olan şeyler, geçim, dirlik.

vardır ve bu köylerin seksen sekiz tanesinde ev sayısı yirmiden azdır.

Kars merkez kazasında 96 köy vardır. Bunların 28'inde mektep vardır. Bu mekteplerin on tanesi öğretmenli, geriye kalanı eğitimlidir. Bu köylerin 15 tanesinde ev sayısı yirmiden azdır.

[27] Iğdır kazasında 58 köy vardır. Bunların yirmisinde mektep vardır. Bu mekteplerin yedisi öğretmenli, geriye kalanı eğitimlidir. Köylerin 17'sinde ev sayısı yirmiden azdır.

Kağızman kazasında 64 köy vardır. Yirmi üçünde mektep varsa da bunların yirmi biri eğitimlidir. Köylerin de on dokuzunda ev sayısı yirmiden azdır.

Sarıkamış kazasında: mevcut 131 köyden elli beşinde mektep vardır. Bu mekteplerin yalnız 12'si öğretmenli olup mütebakisi⁴¹ eğitimlidir. Köylerin de on altısında hane sayısı yirmiden azdır.

Göle kazasında 56 köy mevcut olup hepsinde de ev sayısı yirmiden fazladır. Bu köylerin on dördünde mektep vardır ve mekteplerin de yalnız on altısı öğretmenlidir.

*

Köy mektepleri hakkındaki bu maruzatım bu sene köy enstitülerinden çıkan öğretmenlerin köylere verilmesinden ve

⁴¹ Ar. *Mütebakî*. Geriye kalan, artan.

bazı kaza köylerinde yeni, yeni mektepler açılmasından evvelki duruma aittir.

Üçüncü Umumî Müfettişlik mıntıkasında 3 lise mevcut olup bunlardan biri Erzurum'da, biri Trabzon'da ve biri Kars'tadır.

Yine bu mıntıkada 9 orta okul vardır: bunlar da Erzurum'da, Ağrı'da, Artvin'de, Gümüş[h]ane'de, Rize'de, Bayburt'ta, Iğdır'da, Sarıkamış'da ve Rize'nin Pazar kazası merkezindedir ve bu müfettişlik bölgesi ortaöğretim müesseseleri bakımından diğerlerine nazaran daha bahtiyardır.

*

Ağrı vilâyetinin [1]943 senesi hususî idare bütçesi 286,348 Liradır. [1]942 senesi hesabı neticelerine göre umumî muvazeneye dahil tekmil vergilerinin tahsilâtı ile umumî bütçeye bu vilâyetin temin ettiği varidat miktarı 625,165 Liradır. Bu miktarın, tekmil vilâyetler tahsilâtının umumî yekûnuna nisbeti %0,21'dir ve bu vilâyette de 625,165 liralık tahsilâtın büyük bir kısmını hayvanlar vergisi teşkil etmekte ve bu vergi 437,644 liralık bir tahsilât arzylemektedir.

*

Üçüncü Umumî Müfettişlik mıntıkasında hükûmet daireleri durumu müsaittir ve hemen her kazada yeni yapılmış birer hükûmet dairesi vardır. Bu cümleten olarak Ağrı vilâyet merkezinde olduğu gibi Doğubayazıt, Eleşkirt, Patnos, Tutak kazalarında da birer hükûmet dairesi vardır.

Yalnız Patnos hükûmet dairesi bilahare yıkılmış olduğundan Maliye Vekâleti yenisini yapmaya karar vermiştir.

Erzurum'un Hınıs, Pasinler ve Karayazı kazalarıyla Kars'ın Iğdır ve Göle kazalarında da yine son seneler zarfında yenisinden birer hükûmet dairesi yapılmıştır. Sarıkamış'da başlanmış olan dairenin malzeme noksanı yüzünden ikmali kabil olamamıştır. Kağızman'da ise eskiden bir daire mevcut bulunmaktadır. Yalnız bu bölgede de nahiye hükûmet daireleri tamamıyla yeniden inşa edilmek ihtiyacındadır.

*

[28] Ağrı vilâyetinin merkezinde olduğu gibi kazalarında da birer kaymakam evi vardır. Bunun gibi Kars'ın Iğdır, Kağızman, Sarıkamış ve Göle kazalarında da birer kaymakam evi vardır. Yalnız Erzurum kazalarında yeniden yapılmak lâzımdır. Kaymakam evleri dışında diğer memurlar için inşa edilmiş hiçbir tarafta, hiçbir ev olmadığı gibi nahiyelerde de müdürler ve karakol komutanları için şimdiye kadar bir şey düşünülmüş değildir.

*

Jandarma karakol binalarıyla telefon durumu bu bölgede de tatminkâr değildir. Burada da karakolların büyük bir kısmı yeniden binaya muhtaç durumdadır.

Telefon hatlarına gelince; kaza merkezlerinin nahiyelerle ve karakollarla irtibatının tam olmadığı ve Erzurum, Kars ve Ağrı vilâyetleri dahilindeki 1800 kilometrelik telefon hatlarının ârizalı olduğu ve esaslı bir şekilde islâha muhtaç

bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunların islâhından başka bu bölgenin Birinci Umumî Müfettişliğe mücavir⁴² Kürtlerle meskûn kaza ve nahiyelerinin öte tarafta da aynı durumda olan kaza ve nahiyelerle yeniden irtibat tesis etmesine ihtiyaç gösterilmektedir.

*

Şoşeler durumuna gelince; yapılan tekikata ve mevcut malûmata ilâveten umumî müfettişlikten en son alınan haberlere göre yol durumu burada da büyük masraflarla yeni yeni tesislere veyahut mevcut ve bozulmuş tesisleri islâh ve ihyaya muhtaç bir haldedir. Şöyle ki:

Kürtlerle meskûn mıntıkalar en az yolu olan mıntakalardır. Kars vilâyeti dahilindeki kazalarda Ruslardan kalma yollar da zamanla harabiye yüz tutmaktadır. Karköse-Patnos-Tutak yolu Birinci Umumî Müfettişlik hakkında maruzatım arasında da tebarüz ettirdiğim gibi toprak tesviyesi halinde ve yılın ancak iki, üç ayında istifade edilir vaziyettedir. Karayazı ve Hınıs kazalarında hemen hiç yol yok gibidir. Ağrı vilâyeti merkezi olan Karaköse gerçi mıntıkanın yegâne muntazam yolu olan şosesi üzerinde ise de Doğubayazıt, Diyadin ve Eleşkirt kazalarına Nisan'dan Kânuevvel'e kadar motorlu vasıta ile gidilebilip diğerk aylarda ancak kızakla gitmek icabeder.

*

⁴² Ar. *Mücâvir*. Komşu olmak, birlikte oturmak.

Bu mıntıkanın da doktor ve ceza durumu diğerk bölgelerden farksızdır ve aynı acı yokluk içindedir.

İkinci Kısım

Üçüncü Umumî Müfettişlik mıntıkasında mevzuumuzla ilgili gördüğümüz Ağrı vilâyeti umumî heyeti ile Kars'ın ve Erzurum'un malûm kazaları durumunu diğerk bölgelerde olduğu gibi belirttikten sonra hedefimize ait tesisatın buralarda da nelerle ikmal edilmesi icabettiğı hakkındaki mülâhazama geçiyorum:

Bu kısımda da memurlar için-onların fikir ve huzur içinde iş görebilmeleri temin maksadıyla-yer yer mahrumiyet mıntıkları kabul ediyoruz ki onlar da şöyledir:

[29] Ağrı vilâyetini merkeziyle ve teknil kazalarıyla birlikte birinci derecede mahrumiyet mıntıkası telâkki ediyoruz.

Bunun gibi Kars'ın Iğdır ve Göle ile Erzurum'un Hınıs, Karayazı kazalarını da yine birinci derece mahrumiyet mıntıkası telâkki ederek bunlara maaşlarına ilâveten %60 bir zam vermeyi münasip telâkki ediyoruz. Kars'ın Sarıkamış ve Kağızman kazalarıyla Erzurum[']un Pasinler kazasını da üçüncü derece mahrumiyet mıntıkası olarak teklif ediyoruz.

Bu bölgedeki 25 nahiyenin de bağılı bulundukları kazalar gibi mahrumiyet mıntıkası telâkki edilmesi icabedecektir. Bu mıntıkada haylı kaymakam evi inşa edilmiş bulunmaktadır, binaenaleyh yalnız Erzurum'un Hınıs, Pasinler ve Karayazı kazalarında yeniden birer kaymakam evi ile teknil

nahiyelerde birer nahiye müdürü ve karakol komutanı evi ve yine tekmil kazalarda memurin-i saire evi inşa edilmek icabedecektir.

*

Bu mıntıkanın muhtaç bulunduğu resmî daireler yalnız nahiye hükûmet daireleriyle Jandarma karakollarıdır.

Telefon şebekesi durumuna gelince; umumî müfettişlik bugünkü hattın 140,000 liralık bir tahsisatla islâh edilebileceğini ve yeniden 600 kilometre kadar bir hat tesisine ihtiyaç olduğunu bildirmiştir.

Mıntakada inşası ve ya islâhı lüzumlu görülen şoseler de şunlardır:

Muş-Hınıs-Erzurum

Hınıs-Hasankale

Doğubayazıt-Iğdır-Tuzluca-Kağızman-Sarıkamış

Kars-Göle-Oltu-Tortum-Erzurum

Ağrı-Kağızman

*

Buraya kadarki maruzatımla 1'inci, 4'üncü ve 3'ncü Umumî Müfettişlikler durumunu ve buralarda hükûmet dairesi, Jandarma karakolu, memur evi gibi tesislerden neler yapılmak icabettiğini ve telefon hatlarından noksanımız neler olduğunu arzemiş bulundum ve bu mıntıkaların inşası lüzumlu görülen ana şoselerini de belirttim.

Tekmil bu noksanlar hemen bir iki sene bütçesine sığdırılarak yapılacak şeyler olmadığı için-velev ki tahmini mahiyette olsun-bunların inşa ve tesis bedelleri üzerinde rakam arzından sakındım ve esasına karar verilirse tanzim edilecek bir tesis plân ve programına göre her sene bütçesine konulacak tahsisatla muayyen bir müddet içinde ve daima tahavvül edecek rayiçler dairesinde inşa edileceklerini düşündüm. Mamafi[h] bütün bu tesis ve inşaların büyük masrafları istilzam edileceği malûmdur. Yalnız bu ağır masraflarla bu gün karşı karşıya kalışımız ya şimdiye kadar oralarda hatta hükûmet tesisi namına dahi bir şey yapmamış olmamızdan münbaistir; yahut da girişeceğimiz esaslı ve masraflı temsil tedbirlerini tatbik edecek unsurları maksada hâdim kılabilmek düşüncesinden naşidir. Bu itibarla şark vilâyetlerimizin esas derdine temas ederken onun halini sağlayabilmek için ve sağlanıncaya kadar içten ve dıştan vaziyete hâkim kılabilmek için bu masrafa acımamak ve senelere tevzi ederek bunu kabul etmek zaruridir; diye düşünüyorum ve hatta daha ileriye giderek, eğer memurları yine eski hallerinde kendi ıztıraplarıyla ve huzursuzluklarıyla bırakacaksak; eğer hükûmet dairelerini ve Jandarma karakollarını devlete yakışır müesseseler haline getirmeyecek birer Kürt evinde yine kiracı durumunda kalacaksak asıl davaya başlamamalıyız, bile... diyorum. Bu vâdide akla gelebilecek olan, bu büyük masrafı tesisleri ucuza maletmek sistemleriyle hafifletmek olabilir ki bunu hem ev ve daire

tipleri hatta şose tipleri için hem de halkın mesaisinden faydalanmayı temin gibi kabul edilecek inşa usulü için mümkün görürüm.

[30] Üçüncü Kısım

Temsil tedbirleri diye düşündüklerim

Şark vilâyetlerimizdeki Kürtler gibi ayrı dilde, ayrı âdet ve ananede⁴³ ve her ihtiyacını kendi aralarında tatmin ve temin edegelmekte olan yaygın, fakat bu kesif bir halk külesinin temsili işinin -onu temin için kullanılacak şu ve ya bu vasıtanın kifayetsizliği hiç derpiş edilmese bile- haddi zatında ve işin mahiyeti itibariyle ne kadar güç olduğunu ve ona tedbir buluyorum diye ortaya atılmanın da ne kadar cüret olduğunu bilirim. Bilhassa ki, bu vadide islahat nam altında şimdiye kadar atılmış olan tek mil adımlar sadece kırıp ve dökmekten ve sonra da ortalığı sindirip yavaş yavaş davayı ihmal etmekten ve hatta unutmaktan ibaret kalmış olur mazide alınmış herhangi bir tedbirin ne netice vermiş olduğu hakkında bugünün idarecilerine bir şey intikal etmemiş bulunursa, diğer cihetten ve işte tedbir bulmak kadar ve belki ondan da güç olan bir şey vardır ki o da bulunan tedbirlerin senelerce ve senelerce hiç gevşemeksizin davanın peşinden yürütülebilmesi; küçük, büyük memur değişikliği kadar hükûmet değişikliklerinin de davayı ihmale hiçbir veçhile vesile olamaması keyfiyetidir. Sadece bu düşünce ve bu endişe bile ayrıca cüret ve cesaret kırıcıdır.

⁴³ Ar. *An'ane*. Nesilden nesile geçerek gelen âdet, örf, gelenek.

Belki din birliğinin bu davayı sağlamakta bir müessir olabileceği akla gelebilir. Fakat Müslümanlık camiası içinde bu havalide asırlardanberi o kadar çok mezhep ihtilafları cünbüş⁴⁴ etmiştir ki, din bir bağlılık unsuru olmaktan çıkarak bilakis ayrı mezhep taşıyanlar arasında âdeta bir ayrılık ve bir husumet unsuru haline gelmiştir ve asırlarca bir tarafta Sünniler, bir tarafta da Aleviler olmak üzere Müslümanlar birbirleriyle kanlı bıçaklı olmuşlardır. Kürtler, Alevî, Şafîî, Caferî, Yezidî gibi mezheplere saliktirler ve Sünnilerden hoşlanmazlar.

*

İşin müşkilâtını belirten bütün bu mülâhazalara rağmen insanı atılmaya icbar eden şey, bu davanın artık daha fazla geciktirilmeksizin ele alınması gereken ve vatanın selâmeti ve bütünlüğüyle alâka arzeden millî bir dava haline gelmiş olmasıdır.

Ben işte böyle bir düşünce ile mütalâa beyanına cesaret etmekte ve mütalâalarım ile sadece davanın ele alınmasına bile imkân vermiş olsam onu kâfi bir hizmet telâkki etmekteyim.

Bir de insana cesaret ve davanın mutlaka başarabileceğine ümit veren cihet; seytler, reisler, şeyhler, ağalar gibi cemaatın[ı] düşünen ve düşünmesini bilen ve bu itibarla tekmil mezhep, ırk ve ideal ayrılıklarını yaşıtan başları dışında asıl

⁴⁴ Fars. *Cümbüş*. Şevk, neşe ve coşkunluk dolu hareket, kaynaşma.

büyük kütlenin hiçbir şeyden haberi olmayan cahil, iptidaî ve her bakımdan en düşük bir seviyede bulunmakta oluşu ve kendilerine -biraz da maddî, manevî menfaata bulayarak- ne telkin edebilirsiniz bu kütlenin onu almaya hazır bulunduğudur. Bu; öyle bâkir ve öyle üzerinde işlenmemiş bir saha ki kim daha evvel onu ele alırsa onun malı olacaktır. Müşahadem bana bu kanaati verdi ve aynı zamanda işte acele etmek kararını aldırdı.

Şark vilâyetlerimizdeki Kürt kesafetinin umumî Türk camiası içinde üç ayrı çeşit tedbir ile eritebileceği ve bu suretle müşterek vatan ve menfaat duygusuna dayanan dil ve dilek birliği temin edilebileceği kanaatindeyim:

- 1- Kürtlerin şarktan garbe akışını teshil ve teşvik ve bir daha dönmemelerini temin etmekle;
- 2- Dışarıdan gelecek veya nüfusu mütekâsif vilâyetlerimizden alınacak Türkleri plânlı biş şekilde şarka iskân ve bazı münevverleri irza ederek oralarda kendilerine iş temin etmekle;
- 3- Büyük külteyi olduğu ve bulunduğu yerde lehimize tenvir ve temsil etmekle;

Kürtlerin şarktan garbe akışını teshil ve teşvik ve bir daha dönmemelerini temin tedbirleri olarak şunları düşünüyorum:

- a. Seyitlerden, şeyhlerden ve temsil tedbirlerimize mukavemet havası yaratabileceklerden henüz oralarda kalmış olanlar varsa aileleriyle birlikte garbe alınmalı ve iskân ve terfih edilmelidir.

- b. Kürtlerin askerliğı yüzde yüz icabeti temin suretiyle daha ziyade topçu, Jandarma, süvari gibi uzun hizmetli kıtalarda ve garbî Anadolu ile Trakya'da icra ettirilmelidir.

Bunlar askerlikleri müddetince dil öğrenmek ve Türklüğe temessül etmek için hususî dikkat ve takibe maruz bırakılmalıdır. Bugün Kürt köylerinde yegâne Türkçe konuşanlar muhtarlık yapanlar ve askerlik etmiş olanlardır.

- c. Garp vilâyetlerimizde askerlik hizmetlerini bitirecek olanların orada kalmalarına ve evlenmelerine, iş bulmalarına çalışılmalıdır.
- ç. Garp vilâyetlerimiz Jandarma karakollarında kendilerine genişçe yer verilmeli ve yine evlenerek orada kalmaları temin olunmalıdır.
- d. Ordu ve Jandarma gedikli hizmeti kendilerinden esirgenmemeli ve bu suretle yine garpta evlenerek artık bir daha şarka dönmeleri önlenmelidir.
- e. Amelelik, hamallık ve sair suretlerde İstanbul ve Anadolu'ya gideceklere kolaylık gösterilmeli ve daha bir daha dönmeleri ve oradalar teehhül etmeleri ciheti gözetilmelidir.
- f. Hali firarda bulunanların veya herhangi bir suç işledikten sonra millî hudutlarımız dışında firar edecek olanların aileleri garbe nakledilerek oralarda iskânları ve artık bir daha dönmeleri temin edilmelidir.

- g. Köy Enstitüleri'nden çıkacak Kürt çocuklarına garp vilâyetlerimiz köylerinde vazife verilmeli ve oralarda evlenerek kalmaları ve iskân edilmeleri temin olunmalıdır.
- ğ. Bulundukları köylerde arazisi olmayıp ta garbe gitmeye rıza gösterenler arasından seçilecek aileler köylerinden müreffehen alınarak garpta Türk köylerinde serpiştirilmeli ve orada kendileri hakikî birer müstahsil durumuna getirilerek çocukları orada okutulmalı ve köy bünyesi içinde benliği kaybedilmelidir.
- h. Müteaddit kararnamelerle şimdiye kadar Van, Ağrı, Tunceli, Bingöl, Erzincan, Elâzığ, Bitlis, Muş, Siirt, Erzurum, Kars, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Malatya, Antep, Hatay vilâyetleri halkından 4862 hanede 24595 kişinin garp vilâyetlerine serpiştirildikleri anlaşılmaktadır. 38 vilâyetimizi ilgilendiren bu eşhasın bu ana kadar 3306 hanede, 17113 nüfusunu tesbit ettik; diğerlerinin bulundukları yerler için de daha bazı vilâyetlerin cevabına intizar etmekteyiz. Bu aileler artık bir daha şarka iade edilmemeli ve bulundukları yerlerde yerleşmelidir.
- ı. Şarktan daha evvel rızaları hilâfına alınmış ve garp vilâyetlerine gönderilmiş bulunan 25 bine yakın bu halk ile bundan böyle yapılacak teşvik ve tergip sonunda rızalarıyla garp vilâyetlerine alınacak olan

halkın hususî bir dikkat ve takibe tabi tutularak intikal ettikleri ve edecekleri yerlerde sefil olmamalarını ve iş bularak müstahsil hale getirilmelerini ve çocuklarının okutulması hususî bir teşkilâtın bilhassa takibetmesi şarttır.

*

[32] Bu günün filî vaziyeti bunlarla hiç kimsenin meşgul olmadığı ve tabi tutuldukları iskân muamelesinin de kendilerini tatmin ve terfih edemediğidir. Dışarıdan gelecek veya nüfusu mütekasif⁴⁵ vilâyetlerinden rızalarıyla alınacak Türklerin şarka iskânları tedbirleri olarak şunları düşünüyorum:

- a. Her şeyden evvel kabul etmelidir ki, gerek millî hudutlarımız dışından gelecek ırkdaşlarımızdan, gerek nüfusu çoğalmış ve geçimi güçleşmiş vilâyetlerimizden alınacak vatandaşlardan şark vilâyetlerinden köyler teşkili işi büyük bir malî fedakârlığı göze alabilme işidir.
- b. Fakat yine kabul etmelidir ki, şark vilâyetlerimizde ittihaz edilecek temsil tedbirlerini kolayca hazmedecek bir muhiti yaratacak olan tedbir iskân tedbiridir ve orada Türk nüfusunu yer, yer çoğaltma tedbiridir.
Binaenaleyh şarkta bir temsil siyasetinin tedbirleri arasında daima orada teşkil edilecek yeni, yeni Türk

⁴⁵ Ar. *Mütekâsif*. Kesif duruma gelmiş, yoğunlaşmış, yoğun.

köyleriyle Türk kesafetini artırmak için fırsat kollamalıyız; fakat elimize geçen bir ırkdaş zümresini de şark vilâyetlerinde Türk kesafetini arttıracamız diye yarım yamalak iskân tedbirleriyle ve esirgenen iskân masraflarıyla hiçbir vakit harcamamalıyız.

- c. İskân usulüdür diye daima söylenen, binaenaleyh herkesçe bilinen fakat ona rağmen daima aksi yapılan veya noksan tatbik edilen bir sistem vardır: tekrar edeyim: Köy yerleri her bakımından isabetle tayin edilir. Evler köylünün ve hayvanının ve zahirinin ihtiyacına cevap verecek şekilde yapılır: kendisine geçineceği miktarda arazi, çift hayvanı ve çift alâtı ve tohumluk verilir; mahsulü idrak edinceye kadar iâşesi temin edilir; köye kadar kendisi ve eşyası nakledilir; mahsulü olmazsa bir sene daha iâşe edilir ve tohumluğu yeniden verilir; bütün bu müddet zarfında ailesinin ve hayvanatının sıhî durumu sık, sık kontrol edilir; kendileri gönül alıcı ziyaretlerle manen hoşnut edilir; etraftan korunur; çocukları okutulur. Bu şartlarda riayet edilmek suretiyle teşkil edilecek her köy hükûmete pahalıya mal olur, bu muhakkaktır. Fakat bu şartlara riayet edilmeden köy teşkiline kalkmak da ne netice alınacağı kestirilmeyen bir hareket olur. İskân tarihimiz esirgenen tahsisat yüzünden harcanan Türkler hakkında acı misallerle doludur.
- ç. Bazı Karadeniz kazalarımızda nüfus kesafeti artmış ve geçim zorluğu yüzünden ora halkı kendilerine

daha müsait yer ve iş aramak kaygısına düşmüş bulunmaktadır. Şarkta bu gibilerden köyler teşkili imkânı aramalıdır.

- d. Rusya'dan hicret edecek ırkdaşlarımızın Rus hududu civarına ve İran'dan gelecek olan Türklerin de İran hududu civarına iskân edilmemelerine itina edilmelidir.
- e. Her yerden evvel Van vilâyetinde ve Van gölü etrafında bir Türk ekseriyeti yaratmalı ve haricin her türlü hulûl ümidini bu Türk kalesiyle ve burada kurulacak Türk Kültür merkeziyle kırmalıdır.
- f. Büyük sevkülceş⁴⁶ yolları tarafeyni ile demiryolu tarafeyni Türk köylerinin umumî mahiyette tesis yerleri olarak kabul edilmeli ve fakat bu umumî şartlara köyün kuruluşunda ayrıca aranacak sıhhi, iktisadî, idarî, askerî, ziraî şartların tevafıkı ihmal edilmemelidir.
- g. Köyler: orada her türlü içtimaî tesisleri ve kalkınma tedbirlerini mümkün kılacak büyüklükte olmalı ve hiçbir vakit 80-100 evden küçük köy tesis etmemelidir.
- ğ. Türk köyleri modern ziraat sistemi tatbikine ve yeni ziraat aletleri kullanmak imkânına mazhar kılınmalı; küçük köy sanatlarıyla etraftaki Kürt köylerinin de ihtiyacını def'e ve bu yüzden Kürtlerle temas teminine kıyafet arzetsmeli ve bu suretle üstün bir kültür yuvası manzarasını göstermelidir.

⁴⁶ Ar. *Sevkulceş*. Askerî birlikleri sevk ve idâre etme.

- h. Tesis edilecek Türk köylerini Kürt kesafeti içinde boğulacak şekilde serpiştirmekten ihtar etmeli ve onların birbirine irtibatını mahfuz tutmak suretiyle zincirleme tesisini temine çalışmalıdır.
1. [33] Her köyün mektebi dışında okuma odası, radyosu bulunmalıdır. Türk köyleri ebeleri Kürt köyleri tarafından aranır, istenir, götürülür hale getirilmelidir.

*

Büyük Kürt kütlesini bulunduğu yerde lehimize tenvir ve onu Türk millî bünyesinde temsil keyfiyetince gelince:

Şarktan garbe rızalarıyla gidecek ve askerliklerini bitirdikten sonra garp vilâyetlerimizde tutunup kalacak olan Kürt kemiyetine⁴⁷ bel bağlayıp da bulunla şarktaki Kürt kesafetinin hissedilecek kadar yumuşatılacağına inanmak tabii caiz değildir. Bunun gibi şark vilâyetlerimizde yer, yer tesis edilecek Türk köyleriyle ve bu suretle orada yaratılacak ehemmiyetli bir Türk kesafeti ile Kürt tehlikesinin önlenmiş olacağını ve artık başka bir tedbire lüzum kalmamış bulunacağını zannetmek de elbet doğru değildir.

Çünkü bu: bir defa orası için yüz binlerle ırkdaş bulmak ve çok fazla fedakârlığı göze almak meselesidir ve sonra da kâfi göçmen ve tahsisat bulunarak büyük bir Türk kütlesi şarka

⁴⁷ Ar. *Kemiyet*. Bir şeyin azalıp çoğalabilen ve sayı ile ifâde edilebilen durumu, nicelik, miktar, adet.

nakledilebilse bile yapılan iş nihayet muhiti temsil tedbirlerini hazma daha elverişli bir hale getirmiş olmaktan ibaret kalacak ve böyle yumuşatılmış bir muhit içinde de asıl temsil tedbirlerini bulup tatbik etmek mecburiyeti ile hükûmet yine karşı karşıya bulunacaktır.

Bu itibarla temsil davasında en mühim rolü oynayacak olan bu katagoriye dahil olan tedbirler olacaktır: ben onları da şöyle düşünüyorum:

- a. Hükûmetin ve hükûmeti temsil eden küçük, büyük her memurun hareketi o vatandaşlara karşı adaletten, şeffakaten mülhem olmalıdır: onları korkutarak, sindirerek değil; severek ve kendimizi de onlara sevdirek kazanaçağımızı bilmek: bu işte hareket noktamız olmalıdır.
- b. Bu itibarla ilk iş polis ve Jandarma da dahil olmak üzere küçük, büyük tek mil memurları ele almamız ve temsil tedbiri bulmaya uğraşmazdan evvel bulunacak tedbirleri ellerine emanet edeceğimiz unsuru aslî ile meşgul olmamız icabedecektir. Bu vadide düşündüklerimi de işte arz ediyorum.

- 1- Bu raporun her umumî müfettişlik bahsinin ikinci kısımlarında tafsilen arzettiğim gibi vilâyet ve kazalarda merkezden mansup memurlarla nahiye müdürleri ve nahiye karakol komutanları için birer ev inşa etmeli ve bu suretle bir çok hâkimlerimizi, idarî şube reisi ve âmirlerimizi kümes gibi birer Kürt evinde yatıp, kalkmak ızdırar ve ızdırabından

kurtulmalıyız. Bu meskenlerin gerek tamir ve ter-
mimleri, gerek idareleri için yeni bir tarz
düşünmeliyiz.

- 2- Şark vilâyetlerimize vekâlet memurları bugün adeta
kerhen ve bir cezaya uğramış telâkkisiyle gitmekte-
dirler; bu telâkkiyi kaldırmalı ve memurlarımızın
garp vilâyetlerindeki herhangi bir vilâyet veya ka-
zaya gidişleri gibi bu havalide de gitmelerini tabii
bir hale getirmeliyiz.

Biz bu zihniyeti yerleştirmek için bu raporun diğer
bahislerinde de arzedildiği veçhile bazı vilâyet, kaza
ve nahiye merkezleri için oranın memura verdiği
mahrumiyet derecesiyle mütenasip bir şekilde mah-
rumiyet zamları kabul ettik. Pahalılık gibi pek köy
karakterinde olmak gibi, münakale⁴⁸ zorluklarına
maruz bulunmak, kışı şiddetli olmak, havası bozuk
bulunmak gibi sebeplerle mahrumiyet zammı al-
mayı icabettirecek kadar durumu elverişsiz yerler
garp vilâyetlerimizde de bulunabileceği için biz
böyle bir zamu tek mil vilâyetlerimizde -meselâ Ve-
killer Heyeti kararıyla- tespit edilecek kaza ve
nahiye merkezleri için teklif etmeyi ve bu suretle
tedbiri teşmil⁴⁹ ederek şark için ayrı bir karar almış
olmaktan da kaçınmış olmayı düşündük ve artık bu

⁴⁸ Ar. *Münâkale*. Bir şeyi bir yerden başka bir yere aktarma, nak-
letme.

⁴⁹ Ar. *Teşmil*. Bir şeyi kapsamı içine alma, yayma.

mahrumiyet zamı ve ev temini tedbirinden sonra valiler ve kaymakamlar başta olmak üzere vilâyet ve kaza idarî şube reisleri ile hâkim sınıfına mensup adliye memurlarının hepsi için de esaslı bir mazeret gelip çatmış olmadıkça bu vilâyetlerde memuriyet vermek esaslı bir şart olarak kabul edilsin ve bu şartın istisnasız tatbik edileceği kanaati tekmil memurlara verilsin istedik.

- 3- [34] Bu vilâyetlerde vazife alacak merkezden mansup memurlar mutlaka Türk ve garp vilâyetleri halkından olmalıdır ve bunlar -tespit edilecek- muayyen bir müddetin hitamında mutlaka oradan garba alınmalı ve ancak orada kalmak istediği takdirde daha bir devre için bırakılmalıdır.
- 4- Bu vilâyetlerde vazife alacak merkezden mansup memurlarımızı oralara tercihan evli olarak ve aileleriyle birlikte göndermeliyiz ve bu suretle bekâr gitmenin malûm mahzurlarından kaçınmada olduğu kadar muhitte Türk ailelerinin ve çocuklarının temsile hizmetlerinden de istifade etmeliyiz.
- 5- Her kaza merkezinde mutlaka bir doktor ve bir diplomalı ebe bulundurulmasına itina edilmeli ve oralarda birer eczane açılmasına imkân el verinceye kadar en âcil ilâç ihtiyacını karşılayacak ve ilk müdavâtı mümkün kılacak birer ilâç sandığı bulundurulmalıdır. Her kazaya devamlı bir doktor

temin edilmeyecekse kazaları münâvebe⁵⁰ ile sık sık ziyaret etmek üzere seyyar doktor istihdamı dahi akla gelebilir.

- 6- Merkezden mansup memurlar gibi talî memurları da garp vilâyeti halkından temin edebilmek idealdir. Bu imkân elde edinceye kadar bunların hiç olmazsa civar vilâyetler halkından, fakat her halde Türk ırkından tedarikine ihtimam edilmelidir. Posta ve Telgraf memurlarıyla polis ve Jandarmanın da garp vilâyetleri halkından ve Türk ırkından seçilmesi lüzumludur.
- 7- Memur çocuklarının ilk tahsil çağında bulunanları bulundukları yerde okuyacak mektep bulabilmeli ve orta tahsil çağında bulunanları da hükûmetçe okutulmalı ve masrafları deruhte⁵¹ edilmelidir.
- 8- Vali ve komutanlar için inşa edilen ve edilecek olan bazı büyük mebaninin⁵² teshinlerine⁵³ de yardım edilmelidir.
- 9- Küçük, büyük her memur vazifesi başında mutlaka Türkçe konuşmayı ve herhangi vatandaş işini de delilsiz ve vasıtasız görmeyi şiar⁵⁴ edinmelidir.
- 10- Memurların halka rıfk ile ve onları hükûmete ısındırmayı temin edici ve gönül avlayıcı şefkatle

⁵⁰ Ar. *Münâvebe*. Nöbetleşerek, nöbetle, sırayla.

⁵¹ Fars. *Der'uhde*. Üzerine alma, üstlenme, yüklenme.

⁵² Ar. *Mebânî*. Yapılar, binâlar.

⁵³ Ar. *Teshin*. Isıtma, kızdırma.

⁵⁴ Ar. *Şiar*. İz, işaret, alâmet.

muamele etmesi keyfiyeti derece, derece âmirler tarafından sıkı bir murakabe⁵⁵ altında bulundurulmalıdır.

- 11- Memurların irtikâp⁵⁶ ve irtişasına⁵⁷ ve kanuna olduğu kadar oralarda takip edeceğimiz maksada da uygun görülmeyen her türlü keyfî hareketine ve lâübaliliklerine katiyen ve anında sed çekmeliyiz. Bunun için umumî müfettişlerimiz refakatinde temerküz⁵⁸ ettirilecek muhtelit⁵⁹ bir teftiş heyetinin korkusunu, her vekâletin taşra teşkilâtında hâkim kılmayız ve bu vesile ile umumî müfettişleri valilerin icra salâhiyetine tedahül edecek salâhiyetlerle teşhiz etmeyerek onları tekmil idarenin ve kanunların hüsnü tatbikinin yüksek mürakıbbı ve müfettişi haline getirmeliyiz. Böyle bir tesisin faydalı olabilmesi için de her müfettiş fezleke ve raporunun ötede, beride ko[r]kutulmaksızın en amelî yollarla en kısa bir zamanda icra sahasına intikali şart olduğunu kabul etmeliyiz.

Memurlarımızın şark vilâyetlerinde ev ve geçim derdi önlendikten çocuklarının tahsili ve ailelerinin sıhhatı endişesi

⁵⁵ Ar. *Murâkabe*. Bakıp gözetme, göz altında bulundurma, denetleme, denetim, kontrol.

⁵⁶ Ar. *İrtikâp*. Kötü bir işi, bir kötülüğü yapma.

⁵⁷ Ar. *İrtişâ*. Rüşvet alma.

⁵⁸ Ar. *Temerküz*. Toplanma, bir yerde birikme.

⁵⁹ Ar. *Muhtelit*. Farklı nitelikteki unsurlardan meydana gelen, karışık, karma.

bertaraf edildikten ve kuvvetli bir teftiş ve mürakabe⁶⁰ altında da hareket dürüstlükleri ve iffetle çalışmaları temin edildikten sonra kütle üzerindeki temsil tedbirlerimizin de şunlar olabileceğini düşünüyorum:

- 1- Bir Jandarma erine kadar küçük, büyük her memur ve hatta tesis edilecek köylere yerleştirilecek Türk vatandaşlar bile oralarındaki rollerini bilmeli ve her hal ve hareketleri ile Kürtlere karşı: onları benimsediğini, sevdiğini anlatmalı ve itimat telkin ederek onların emniyetini kazanabilmelidir ve vesile icad ederek kendilerine Türkçe hitap etmelidir.
- 2- Temdin⁶¹ ve temsil işinde kaza merkezlerini hareket noktası olarak kabul etmeli ve her kasabayı doktoruyla, ebesiyle, halkevi ile, radyosuyla ve okullarıyla muhitine Türklük hissi ve sevgisi aşıl原因 bir Türk kültür merkezi haline getirmelidir.
- 3- [35] Şark vilâyetleri köylerinin büyük bir kısmı -hiçbir içtimaî tesise sahip kılınmalarına imkân vermeyecek kadar- küçüktür ve yirmi haneden az evlidir ve bunları büyütme kalkmak da doğru değildir. Binaenaleyh kaza merkezlerinde yatılı bölge okulları tesis edilerek civar köylerin erkek ve betahsis⁶² kız çocukları bu müesseselerde tedris ve terbiye edilmelidir.

⁶⁰ Ar. *Mürakabe*. Bakıp gözetme, göz altında bulundurma, denetleme, denetim, kontrol.

⁶¹ Ar. *Temdin*. Medenîleştirme.

⁶² Os. *Betahsis*. Bilhassa, husûsiyle, özellikle.

- 4- Bu okullarda Türkçe diline, millî türkülere ve tegan-niye⁶³ hususî bir ehemmiyet verilmeli, her sabah derslere başlanmadan mukaddem⁶⁴ hep bir ağızdan Türklüğü ve Türklüğün meziyetlerini ögen [öven] basit ve kolay manzumelerle bayrak çekme merasimi tekrar edilmelidir.
- 5- Bir okullarda muayyen bir müddetin hitamında Türkçe konuşmak mecburî olmalı ve istidat gösterenler mükâfatlarla teşvik edilmeli ve gerek yiyip, içmelerinde, gerek yatıp kalkmalarında ve giyinip konuşmalarında yapılacak yenilik inkilâbiyle çocuklara okul muhabbeti aşılanmalıdır.
- 6- Köylüler tarafından bidayette biraz mukavemet görse de ilk müşkil mülâyım tedbirlerle iktiham edildikten sonra -bugün Tunceli kızlarını ana ve babalarını bira-nevvel Elâzığ Kız Enstitüsüne yazdırabilmek gayretiyle onların yaşlarını büyütmeye çalıştıkları gibi- bu okullara rağbetin artacağını muhakkak telâkki etmelidir.
- 7- Bu okulları bitirecek çocukların ana ve babaları nezdine dönenleri dışında kalacak olanlarının garp vilâyetleri köy enstitülerine ve oradan da garp vilâyetlerimiz köy öğretmenliklerine gönderilerek orada asıl Türk camiası içinde kaynaşarak ve evlenerek kalmaları maksadın esasını teşkil etmeli ve şarkta öğretmenlik edecek kadın ve erkeklerin de mutlaka garp vilâyetlerinden ve Türk ırkından olmasına bilhassa itina edilmelidir.

⁶³ Ar. *Tagannî*. Zengin olma, zenginleşme.

⁶⁴ Ar. *Mukaddem*. Giriş, sunuş, başlangıç.

- 8- Şark vilâyetlerimizde öğretmenlik edecek kadın ve erkeklerin bilhassa kurs görerek yetişmiş, idealist gençler ve Türkler olması şarttır.
- 9- Bu kabil öğretmenlere medenî ihtiyaçlar adına oralarda bir mahrumiyet çektirmemeli ve bilhassa evlerini daha evvel ihzar etmiş bulunmalıyız.
- 10- Her kaza merkezinde haftada bir defa mutlaka pazar kurulmalı ve bu pazarlar oralarda yapılacak alış veriş vesilesiyle köylülerin kasabalı ile temasına olduğu kadar Türk kültürü propagandasına da vesile olmalıdır. Meselâ o gün kasabanın belediye dairesinde doktor tarafından köylünün hastalarına bakılmalı, ilâcı verilmeli, köylünün hasta olan hayvanını veteriner görmeli ve vesayada [?] bulunmalı ve eğer o kaza merkezinde yatılı bölge okulu açılmış ise o gün çocuklara temiz ve medenî kıyafetlerle [kıyafetleriyle] gösteriler yaptırılmalıdır. Şimdiye kadar hükûmetten hiçbir irşat, hiçbir şefkat görmemiş olan köylünün bu yakınlıktan evvelâ biraz muhterizane de olsa gün geçtikçe artan bir memnuniyet duyacağı muhakkaktır.
- 11- İyi hayvan, iyi koyun, keçi yetiştirdiği gibi vesilelerle tertip edilecek sergi ve müsabakalar sonunda köylüyü hediyelerle taltif⁶⁵ etmeli ve bu sahalardaki müşkül-rini⁶⁶ çözüvermelidir.

⁶⁵ Ar. *Taltif*. Gönlü hoş etme, iyilik ederek ve güzel davranarak gönül alma.

⁶⁶ Ar. *Müşkül*. Zor, güç, çetin.

- 12- Köylerde küçük sıhhat memurlarıyla hayvan sağlık memurları dolaştırılmalı ve onlara hastalarına şifayı kaza merkezinde aramak ve bulmak telkinini yapmalıdır.
- 13- Temdin ve temsil işinde büyük müşkilâtı⁶⁷ dağ köylerinden beklemek icabedecektir. Bunlar ova köylerine nazaran daha haşın, daha çekingendirler ve köylerin büyük bir kısmı da dağdadır. Esasen ehemmiyetli ziraatı olmayan ve küçük topluluklar halinde pek sefil bir hayat geçiren bu köyleri büsbütün dağıtmış olmak için onları fırsat ve imkân düştükçe sistemli bir surette her Türk köyüne beşer onar hane vererek aynı zamanda o köylerin bünyesinde Türk kültürüne temsillerini de temin etmelidir.
- 14- Kaza merkezlerini garp vilâyetlerinden gelmeye irza edilecek münevverlerle⁶⁸, mütekaitler⁶⁹ ile, esnafla, sanatkârlarla doldurmaya çalışmalı-ve onlara da göçmen muamelesi tatbik ederek kendilerine mahallin hususiyeti[36]ne göre bağ, bahçe, tarla vermeli ve kasaba tipi ev yapmalıyız; eğer esnaf ise dükkân inşa etmeliyiz. Bu Türk unsurdan şahıslarına göre çarşı, pazar teşkilinde olduğu kadar talî memuriyetler için de istifade edilmelidir.
- 15- Koşular, panayırlar vesilesiyle halkın kasabalara sık gelişini teşvik edilmeli ve kaza merkezleri için seyyar

⁶⁷ Ar. *Müşkülât*. Müşküller.

⁶⁸ Ar. *Münevver*. Tahsil, bilgi ve görgü sâhibi olan, fikrî meselelerle uğraşan kültürlü (kimse), aydın, entelektüel.

⁶⁹ Ar. *Mütekâit*. Emekli.

sinemalardan istifade gözetilmelidir ve gerek bu gibi temaslarda, gerek çarşı pazarda daima Türkçe konuşulmasını takip etmelidir.

- 16- Şarkta gerek yok inşaatında, gerek diğer tesislerde yerli halkın ücretle çalışmasından geniş mikyasta⁷⁰ istifade edilmeli ve amele kantinlerde ve topluluklarında dahi temsil propagandalarını ihmal edilmemeli ve garptaki sanat müesseselerimizde kendileri çalışmaya teşvik olunmalıdır.
- 17- Vilâyet merkezleri belediyeleri umumî muvazeneden yardım görerek meselâ Erzurum, Van, Elâzığ, Diyarbakır ve Mardin gibi şehirlerimiz şarkta medenî ve mamur birer çehre iktisap edebilmeli ve otel, lokanta, su, elektrik, cadde, bahçe ve meydan gibi tesisleriyle oralara her uğrayanı hoşnut bırakabilmelidir. Bu gibi şehirlerin bilhassa orta ve lise tahsil müesseseleri ve hastaneleri bulunmalıdır. Bu raporun bahsi mahsusunda tebarüz ettirdiğim veçhile bu vilâyetler kendi cılız belediye ve muhasebe[-]i hususiye bütçeleriyle bu âmme hizmetlerini hiçbir vakit tesis edemeyeceklerdir.
- 18- Bu vilâyetlerde halkın iş bulmasını ve toplu bir hayat içinde bilvesile kendileri üzerinde telkin icrasını mümkün kılacak askerî, iktisadî ve ziraî sanat müesseseleri açılması kabil olup olmadığı tetkik edilmelidir.
- 19- Bu vilâyetlerde halkın daha ziyade hayvanî olan istihsalatı dahi pek iptidaidir ve bu emtianın mübadelesi işi tamamıyla gayri millî ellerde ve muhtekirlerdedir. Bu

⁷⁰ Ar. *Mikyas*. Bir şeyi ölçmeye yarayan âlet, ölçü âleti.

itibarla halkın yapağı, kıl, deri, yağ ve peynir gibi istihsalinin kıymetlendirilmesi ve bu istihsalin islâh edilmesi işiyle halkın manifatura eşyası başta olmak üzere muayyen bazı kalem ihtiyaçlarını halka satmak işini ve bu arada o havalideki memurlarımızın da her türlü ihtiyaç[a]larının giderilmesi keyfiyetini münasip bir sermaye ile muayyen bazı şehirlerimizde şubeleri bulunmak üzere tesis edilecek bir ticaret müessesesine tahmil etmek mümkün olup olmayacağını tetkik etmelidir. Eğer böyle iktisadî rol ile el altında bir müessese iş başına getirilebilirse şark vilâyetleri halkının menfaat kanalından da temdin ve temsili işi avuç içine alınmış olur; kanaatindeyim.

20- Şark vilâyetlerimize köylüyü -geçimini temine yarayacak şekilde- topraklandırmak ona artık ağası ve efendisi yerine kendi şahsı için çalışmak ve kazanmak imkânını hazırlamak demektir. Bu kendisini vatanın müşterek topraklarına olduğu kadar hür bir vatandaş sıfat ve salâhiyetiyle hükûmete de bağlayacak bir tedbir kıymetindedir ve pek mühimdir. Çünkü büyük Kürt kütlesi bugün o kadar düşkün ve sefil bir hayat sürmektedir ki varlığının tekmilinin de kaybı bir kıymet ziya[-]ı telâkki edilemez. Halbuki onun varlığını kıymetlendirmek kendisini herhangi bir sergüzeşte atılmaktan da alıkoyma bir tedbir olur, diye düşünürüm.

21- Vaktiyle garbe nakledilen eşhasa ait arazinin tasfiyesi elan bitirilmemiştir ve bu iş intaç edilmedikçe de bu şahıslar kendilerine oralardan alâkalarını kesmiş nazarıyla

bakmamaktadırlar. Tapu muamelesinin intizamsızlığından, intikal muamelesinin yaptırılmamış olması dolayısıyla herhangi bir parçanın hakiki sahibi bulamaktan ve buna benzer sebeplerden ileriye geldiği anlaşılan bu teahhüde son vermeli ve bu araziye müzayede ile yine malî takatı yerinde olanlara satmaktan ise topraksız fakir halka dağıtmalıyız ve artık şark vilâyetlerimizde köy sahibi olmaklığı tarihe maletmeliyiz.

- 22- Hiçbir memurun, hiçbir tahsildarın ve hiçbir Jandarmının her ne bahane olursa olsun köylünün misafiri olmak vesilesiyle köylüye bar olmasını kati surette önlemeliyiz. Eşkiya takibi vesilesiyle gelen Jandarma müfrezelerini ağırlamaktansa eşkiyaya dehalet etmeyi aratacak kadar köylü üzerinde bıkkınlık doğuran bu yaranın kökü eskidir ve elan da yer vardır.
- 23- [37] Halka karşı işlenmiş herhangi bir Jandarma suçu derhal cezalandırılmalı ve suçtan müteessir olan vatan-daş bundan haberdar olmalıdır. Halkın ırzına olduğu kadar haysiyet ve izzeti nefesine de hükûmeti temsil eden memur hürmetkâr kalmalı ve sempati toplamayı esaslı vazife telâkki etmelidir.
- 24- Nahiye müdürleri de garpte ve şarkta idare için bir ızdırıp menbaıdır. Bunların üst derece maaşlara kadar terfi edebilmelerine imkân verecek surette kadro alınması ve kendilerinin kurstan geçirilmesi şimdiki halde akla gelebilen bir tedbirdir. Ancak nahiyeler halkın emniyet ve asayiş ızdırabı dışında hiçbir ihtiyaçlarına cevap verecek cihaz ve elemana sahip olmadıkları için

tatminkâr bir idare kademesi olamamaktadırlar. Bu itibarla daha ziyade kaza teşkiline ehemmiyet vermek ve o kademeyi halka yaklaştırmak muvafık olacağını mü-talâa etmekteyim.

- 25- Basit ve sade bir muhakeme usulü kabul ederek adliye-yi daha seri kararlar verebilecek durumda tutmalıyız ve ora halkından mahkûmlara mahkûmiyetlerini garp islâhhanelerinde ve işyerlerinde geçirtmeliyiz.
- 26- Her valiye bir arazi ve kaymakama da bir jip otomobili vermeliyiz. Valiler için ayrıca binek otomobiline lüzum görmüyorum.

*

Şark vilâyetlerimizdeki büyük Kürt kütlesini temsil tedbir-leri olacak düşünebildiklerim bunlardır. Bunlar akla gelebilecek şu veya bu tedbirle ikmal ve tevsî edilebilse de görülür ki kısım malî fedakarlığa ihtiyaç arzeden tesisata ta-allûk eder, bir kısmı ve hatta belki büyük kısmı da hiçbir malî külfet ihtiyarına lüzum hissettirmeyen ve sadece me-murlarımızın maksadı kavrayarak bıkmadan, usanmadan takip edecekleri idare tarz ve sistemine taalluk eder ve hepsi de idarenin âhenkli, muvazeneli ve idealist unsurlarla çalı-şabilmesine ihtiyaç gösterir.

Bu raporda istenen tesislerin derhal yerine getirilebileceği hiçbir vakıt [vakit] düşünülmemiş ve onların bir plâna rap-tını müteakip her sene bütçelerine konabilecek tahsisatlarla tedricen meydana getirebileceği tabii görülmüştür.

Bunun gibi yine bu raporda tedbir diye arzedilen hususatın da her halde tatbik kıymet ve kabiliyeti olduğu iddia edilmemekte ve mütehasıs bir heyete tetkik ettirilmesi zarurî ve tabii telâkki edilmektedir. Benim hiç tekzip edilemeyeceğimi bilerek cesaretle ileriye attığım tek iddia; bu davanın ne kadar erken benimsenirse tehlike bulutlarının vatanın semasından o kadar erken ve o kadar kolay dağılacağıdır.

En hâlis emelim; vatanın bütünlüğünü tamamlama tedbirleri mahiyetinde olan bu tedbirlerin isabetle tayin ve tespit edilerek Sayın Başvekilimin yüksek idareleri zamanında onların tatbikine başlandığını görmektir. Çünkü, içimizde umumî devlet ve müessese hizmetlerini kendilerine emniyet edemediğimiz; duygularını duygularımızdan; düşüncelerini düşüncelerimizden; ideallerini ideallerimizden ayrı telâkki ettiğimiz böyle bir unsur bulundukça dahilî ve haricî politika bakımından müsterih olamayacağımız tabiidir.

Bilvesile saygılarımı arzeylerim.

Dahiliye Vekili

Hilmi Uran

Not: Bu rapora Birinci, Üçüncü ve Dördüncü Umumî Müfettişlik mıntıklarının iki haritası bağlıdır. Bu haritaların birisinde bu mıntıklarındaki unsur durumu işaretlenmiş; diğerinde de takdimen inşaları veya iyi halde tutulmaları faydalı görülen şoselerle demiryollarımızın bugünkü vaziyetleri gösterilmiştir.

[Bu rapor 50 nüsha olarak basılmıştır.]

TIPKIBASIM

Özü:

Bazı şark vilâyetlerimizde
tatbiki lüzumlu temsil ted-
birleri hakkında rapordur.

Bay Şükrü Saracoğlu

Sayın Başvekil

Cumhuriyetin ön safta gelen büyük dahili meselelerinden biri de hiç şüphesizki -bazan şark vilâyetleri meselesi diye de vasıflandırdığımız- kürtlük meselesidir.

Bunu ehemmiyetli bir mesele, hatta millî bir tehlike halinde belirtmeğe saik olan cihet; memleketin ötesine, berisine -küçük guruplar halinde de- ser-pilmiş bulunan bazı kürtler dışında; asıl büyük kürt kütlesinin toplu bir haide burada, şark vilâyetlerimizde yerleşmiş olması ve bu topluluğun Rus, İran ve Irak hudutlarımız dışındaki kürtlükle de, doğrudan doğruya temas halinde bulunarak ciddi ve esaslı tedbirler alınmayacak olursa oralardan gelebilecek her türlü zehirli ve tahrikçi propagandalarla bu kütlenin heran zehirlenebil-mek istidadını taşımasıdır.

Nüfus kanunumuz; islâm dininde olan vatandaşların nüfusa tescillerin-de, milliyetlerinin de zikrine cevaz vermez ve onların hepsi sadece müsliman diye kaydolunur. Bu itibarla Türkün gayri bir milliyete sahip olan müsliman dinindeki vatandaşları nüfus sicillerinden anlamak mümkün olmaz: Onu ayrı-ye hususi tahkikatla meydana çıkarmak icabeder. Bu raporda kürtler hakkın-da ileri sürülen rakamlar da, böylece hususi tetkiklerle elde edilmiş rakamlar-dır ve bu raporda (Kürt) tabiriyle kürtçeyi ana dili olarak kullanmakta bulu-nanlar kasdedilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti nüfusu üzerinde -daha ziyade Türklük ve kürtlük nisbetini belirtmek için- (940) senesinde yapılmış olan bir tetkike göre tek-mil Türkiye nüfusu şöyledir:

15,055,599	Türk
1,862,665	Kürt
1,356,161	Muhtelif
18,274,425	Yekûn

Bu cetvele nazaran Türkler tekmil nüfusun (% 82,4) ünü; Kürtler (% 10) unu ve diğer müteferrik unsurlar da (% 7,6) sını teşkil etmekte ve kürtlerin tekmil Türk vatani içindeki varlığı bu suretle büyük bir ehemmi-yet arzetmiyor görünmektedir.

Bir de Fırat Nehri'ni ele alarak mevcut nüfusu, Fıratın garbinde ve İğ-dır'la Erzincan arasına çekilecek bir hattın cenubunda ve Fırat'ın şarkında diye iki ayrı kütle halinde tetkik ve mütalâa edecek olursak vaziyet Fırat'ın garbinde Türklüğe çok müsait olarak şöyle oluyor:

14.607,069	Türk
678,711	Kürt
1.201,553	Muhtelif
16,487,333	Y e k ü n

Fakat bildirilen hattın cenubile Fırat'ın şarkında da vaziyet bilakis kürtlüğe çok daha müsait olarak şöyle oluyor:

448,530	Türk
1.183,954	Kürt
154.608	Muhtelif
1,787,092	Y e k ü n

Bu iki ayrı kütleden birincisinde Türklük Fırat'ın garbinde nüfusun (% 88) ini; kürtlük ancak (% 4,115) ini ve müteferrik unsurlar da (% 7,285) ini teşkil etmekte ve Fırat'ın şarkında ise Türklük oradaki nüfusun (% 25,1) ini, kürtlük (% 66,3) ünü ve diğer unsurlar da (% 8,6) sını teşkil etmektedir.

Rakamlarla verilen bu izahatımla da anlaşılmış olacaktır ki kürtlüğün Türkiye Cumhuriyetinde dahili bir mesele halinde tecellisi onun miktar itibarıyla alelilâk çokluğundan değil; mevcudun daha ziyade şark vilâyetlerimizde toplanmış olması gibi tevezzüi şeklinden neşet etmektedir.

Osmanlı imparatorluğu bu unsuru; vaktile orada sakin bulunan Ermenilerle daimî bir ihtilaf halinde bulundurur ve kürtleri müslimanlık camiası içerisinde benimseyor görünerek Ermenilerin millî taşkınlıklarına karşı bunları bir silâh ve bir kalkan gibi kullanırdı; kürt beylerini nişanlarla, rütbelerle ve paşalık ünvanlarıyla taltif ederek ve onlardan milis kuvvetleri teşkil ederek asıl kütlenin ezilmesi ve oralardaki hükümet nüfuzunun hiçe inmesi bahsına kürtlüğün elde tutuyor görünürdü. Şımarık reislerin sık, sık tekerrür eden şekavet hareketleri daha ziyade Ermenileri müteessir eder ve bu; ecnebi müdahalelerine ve oralarda islahat yapılması taleplerine kadar yol açar, dururdu. Geçen umumî harbi de bu çekişme içinde geçirmiş olan mıntaka Ermenilerinin cihan harbi seylâbına kendilerini kaptırarak şark vilâyetlerimizden silinmelerini müteakip havalinin hâkim unsuru haline geliveren kürtlerde milliyet duygusu daha kıvrak bir tempo ile artmış ve bazı kürt münevverleri tarafından beslene, beslene tehlikeli bir duruma getirilmiş olan bu duygu tesiri altında zaman, zaman patlak veren kürt isyanları ise her defasında silâhla bastırılmıştır.

Bu tetiş hareketlerle kürtlük bugün sinmiş bir haldedir; fakat saf ve cahil olan kütle üzerinde milliyet duygusu içten, dıstan muttasıl körüklelenmekte ve Türklüğe karşı sönmez bir kin ve gayz aşlanmaktadır. Kürtçülerin neresi biraz kazınsa altından bu kinin sırtığı görünürse de bunun en şüphe bırakmaz izlerini onların köylere kadar yaydıkları halk türkülerinde bulmak kabildir. Bu türküler içinde Ağrı'nın matemini terennüm eden, Şeyh Sait isyanında asılan bir sevgilinin intikamı ahidini terennüm eden ve yer, yer Jandarma zulümlerini terennüm edenleri var.

Bütün bu tezahürlerde zaten ötedenberi de malûm olan kürtlük meselesini artık millî bir dava halinde ele almak için acele etmemizi ve tetbir almamızı gerektirir.

Biz bu tedbirleri iki esaslî guruba ayırarak mütalâa etmek isteyoruz:

1 — Bu vilâyetlerimizde tatbik edilecek bir temsil ve kalkınma siyasetinin esaslarını isabetle tayin ederek onları bir hükümet siyaseti halinde uzun seneler müstemiren tatbik etmek ve bunun icabettirdiği tahsisatı her sene bütçelerine muntazaman koyabilmek.

2 — Böyle bir temsil siyaseti semeresini verinceye kadar hükümetin oralarda çıkabilecek iclî, dışî her hadise karşısında vaziyete hâkim kalabilmesi tedbirlerini tamamlamak.

Bu vilâyetler için şimdiye kadar tekrâr ettirilmiş ve plânlanmış bir temsil ve kalkınma programının mevcudiyetini ben bilmiyorum ve hatta elime geçen bir çok raporlarda böyle bir temenni cesaretle izhar edilmiş görülmekte olmasına rağmen, bu mevzuun bu ana kadar ciddiyetle ele alınıp derli, toplu münakaşa ve tetkik edilmiş olduğunu da zannetmiyorum. Fakat buna mukabil oralarda hükûmetin durumunu kuvvetli tutmak gayesiyle atılmış ciddi ve esaslı adımlar, alınmış isabetli tedbirler vardır. Yalnız ilk zamanlar pek hararetle başlayan bu arzusun da seneler geçtikçe -daha ziyade tahsisat esirgenmesi yüzünden- gittikçe hızını kaybetmiş olduğu sezilmektedir. Halbuki bir temsil ve kalkınma tedbirlerini küll halinde bir hükûmet programı olarak takarrür ettirdikten sonra ona biranevvel başlamak ne kadar lâzımsa böyle bir temsil siyaseti ile oralardaki bir milyondan fazla bir vatandaş kütlesine yurt içinde dil ve dilek birliği temin edinceye kadar da hükûmetin oralarda kuvvetli bulunması tedbirlerinin tamamlanmasına devam edilmesi ve bunun katiiyen gevşetilmemesi o kadar lüzumlu görülür.

Biz bu sonuncu tedbirleri sırasile şöyle buluyoruz:

- a) Lüzumlu yerlerde açılan ve açılacak olan Jandarma karakolları binalarının biranevvel inşası;
- b) Vilâyet, kaza, nahiye hükûmet daireleriyle Jandarma dairelerinin biranevvel inşası;
- c) Karakollar arasında telefon irtibatının tamamlanması; hatta yer, yer telsizle muhabere imkânının temini;
- d) Mıntakanın mühim telâkki edilen her tarafına, her mevsimde motör-lü vasıtaların gidişini mümkün kılacak surette oralardaki şoselerin ikmali;
- e) Memurların terfihî, sıhhatlarının korunması, çocuklarının okutulması ve kendilerine barınacak birer ev yapılvermesi;

Bu raporla da:

- 1 — Hükûmetin birgün oralarda bu bakımdan ne durumda olduğunu teşrih etmek;
- 2 — İstenildiği gibi kuvvetli bir duruma gelebilmemiz ve vaziyete tamamilâ hâkim kalabilmemiz için oralarda daha neler yapılması icabettiğini izah etmek;

Sonra da:

3 — Bu davayı kökünden halledebilmiş olmak için tekmil vekâletler mesaisini şumulü içine alan bir temsil ve kalkınma programının neler olabileceğini arz ederek bu programın, yahut tadilen tasvip edilecek herhangi bir programın biranevvel tatbikini istirham etmek... istiyoruz. Yalnız, şark vilâyetlerimizde mütesekkil üç umumî müfettişlik de bu büyük ve millî dava ile sıkı, sıkı alakalı olduğundan teşrih ve teklifler bu müfettişlik mıntakalarını birer, birer ele alarak arz edilecektir ve her müfettişlik mıntakasinda bugünkü durum birinci kısım olarak ve oralarda bunlara ilâveten daha neler yapılmak icabettiği ikinci kısım olarak arz edildikten sonra temsil programı olarak düşündüklerimiz de ayrıca üç umumî müfettişliğe samil bir şekilde ve müşterek tedbirler halinde teklif edilecektir.

Dördüncü Umumî Müfettişlik Birinci Kısım

Elâzığ, Tunceli, Bingöl ve Erzincan vilâyetlerini ihtiva etmekte bulunan Dördüncü Umumî Müfettişlik (6/1/936) tarihinde teskil edilmiştir ve umumî müfettiş uhdesine aynı zamanda Tunceli Vali ve Komutanlığı da birlikte verilmiştir.

Bu vilâyetler mıntakası (38251) kilometre murabbaında olup bunun (9508) i Elâzığ'a; (7604) ü Tunceli'ye (8607) si Bingöl'e; (12532) si de Erzincan'a aittir.

Bu dört vilâyet; mülki taksimat itibarile (23) kazayı, (65) nahiyeyi ve (1750) köyü ihtiva eder.

Bu dört vilâyetin nüfus tablosu da, anasıra taksim edilmiş bir halde olarak şöyledir.

Vilâyeti	Türk	Kürt	Zaza	Çerkes	Ermeni	Bosnak	Arnavut	Kıptı	Sırtalı	Musulman	Rum	Yekûn
Elâzığ	91783	78249	23212	.	499	401	907	303	199	.	.	195.553
Tunceli	34994	80985	.	.	705	.	.	56	.	2	.	116.742
Bingöl	3477	37261	32473	409	76	.	.	135	.	.	.	73.831
Erzincan	121534	57894	.	.	219	.	.	28	.	2	1	179.678
Yekûn	251788	254380	55685	409	1499	401	907	522	199	4	1	565.804

Mıntakada nüfus kesafeti (14,7) dir. Bu kesafet; Elâzığ için (20); Tunceli için (15); Bingöl için (9); Erzincan için de (14,3) tür.

Elâzığ vilâyetinde Türkler tekml nüfusun (% 47) sini, kürtler (% 51,88) ni; Tunceli vilâyetinde Türkler tekml nüfusun (% 28,3) nü, kürtler (% 71,4) ünü;

Bingöl vilâyetinde türkler tekml nüfusun (% 4,66) sını, kürtler (% 94,4) ünü; Erzincan Vilâyetinde Türkler tekml nüfusun (% 67,6) sını, kürtler de (% 32,2) sini teşkil ediyorlar.

Bu mintakada vazife alacak küçük, büyük memurların vazife görecekleri yerleri hakiki hüviyetleriyle belirtmiş olmak için vilâyet ve kaza merkezlerinin haneleri adedini ve bunların deniz seviyesinden yüksekliklerini bildirmeyi faildeli görüyorum. Dördüncü Umumi Müfettişliğin dört vilâyetinde bu durum şöyledir:

Elâzığ Vilâyet merkezi:	(4829)	hane .	(1068)	rakımında
Karakoçan kaza merkezi :	(60)	hane .	(1250)	»
Palu kaza merkezi :	(688)	» .	(1010)	»
Sivrice kaza merkezi :	(33)	» .	(1155)	»
Baskil kaza merkezi :	(226)	» .	(1175)	»
Maden kaza merkezi :	(879)	» .	(1150)	»
Keban kaza merkezi :	(210)	» .	(780)	»

Tunceli'nin Çemişkezek kaza merkezi:	(42)	hane .	(1200)	rakımında
Mazgirt kaza merkezi :	(190)	» .	(1400)	»
Nazimiye kaza merkezi :	(92)	» .	(1700)	»
Pülümür kaza merkezi :	(175)	» .	(1660)	»
Pertek kaza merkezi :	(524)	» .	(1050)	»
Ovacık kaza merkezi :	(63)	» .	(1150)	»
Hozat kaza merkezi :	(283)	hane .	(1550)	rakımında
Kalan kaza merkezi :	(67)	» .	(1000)	»

Bingöl vilâyet merkezi :	450)	hane .	(1250) rakımında
Genç kaza merkezi :	(129)	» .	(1000) »
Solhan kaza merkezi :	(54)	» .	(1500) »
Karlıova kaza merkezi :	(28)	» .	(1950) »
Kığı kaza merkezi :	(280)	» .	(1750) »

Ercincan vilâyet merkezi :	(3204)	» .	(1200) »
İlîç kaza merkezi :	(86)	» .	(1150) »
Kemah kaza merkezi :	(558)	» .	(1100) »
Refahiye kaza merkezi :	(111)	» .	(1550) »
Kemaliye kaza merkezi :	(1141)	» .	(945) »
Tercan kaza merkezi :	(52)	» .	(1800) »

Görülmektedir ki bu dört vilâyetin yirmi üç kazası merkezinden (780) rakımlı Keban ve (945) rakımlı Kemaliye kasabaları hariç olmak üzere diğerleri binden yüksek rakımdadır ve hemen hepsi de kasabadan ziyade köy karakterinde olmakla beraber on tanesinde hane adedi yüzü bile bulmamaktadır.

Bu dört vilâyet köylerinin mektep durumu şöyledir:

Elâzığ vilâyetinde: (590) köy vardır ve bunların ancak kırk dokuzunda öğretmenli ve elli yedisinde de eğitimli olarak yüz altısında mektep vardır.

Bu köylerin (158) tanesinde hane adedi yirmiden azdır.

Tunceli vilâyetinde: (377) köy vardır ve bunların ancak yirmi dokuzunda öğretmenli ve elli yedisinde eğitimli olarak seksen altısında mektep vardır. Bu köylerin (165) tanesinde hane adedi yirmiden azdır.

Bingöl vilâyetinde: (296) köy vardır ve bunların ancak on sekizinde öğretmenli olarak mektep vardır Bu köylerin (83) tanesinde hane adedi yirmiden azdır.

Ercincan vilâyetinde: (488) köy vardır ve bunların ancak elli sekizinde öğretmenli ve yüz otuz sekizinde eğitimli olarak (196) mektep vardır. Bu köylerin (72) tanesinde hane adedi yirmiden azdır.

Dördüncü Umumi Müfettişlik mıntakasında yalnız Elâzığ merkezinde bir orta mektep vardır ve başkaca orta tahsil müessesesi yoktur.

Bu dört vilâyetin Hususi İdare durumları şöyledir:

Elâzığ Vilâyetinin (943) senesi Hususi İdare bütçesi:	(449,393) liradır.
Tunceli Vilâyetinin (943) senesi Hususi İdare bütçesi:	(193,592) »
Bingöl Vilâyetinin (943) senesi Hususi İdare bütçesi:	(152,764) »
Ercincan Vilâyetinin (943) senesi Hususi İdare bütçesi:	(377,166) »

Yine bu dört vilâyetin umumi bütçeye temin ettikleri varidat miktarları şöyledir:

Elâzığ Vilâyetinin (942) senesi hesap neticelerine göre tekmil vergileri tahsilâtı:	(1.519,947) lira
Tunceli » » » » »	(332,096) »
Bingöl » » » » »	(349,279) »
Ercincan » » » » »	(843,864) »

Dört vilâyette de varidat nevileri içinde yegâne kabarık rakamı hayvanlar vergisi eşkil etmektedir. Varlık vergisi ile İnhisarlar, Gümrükler ve diğer askeri ve mülki müesseseler varidatı hariç olarak tekmil vilâyetler varidatı; (942) senesi hesap neticesine göre (292,795,306) lira olduğuna göre bu dört vilâyetten Elâzığ vilâyetinin hazineye temin ettiği varidatın tekmil vilâyetler varidatına nisbeti (% 0,52)'yi, Tunceli vilâyetinin hazineye temin ettiği varidatın tekmil vilâyetler varidatına nisbeti (% 0,11)'i; Bingöl vilâyetinin hazineye temin ettiği varidatın tekmil vilâyetler varidatına nisbeti (% 0,11)'i ve Erzincan vilâyetinin hazineye temin ettiği varidatın tekmil vilâyetler varidatına nisbeti de (% 0,29) u geçmemektedir.

Bu dört vilâyette vilâyet ve kaza hükümet daireleri durumu şöyledir:
Elâzığ Vilâyet merkezinde : Hükümet dairesi vardır.
Karakoçan kaza merkezinde : Hükümet dairesi yoktur.
Palo kaza merkezinde : Hükümet dairesi yoktur.
Sivrice kaza merkezinde Hükümet dairesi vardır.
Baskil kaza merkezinde: Hükümet dairesi yoktur.
Maden kaza merkezinde Hükümet dairesi vardır.
Keban kaza merkezinde Hükümet dairesi vardır.

Tuncelinin Çemişkezek kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır.
Mazgirt kaza merkezinde: Hükümet dairesi haraptır.
Nazımiye kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır.
Pülümür kaza merkezinde: Hükümet dairesi haraptır.
Pertek kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır.
Ovacık kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır.
Hozat kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır.
Kalan kaza mrkeezinde: Hükümet dairesi vardır.

Bingöl vilâyet merkezinde: Hükümet dairesi yoktur.
Genç kaza merkezinde: Hükümet dairesi yoktur.
Solhan kaza merkezinde: Hükümet dairesi yoktur.
Karlıova kaza merkezinde: Hükümet dairesi yoktur.
Kığı kaza merkezinde: Hükümet dairesi yoktur.

Erzincan Vilâyet merkezinde: Hükümet dairesi yapılmaktadır.
İliç kaza merkezinde: Hükümet dairesi yoktur.
Kemah kaza merkezinde: Hükümet dairesi yoktur.
Refahiye kaza merkezinde: Hükümet dairesi yoktur.
Kemaliye kaza merkezinde: Hükümet dairesi yoktur.
Tercan kaza merkezinde: Hükümet dairesi yoktur.

Görülüyor ki (26) vilâyet ve kaza merkezinden on üçünde hükümet dairesi yoktur ve ikisinde de eskiden kalma birer bina varsa da içlerinde oturulamıyacak derecede haraptır ve onların da yeniden inşaları lâbüttür.
Nahiyelele gelince: mıntakada mevcut (65) nahiye den on birinde vakıtle mahalli yardımlarla yapılmış nahiye daireleri varsa da ihtiyacı karşılayacak halde değildir; bu itibarla mıntakada hiç bir nahiye merkezinde hükümet dairesi yok demektir.

Memur evi olarak da Elâzığ Vilâyetinin Baskil ve Sivrice kazalarında; Tunceli vilâyetinin Nazımiye, Mazgirt, Çemişkezek kazalarında; Bingöl vilâyetinin Solhan ve kığı kazalarında yalnız kaymakamlara mahsus olarak birer ev vardır. Ayrıca Tunceli Vilâyetinin Ovacık kazası merkezinde yirmi; Kalan kazası merkezinde kırk dört; Nazımiye kazası merkezinde altı ev yapılmış olup buralarda subay ve memurların ev ihtiyaçları temin olunmuş bulunmaktadır.

Mintakada faal halde bulunan (158) Jandarma karakolunun ancak bir kaç tanesi bilhassa karakol olarak inşa edilmiş binalarda olup büyük bir kısmı ya kira ile tutulmuş derme, çatma yerlerde; yahut da hazineye ait eski ve bu günün telâkkisine göre karakol itihazı caiz olmayacak binalarda bulunmaktadır.

Mevcut telefon şebekesine gelince:

Elâzığ Vilâyetinde : 786;

Tunceli Vilâyetinde : 862;

Bingöl Vilâyetinde : 397;

Erzincan Vilâyetinde: 332 kilometre olmak üzere tekml mintakada (2377) kilometre uzunluğunda telefon hattı vardır ve bu hat üzerinde (94)ü Elâzığ'a; (125)i Tunceli'ye; (49)u Bingöl'e (90)ı Erzincan'a ait olmak üzere (358) telefon makinası ve (16)sı Elâzığ'a; (23)ü Tunceli'ye; (11)i Bingöl'e; (26)sı Erzincana ait olmak üzere de (76) telefon santrali vardır ve bunlar da her tarafta olduğu gibi gayri mütecanis ve vasıfları birbirine uymayan makinalardır.

.....

Dördüncü Umumi Müfettişlik mintakasında yol durumu da şöyledir:

Merbut haritanın tetkikinden de anlaşılacağı vechile mintakada tam bir şose halini muhafaza eden yol; (Elâzığ - Pertek - Hozat) arasındaki (67) kilometrelik şosedir. Bunun haricindeki tekml muvasala vasıtaları; üzerlerinde yer, yer çalışılan, fakat bir tarafı muntazam şose haline getirildiği zaman diğer tarafları bozulmaya yüz tutan yollardır.

Bu şebekeden bugün ne kadarının nerelerde muntazam şose, nerelerde bozuk şose, nerelerde sınaî imalâtli tesviye ve nerelerde de âdi tesviye halinde bulunduğu haritada gösterilmiş olduğundan bunları tafsile lüzum görmiyor ve şu aşağıdaki izahatı vermekle vaziyeti olduğu gibi arzettiğim oluyorum.

Elâzığ vilâyetinde; her kazaya her mevsimde gidip gelmek kabildir.

Tunceli vilâyetinde; bu vilâyetin Pertek kazasına senenin her ayında her vasıta ile gidilebilir;

(Kalan), (Hozat), (Çemişkezek), (Nazımiye), (Mazgirt) kazalarına Kânunuevvelin on beşinden ta nisanın on beşine kadar ne motörlü vasıta ile hatta ne de atla gidilemez. Bu aylarda buralara (Teyik) denilen bir nevi kızakla veyahut da yaya olarak gitmek icabeder. (Pülümür) kazasına ise motörlü vasıta hiç bir mevsimde gitmez ve kışın oraya da ya (Teyik) denilen kızakla veyahut da yaya olarak gitmek lâzımdır.

Bingöl vilâyetinde; vilâyet merkezi olan Çapakçur'a haziran, temmuz, ağustos, eylül aylarında tekerlekli vasıta işlerle de diğer aylarda oraya ancak katırla gidilir. (Solhan) ve (Genç) kazaları merkezine de yalnız haziranla birinciteğrin arasında motörlü vasıta gider. (Karlıova) ve (Kığı) kazalarına ise senenin her ayında ancak katırla gidilebilir.

Erzincan vilâyetinde; İliç kazası merkezi olan İliç kasabası şimendifer güzergâhında kendi namındaki istasyona dört kilometrelik bir şose ile bağlı olup oraya her zaman motörlü vasıta ile gidilebilir. Kemah kasabası da hat üzerindedir ve ayrıca vilâyet merkezine şose ile bağlıdır; fakat senenin yalnız dokuz ayında motörlü vasıta ile gidilebilip kışın üç ay araba ile gidilmek icabeder.

Refahiye kasabası vilâyete bozuk bir şose ile bağlıdır ve senenin yalnız altı ayında motörlü vasıta ile gidilir; kışın altı ay oraya yaya gidilebilir.

Kemaliye kasabası hat üzerindeki (Çağıştas) istasyonuna (30) kilometrelik bozuk bir şose ile bağlıdır. Bu yol üzerinden senenin sekiz ayında motörlü vasıta ile gidilirse de diğer dört kış ayında ancak atla gidilir.

Tercan kasabası Erzurum hattı üzerindeki istasyonuna on beş kilometrelik bir şose ile bağlıdır ve bu yolda (9) ay motörlü vasıta ile gidilip gelinebilir. Ancak üç kış ayında ya kızakla yahut da atla gitmek iktiza eder.

Yine bu dört vilâyetin Doktor ve Eczane durumu da şu cetvelde gösterildiği gibidir:

Vilâyet veya kazanın adı	Silâh Mud.	Doktor	Eczane	Hastaneler			D Ü Ş Ü N C E L E R
				Memleket	Akliye	Cüzzam	
Elâzığ	1	1	2	1	1	1	
Karakoçan	.	.	.	.	.	.	
Pulo	.	1	.	.	.	.	
Sivrice	.	.	.	.	.	.	
Baskıl	.	1	.	.	.	.	
Vaden	.	1	1	.	.	.	
Keban	.	.	.	.	.	.	
Tunceli'nin Çemişkezek	.	1	.	.	.	.	
Mazırt	.	.	.	.	.	.	
Nazimiye	.	.	.	.	.	.	
Pulumur	.	1	.	.	.	.	
Pertek	.	1	.	.	.	.	
Ovacık	.	.	.	.	.	.	
Hozat	.	1	.	.	.	.	
Kılan	.	1	.	.	.	.	
Bingöl Merkezi	1	.	.	.	.	.	
Genç	.	1	.	.	.	.	
Solhan	.	.	.	.	.	.	
Karlöva	.	.	.	.	.	.	
Kığı	.	1	.	.	.	.	
Erzincan merkezi	1	2	2	.	.	.	
İliç	.	1	.	.	.	.	
Keman	.	1	.	.	.	.	
Refahiye	.	1	.	.	.	.	
Kemaliye	.	1	1	.	.	.	
Tercan	.	.	.	.	.	.	

Bu cetvelin tetkiki de öğretir ki Elâzığ vilâyet merkezi istisna edilirse mıntakada hiç bir hastane yoktur ve (23) kazadan yalnız ikisinde eczane vardır ve yine yirmi üç kazadan dokuzunda tek doktor dahi yoktur.

İkinci kısım

Dördüncü Umumi Müfettişlik mıntakasını teşkil eden dört vilâyetin muhtelif bakımlardan bu günkü durumunu teşrih ettikten sonra şimdi de bunlardan hangilerinin biranevvel ikmalî lüzumlu olduğunu ve oralarda yeniden neleri deriş etmek gerekli bulunduğunu izah edeceğim. Bu maruzat için Umumi Müfettişlikle vekâlet ihtisas dairelerinin bu baptaki mütaâlarından da istifade edilmiştir.

Vilâyet, kaza ve nahiye hükûmet daireleri:

Eskiden mevcut olup bu gün içinde oturulamıyacak kadar harap olanlarla hiç bulunmayanların biranevvel inşalarına tevessül edilmesi lâzım olmakla beraber şimdiki halde bunlardan müstacelen yapılmasında zaruret bulunan hükûmet daireleri; Bingöl merkez hükûmet dairesiyle Genç, Mazırt, Palo, Karakoçan, Pülümür kazaları hükûmet daireleridir. Mıntakanın (65) nahiyesinde de hükûmet daireleri inşası lüzumlu görülmektedir.

Jandarma karakolları ve telefonları:

Mıntakanın tekml karakolları maksada kifayetsizlik arzietmekte ve hükûmete yakışmamakta olmakla beraber bunlardan Elâzığ'ın Palo, Sivrice, Baskil, Karakoçan kazalarında sekiz; Tunceli'nin Nazımiye, Ovacık, Pertek, Pülümür, Kalan kazalarında sekiz ve Erzincan'ın merkez ve Kemah kazalarında üç ki ceman on dokuz karakolun yeniden ve müstacelen inşalarını Umumi Müfettişlik çok lüzumlu görmektedir.

Karakollar arasındaki telefon hatları ile makinaların tecanüsünü temin etmek ihtiyacı dışında mevcut hattın acil tamir ve islâhı ve bazı lüzumlu yerlere hat temdidı için mıntakaya (160) kilometre kadar tel istenmektedir.

Lüzumlu görülen şoseler:

Bu mıntakada (İlîç - Kemaliye - Arapkir - Keban - Elâzığ) ve (Elâzığ - Hozat - Ovacık - Mercanboğazı - Erzincan) şoseleriyle (Elâzığ - Kalan) şosesinin (Pülümür) üzerinden (Selepur) a kadar temdidı ve başkaca (Genç - Bingöl - Kığı - Erzurum şosesi) iltisakı ile (Karakoçan - Palo) parçasının biranevvel inş ve tesisleri gerek sahaya her vakit hâkim kalabilmek gibi askerlik bakımından; gerek yer, yer birer kültür yuvası haline getirilmesi icabedecek olan kazaların iktisadî kalkınmalarını temin bakımından isabetli telâkki edilmektedir.

Memur durumu ve terfihî işi:

Üç Umumi Müfettişlik mıntakasına da aynı ehemmiyette şamil bir mesele olarak şark vilâyetlerimizde icra ve tatbiki tasavvur edilecek her türlü idari, iktisadî ve kültürel tedbirlerle halkın temsilini ve kalınmasını mümkün kılacaktır, diye düşünölebilecek çeşitli tedbirlerin başında oralara afif, becerikli, enerjik ve bu vilâyetlerimiz davasının başarılmasını samimem benimsemiş idealist memur bulmak ve göndermek keyfiyeti gelir. Bu; tekml idare memurları ve hâkimler basta olmak üzere oralarda çalışacak küçük, büyük her memur için böyledir ve geçilemez esaslardır. Fakat maatteessüf bu günün memur durumu hiç de böyle değildir. Çünkü oralara her giden memur - huzurunu temin edemediğimiz için - her şeyden evvel en kısa bir müddet içinde ne yapıp, yapıp oralardan ayrılmayı düşünmekte ve bu müddet zarfında da devamlı bir lākaydı içinde işleri esaslı surette benimsememektedir. Bir kısım memurlar o havalize ailelerini zötörememektedir de. Halkın, kendile-

rine fenalık eden memurlardan şikâyet etmekten dahi korkmakta oluşu - ki bu da onlara emniyet telkin edilememiş olmasından başka bir şey değildir - oradaki fenalıkların meydana çıkarılabilesini işkâl etmekte; fakat öte taraftan hükûmete olan itimatsızlığı, emniyetsizliği ve sevgisizliği de muttasıl beslemekte ve artırmaktadır.

Düşünüyoruz ki eğer memurlarımıza oralarda hiç olmazsa asgarî bir refah ve geçim temin etmezsek, onların ve ailelerinin sıhhi ihtiyaçlarını karşılamaz ve okuma yaşına gelen çocuklarını okutmak imkânını kendilerine vermezsek bu durumu esaslı surette ve devamlı bir halde değiştirebilmek kabil olmayacaktır. Onun için bu vilâyetlerimizde vazife alacak küçük, büyük memurlarımız hakkında esaslı bazı kararlara lüzum görülmekle beraber onların lehine hükûmetçe bazı tedbirler ve avantajlar derpiş etmeği de zarurî buluyoruz. Üç umumî müfettişliğe de aynı şekilde şâmil olarak memurlar hakkındaki düşündüğümüz esaslı karar ve tedbirleri bu raporun temsil kısmındaki tedbirler arasında arz etmek ve burada sadece bu tedbirler arasında derpiş ettiğimiz memur evlerinin mıntakada nerelerde yapılması icabettiği ile mahrumiyet mıntakalarını belirtmek istiyoruz.

.....

Dördüncü Umumî Müfettişlik mıntakasında memurlar için inşası icabeden evler hakkında Müfettişlik; Bingöl merkezi ile Mazgirt, Genç, Palo, Karakoçan, Pülümür kaza merkezlerini ön safta görmekte ve Bingöl'de (50) çift ve diğer kazalarda onar çift ev inşasını lüzumlu bulmaktadır. Daha evvel Ovacık'ta inşa edilmiş (20), Kalan'da (44), Nazımiye'de (6) evle memur ve subay ihtivacının önlenmiş bulunduğu anlaşılmaktadır. Nahiyeler için her nahiye merkezinde bir çatı altında bir çift ev inşa ederek birisinde nahiye müdürünü, birisinde de nahiye karakol komutanını oturtmayı esas olarak kabul etmek muvafık olur.

...

Memuriyet mıntakalarını mevkiin memura vereceği mahrumiyet derecesine göre üç katagoride mütalâa ediyor ve birinci derecedeki mahrumiyet mıntakaları için (% 60); ikinci derecedeki mahrumiyet mıntakaları için (% 40); üçüncü derecedeki mahrumiyet mıntakaları için de (% 35) zamm kabul edilmesini muvafık buluyoruz. Bu esas dairesinde Dördüncü Umumî Müfettişlik mıntakasinda Elâzığ Vilâyetinin:

Karakoçan, Sivrice, Maden kazalarile

Tunceli Vilâyetinin:

Ovacık, Nazımiye, Pülümür, Kalan, Hozat, Mazgirt kazalarını ve Bingöl Vilâyetinin:

Bingöl merkezini, Karlıova, Solhan, Genç, Kığı kazalarını birinci derecede ve yine

Elâzığ Vilâyetinin:

Palo, Keban, Baskil kazalarile

Tunceli Vilâyetinin:

Çemişkezek, Pertek kazalarını ikinci derecede ve

Erzincan Vilâyetinin:

nefsi Erzincan kasabasile Refahiye, Tercan, İliç kazalarını üçüncü derecede mahrumiyet mıntakası olarak kabul etmenin ve buralarda memuriyet verecek küçük, büyük her memura bulundukları müddetçe dereceye göre tesbit edilecek zammı, maaşlarına ilâveten vermenin muvafık olacağını arz ediyoruz.

Nahiyelere gelince:

Umumî Müfettişlik mıntakasının dört vilâyetinde mevcut (65) nahiyeden (52) nahiyeyi mahrumiyet mıntakasına girecek durumda görüyor ve bunlardan (28) nahiyeyi birinci; (11) nahiyeyi ikinci derecede mahrumiyet mıntakası dahilinde mütalâa etmenin muvafık olacağını arz ediyoruz.

Birinci Umumi Müfettişlik

Birinci Kısım

Diyarbakır, Urfa, Mardin, Siirt, Bitlis, Muş, Van ve Hakkâri vilâyetlerini ihtiva etmekte bulunan birinci Umumi Müfettişlik (25/6/927) tarihinde teşkil edilmiştir. Bu vilâyetler mıntakası (103996) kilometre murabbaında olup bunun (14579)u Diyarbakır'a; (16930)u Urfaya; (12734)ü Mardin'e; (11320)si Siirt'e; (5482)si Bitlis'e; (8145)i Muş'a; (19301)i Van'a ve (15505)i de Hakkâri'ye aittir.

Bu sekiz vilâyet mülki taksimat itibarile merkez kazaları dışında (50) kazayı; (108) nahiyeyi ve (4091) köyü ihtiva eder.

Bu sekiz vilâyetin nüfus tablosu da anasıra taksim edilmiş bir halde olarak şöyledir:

Vilâyetler	Türk	Kürt	Zaza	Arap	Çerkes	Ermeni	Boşnak	Arnavut	Kıptı	Suryani	Musevi	Rum	Geldani	Muhtelif	YEKÜN
Diyarbakır	70981	140141	37476	180	35	1917	.	.	153	1028	527	6	163	342	252952
Urfa	85992	132343	.	42874	.	320	.	.	30	222	330	1	8	17	262137
Mardin	33322	177548	.	44713	.	1286	.	.	24098	1204	1	1205	3661	287038	
Sirt	30320	106668	.	14835	.	1375	.	.	946	.	.	311	1748	156203	
Bitlis	22246	49485	4929	2599	734	327	.	.	.	.	.	.	.	80320	
Muş	20894	42170	131	24	2014	17	.	.	129	.	.	.	.	65379	
Van	26830	81718	.	.	23	.	.	.	68	.	272	.	.	669	109580
Hakkâri	164	35516	.	.	.	.	.	.	.	.	17	.	500	135	36332
Yekûn	290752	765589	42536	105225	2806	5242	.	.	380	26294	2350	8	2187	6572	1249941

Mıntakada nüfus kesafeti (12,25) dir. Bu kesafet; Diyarbakır için (17); Urfa için (15); Mardin için (22); Siirt için (13); Bitlis için (13); Muş için (8); Van için (5); Hakkâri için de (5) dir.

Diyarbakır vilâyetinde Türkler tekmil nüfusun (% 28,1) ni, Kürtler (% 70,21) ni, Urfa Vilâyetinde Türkler tekmil nüfusun (% 32,77) sini, Kürtler (% 50,48) ni; Mardin Vilâyetinde Türkler tekmil nüfusun (% 11,6) sini, Kürtler (% 61,8) ni; Siirt Vilâyetinde Türkler tekmil nüfusun (% 19,41) ni; Kürtler (% 68,2) sini; Bitlis Vilâyetinde Türkler tekmil nüfusun (% 27,70) ni; Kürtler (% 67,74) nü; Muş Vilâyetinde Türkler tekmil nüfusun (% 31,96) sini, Kürtler (% 64,70) ini; Van Vilâyetinde Türkler tekmil nüfusun (% 24,57) sini, Kürtler (% 74,57) sini; Hakkâri Vilâyetinde Türkler tekmil nüfusun (% 0,45) ni; Kürtler (% 98,85) ni teşkil ediyorlar.

Bu sekiz vilâyetin kazaları ile vilâyet ve kaza merkezlerinin haneleri adedi ve bunların deniz seviyesinden yükseklikleri derecesi şöyledir:

Diyarbakır Vilâyet merkezi :	(7184)	hane.	(660)	rakımında
Silvan kaza merkezi :	(530)	»	(850)	»
Kulp kaza merkezi :	(300)	»	(1125)	»
Bismil kaza merkezi :	(450)	»	(505)	»
Çınar kaza merkezi :	(151)	»	(660)	»
Lice kaza merkezi :	(1200)	»	(1125)	»
Çermik kaza merkezi :	(550)	»	(725)	»
Ergani kaza merkezi :	(700)	»	(1250)	»
Eğil kaza merkezi :	(470)	»	(875)	»

Urfa Vilâyet merkezi :	(5071)	»	(540)	»
Siverek kaza merkezi :	(2000)	»	(840)	»
Virşehir kaza merkezi :	(210)	»	(575)	»
Harran kaza merkezi :	(1200)	»	(365)	»
Hilvan kaza merkezi :	(200)	»	(600)	»
Suruç kaza merkezi :	(557)	»	(525)	»
Birecik kaza merkezi :	(2003)	»	(450)	»
Bozova kaza merkezi :	(210)	»	(460)	»

Mardin Vilâyet merkezi :	(3745)	»	(1100)	»
Kızıltepe kaza merkezi :	(167)	»	(490)	»
Derik kaza merkezi :	(600)	»	(780)	»
Mazıdağı kaza merkezi :	(216)	»	(1200)	»
Savur kaza merkezi :	(700)	»	(925)	»
Midyat kaza merkezi :	(1600)	»	(950)	»
Gercüş kaza merkezi :	(419)	»	(980)	»
İdil kaza merkezi :	(200)	»	(800)	»
Nusaybin kaza merkezi :	(500)	»	(500)	»
Cizre kaza merkezi :	(700)	»	(400)	»

Siirt Vilâyet merkezi :	(1895)	»	(880)	»
Şirnak kaza merkezi :	(1070)	»	(1350)	»
Pervari kaza merkezi :	(250)	»	(1250)	»
Eruh kaza merkezi :	(224)	»	(1125)	»
Şirvan kaza merkezi :	(60)	»	(1030)	»

Kurtalan kaza merkezi	:	(321)	hane. (672)	rakımında
Baykan kaza merkezi	:	(155)	» (1025)	»
Kozluk kaza merkezi	:	(315)	» (775)	»
Sason kaza merkezi	:	(228)	» (980)	»
Beşiri kaza merkezi	:	(300)	» (680)	»

Bitlis Vilâyet merkezi	:	(1500)	» (1400 - 1550)	»
Hizan kaza merkezi	:	(80)	» (1530)	»
Mutki kaza merkezi	:	(101)	» (1620)	»
Tatvan kaza merkezi	:	(100)	» (1725)	»
Ahlat kaza merkezi	:	(500)	» (1750)	»

Muş Vilâyet merkezi	:	(1300)	» (1470 - 1520)	»
Malazgirt kaza merkezi	:	(232)	» (1565)	»
Bulanık kaza merkezi	:	(473)	» (1475 - 1510)	»
Varto kaza merkezi	:	(150)	» (1610)	»

Van Vilâyet merkezi	:	(1250)	» (1725)	»
Çatak kaza merkezi	:	(593)	» (1625)	»
Gürpınar kaza merkezi	:	(26)	» (2250)	»
Başkale kaza merkezi	:	(237)	» (2350)	»
Gevaş kaza merkezi	:	(350)	» (1750)	»
Özalp kaza merkezi	:	(274)	» (2075)	»
Muradiye kaza merkezi	:	(240)	» (1780)	»
Erciş kaza merkezi	:	(819)	» (1775)	»

Hakkâri Vilâyet merkezi	:	(395)	» (1700)	»
Yüksekova kaza merkezi	:	(232)	» (1900)	»
Şemdinli kaza merkezi	:	(15)	» (1400)	»
Beytüşşebap kaza merkezi	:	(103)	» (1240)	»

Bu tafsilâtta anlaşılmaktadır ki sekiz vilâyetin elli kazasından (25) nin merkezinde râkım binden yukarı olduğu gibi bunlardan (9) unun hane adedi iki yüzden ve (4) ünün de yüzden aşağıdır.

Bu sekiz vilâyet köylerinin mektep durumu da şöyledir:
Diyarbakır Vilâyetinde: (720) köy vardır. Bu köylerin ancak (otuzunda) öğretmenli ve (49) unda da eğitimli olarak (79) unda mektep vardır ve bu (720) köyün (447) tanesinde hane adedi yirmiden aşağıdır.

Urfa vilâyetinde: (620) köy olup bunların nisbeten büyüğe olmasına ve birer topluluk arzedeilmekte bulunmasına rağmen tekmi bu köylerin (15) inde öğretmenli ve (35) inde eğitimli olmak üzere ancak ellisinde mektep vardır.

Mardin Vilâyetinde: (679) köy vardır. Bu köylerin ancak (27) sinde öğretmenli mektep vardır ve bu köylerin hemen hepsi diğer vilâyetler durumu hilâfına olarak, yirmi haneden daha çok evlidir.

Siirt Vilâyetinde: (489) köy vardır ve bunların ancak birinde mektep vardır. Bu köylerin büyük bir kısmında ev sayısı yirmiden azdır.

Bitlis Vilâyetinde: (241) köy vardır ve bu köylerin ancak birinde mektep vardır. Bu köylerin hemen hepsinde ev sayısı yirmiden aşağıdır.

Muş Vilâyetinde: (428) köy vardır ve hiç bir köyde mektep yoktur. Bu köylerin (270) tanesinde ev adedi yirmiden azdır.

Van Vilâyetinde:

(597) köy vardır. Bu köylerin ancak altısında mektep vardır ve bunların (493)ünde hane adedi yirmiden azdır.

Hakkâri Vilâyetinde: (317) köy vardır. Bunların ancak (8) inde mektep vardır ve bu köylerin (110) tanesinde hane adedi (20) den azdır.

Tekmil bu vilâyetler sahasında yalnız Diyarbakır'da bir lise açılmış olup biri Bitlis'te, ötekiler de Mardinde, Urfa'da, Siirt'de ve Van'da olmak üzere yine bu sekiz vilâyet sahasında sadece beş orta mektep vardır.

Vilâyetlerin ilk mektep durumları hakkındaki maruzat; Köy Enstitülerini mezunlarının vilâyetlere tevziinden evvelki duruma aittir.

Bu sekiz vilâyetin Hususî İdare durumları şöyledir:

Diyarbakır vilâyetinin (943) senesi Hususî İdare bütçesi	(629481) L.
Urfa vilâyetinin (943) senesi Hususî İdare bütçesi	(509769) L.
Mardin vilâyetinin (943) senesi Hususî İdare bütçesi	(308143) L.
Siirt vilâyetinin (943) senesi Hususî İdare bütçesi	(257141) L.
Bitlis vilâyetinin (943) senesi Hususî İdare bütçesi	(137166) L.
Muş vilâyetinin (943) senesi Hususî İdare bütçesi	(145925) L.
Van vilâyetinin (943) senesi Hususî İdare bütçesi	(275304) L.
Hakkâri vilâyetinin (943) senesi Hususî İdare bütçesi	(93518)

Liradır.

Yine bu sekiz vilâyetin umumi bütçeye temin ettiği varidat miktarı şöyledir:

Diyarbakır vilâyetinin (942) senesi hesap neticelerine göre tekml ver-gileri tahsilâtı:					
Urfa	»	»	»	»	(1,339,351)
Mardin	»	»	»	»	(1,015,117)
Siirt	»	»	»	»	(844,851)
Bitlis	»	»	»	»	(616,549)
Mus	»	»	»	»	(344,045)
Van	»	»	»	»	(437,189)
Hakkâri	»	»	»	»	(850,507)
					(171,534)

Dördüncü Umumi Müfettişlik mıntakasında olduğu gibi bu sekiz vilâ-yette de yine hayvanlar vergisi varidat neveleri içinde en kabarık rakamı teş-kil etmektedir ve (942) senesi hesap neticesine göre tekml vilâyetler vari-datı varlık vergisi ile inhisarlar, gümrükler ve diğer askeri ve mülki mües-seseler varidatı hariç olarak (292, 795, 306) lira olduğuna nazaran bu se-

kiz vilâyetten Diyarbakır vilâyetinin hazineye temin ettiği varidatın tekml vilâyetler varidatına nisbeti (%0,45), Urfa vilâyetinin hazineye temin ettiği varidatın tekml vilâyetler varidatına nisbeti (%0,34) ü Mardin vilâyetinin hazineye temin ettiği varidatın tekml vilâyetler varidatına nisbeti (%0,28) i; Siirt vilâyetinin hazineye temin ettiği varidatın tekml vilâyetler varidatına nisbeti (%0,21) i; Bitlis vilâyetinin hazineye temin ettiği varidatın tekml vilâyetler varidatına nisbeti (%0,11) i; Muş vilâyetinin hazineye temin ettiği varidatın tekml vilâyetler varidatına nisbeti (%0,15) i; Van vilâyetinin hazineye temin ettiği varidatın tekml vilâyetler varidatına nisbeti (%0,29) u; Hakkâri vilâyetinin hazineye temin ettiği varidatın tekml vilâyetler varidatına nisbeti (%0,05) i geçmemektedir.

Bu sekiz vilâyet ve kaza hükümet daireleri durumu şöyledir:
Diyarbakır Vilâyet merkezinde: Hükümet dairesi vardır.
Silvan kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır fakat haraptır.
Kulp kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır fakat haraptır.
Bismil kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır.
Çınar kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır.
Lice kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır fakat haraptır.
Çermik kaza merkezinde: Hükümet dairesi yoktur.
Ergani kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır.
Eğil kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır.

Urfa Vilâyet merkezinde: Hükümet dairesi vardır.
Siverek kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır.
Viranşehir kaza merkezinde: Hükümet dairesi yoktur.
Harran kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır.
Hilvan kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır.
Suruç kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır.
Birecik kaza merkezinde: Hükümet dairesi yoktur.
Bozova kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır.

Mardin Vilâyet merkezinde: Hükümet dairesi vardır.
Kızıltepe kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır.
Derik kaza merkezinde: Hükümet dairesi yoktur.
Mazıdağ kaza merkezinde: Hükümet dairesi yoktur.
Savur kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır.
Midyat kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır.
Cercüş kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır.
İdil kaza merkezinde: Hükümet dairesi yoktur.
Nusaybin kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır.
Cizre kaza merkezinde: Hükümet dairesi yoktur.

Siirt Vilâyet merkezinde: Hükümet dairesi yoktur; İnşa edilmektedir.
Şırnak kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır.
Pervari kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır fakat haraptır.
Eruh kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır fakat haraptır.
Şirvan kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır.
Kurtalan kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır.

Baykan kaza merkezinde: Hükümet dairesi yoktur.
Kozluk kaza merkezinde: Hükümet dairesi yoktur.
Sason kaza merkezinde: Hükümet dairesi yoktur.
Beşiri kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır.

Bitlis Vilâyet merkezinde: Hükümet dairesi vardır.
Hizan kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır.
Mutki kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır.
Tatvan kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır fakat harapdır.
Ahlât kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır.

Muş Vilâyet merkezinde: Hükümet dairesi vardır.
Malazgirt kaza merkezinde: Hükümet dairesi yoktur.
Bulanık kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır fakat harapdır.
Varto kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır fakat harapdır.

Van Vilâyet merkezinde: Hükümet dairesi vardır.
Çatak kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır.
Çürpınar kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır.
Başkale kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır.
Gevaş kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır.
Özalp kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır.
Muradiye kaza merkezinde: Hükümet dairesi yoktur.
Erciş kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır.

Hakkâri Vilâyet merkezinde: Hükümet dairesi yoktur.
Yüksekova kaza merkezinde: Hükümet dairesi yoktur.
Şemdinli kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır.
Beytüşşebap kaza merkezinde: Hükümet dairesi vardır fakat harapdır.

Görülmektedir ki (58) vilâyet ve kaza merkezinden ancak otuz dördünde sağlamca hükümet dairesi vardır; diğerlerinde ya hiç yoktur; yahut da harap ve kifayetsizdir. Nahiyelede ise merkez karakolları ile müşterek bir çatı altında yeni binalar inşası lüzumludur.

Bu vilâyetlerin hepsinde de birer vali konağı vardır. Kazalara gelince; yalnız şu kazalarda birer kaymakam evi vardır.

Diyarbakır Vilâyetinin:

(Silvan) ve (Çermik) kazalarında;

Mardin Vilâyetinin:

(Nusaybin), (Cizre), (Savur) kazalarında;

Sürt Vilâyetinin:

(Sason), (Erruh), (Garzan), (Şîrnak), Beşiri) kazalarında;

Bitlis Vilâyetinin:

(Mutki) kazasında;

Muş Vilâyetinin:

(Bulanık) kazasında; (Varto) ve (Malazgirt) kazalarında;

Van Vilâyetinin:

(Gürpınar) kazasında;

Hakkâri Vilâyetinin:

(Yüksekova), (Şemdinli) kazalarında;

Bu tafsilâttan da anlaşılmış olacağı gibi Diyarbakır'ın diğer altı; Urfa'nın yedi; Mardin'in diğer beş; Sürt'in diğer dört; Bitlis'in diğer üç; Muş'un diğer iki; Van'ın diğer altı; Hakkâri'nin diğer bir ki sekiz vilâyetin geriye kalan (34) kazasında kaymakam evi olmadığı gibi esasen kaymakamlar dışında diğer memurlar için ev mevzuu henüz ele alınmış ve düşünülmüş dahi değildir.

Jandarma karakol binalarına gelinece; Birinci Umumi Müfettişlik mintakasında (336) Jandarma karakolu mevcut olup bunlardan ancak elli altısı Jandarma tahsisatı ile ve plânına göre yapılmış karakollardır. Mütebaki (280) karakol ya eski tip veya kira ile tutulmuş köy evleri mahiyetinde elverişsiz binalardır ve yenilenmeleri zaruridir. Telefon hatları da yer yer islah ve tadile ve ikmale ihtiyaç arzeden hatlar halindedir.

Birinci Umumi Müfettişlik mintakasını teşkil eden sekiz vilâyet sahasında gerek umumi müvazeneden, gerek hususî idarelerden inşa edilmiş veya inşa ve tesisine çalışılmakta bulunulmuş şose mahiyetinde yollar vardır. Fakat hemen her yerde olduğu gibi bunlar da muntazam umumi bir şebeke durumundan uzaktırlar ve yer, yer hemen daima geçiş işkâl edecek şekilde bozuktur ve büyük bir kısım münakale şebekesi ise elverişli ham yol veya tesviye halindedir ve asıl feci olan cihet; bu bölgede de senenin büyükçe bir kısmında büyük bir yol şebekesinin geçiş müsait olmadığı keyfiyetidir. Şöyleki:

Diyarbakır Vilâyetinin (Bismil), (Ergani), (Çermik), (Çınar) kazalarına gerçi senenin her mevsiminde gidilebilirse de (Silvan), (Kulp) ve (Lice) kazalarına kânunusani ile nisan ayları arasında gidilemez, çünkü yol kapanır; vilâyet merkezi ile (Eğil) arasında da Dicle Nehri kışın geçit vermediği için yine bu aylarda bu yüzden Eğil'e gidilemez. (Urfa) ve (Mardin) vilâyetleri kazalarına senenin her mevsiminde gidiş, geliş mümkündür. Sürt Vilâyetinin (Baykan), (Şirvan), (Beşiri), (Erruh), (Şîrnak), (Pervari), (Sason), (Kozluk) kazaları merkezine teşrinievvelin on beşi ile mayısın on beşi arasında ancak atla gidilebilir; motörlü vasıta ile gidilemez.

Bitlis vilâyet merkezi ile (Tatvan), (Ahlat), (Hizan), (Mutki) kazaları merkezlerine teşrinisaninin on beşinden mayısın on beşine kadar motörlü vasıta işlemez; hatta (Tatvan) ve (Ahlat) kazalarına kânunuevvelin on be-

şinden nisanın on beşine kadar hayvan ile dahi gidilemez.

Muş vilâyet merkezile tek mil kazaları merkezlerine tesrinisaniden mayısa kadar motörlü vasıta gidemediği gibi kânunusani ile mart ayları arasında buralara atla dahi gidilemez.

Van vilâyet merkezine tesrinisaniden haziran başına kadar motörlü vasıta islemez. Birincikânunun on beşinden martın on beşine kadar da vilâyetle bağlı (Erciş), (Muradiye), (Özalp), (Gevaş), (Çatak) kazalarına hatta atla dahi gidilemez. Çünkü yol tamamen kapanır.

Kakkâri vilâyet merkezine ise ancak temmuzun on beşinden eylülün on beşine kadar motörlü vasıta ile gidilebilir; bunun dışında atla gidilmek lâzımdır. Fakat birincikânundan mart sonuna kadar buraya atla da gidilemez, yol kapanır.

Kazaları olan (Şemdinli), Yüksekova) ve (Beytüşşebap) a motörlü vasıta hiç bir mevsimde gitmez ve buralara da Birincikânunun on beşinden martın sonuna kadar hiç bir vasıta ile gidilemez ve kemali tevekkülle martın sonunu beklemek icabeder.

Bu sekiz vilâyetin doktor ve eczane durumları şöyledir:

Bitlis'te bir doktorlu; (Muş), (Mardin) ve (Siirt) vilâyetlerinde ikişer doktorlu; (Van), (Urfa) vilâyetlerinde üçer doktorlu birer memleket hastanesi ile Diyarbakır merkezinde tam teşekküllü bir nümune hastanesi vardır.

Bundan başka (20) kaza merkezinde hükümet tabiplerinin idare ve r-urakabesinde birer muayene ve tedavi evi vardır. Mıntakada büyük bir sahanın senenin yedi ayında kapalı kaldığına göre bu teşkilâtın kifayetsizliği meydandadır. Bilhassa ki mevcut sıhhi kadronun mühim bir kısmı da hemen daima münhal kalır. Nitekim halen (49) kazanın (22) sinde hükümet tabipliği; (22) sinde sıhhat memurluğu; (14) ünde dispanser sıhhat memurluğu; (12) sinde belediye ebeliği münhal olduğu tahkik edilmiştir. Eczane ve ilaç durumu ise büsbütün acıklıdır.

İkinci Kısım

Dördüncü Umûî Müfettişlik mıntakasında olduğu gibi Birinci Umûî Müfettişlik mıntakasını teşkil eden sekiz vilâyetin ele aldığımız mevzular bakımından bugünkü durumunu tafsilen anlattıktan sonra şimdi de hükümeti oralarda kudretli tutmak ve halk nazarında şerefli ve kuvvetli göstermek için bu mevzularda bu vilâyetlerde daha neler yapmak ve ne gibi tesisleri diğerlerine tercihan vücuda getirmek icabettiğini izah edeceğim.

Her şeyden evvel Dördüncü Umûî Müfettişlik bahsinde de belirtmiş olduğum gibi arzetmiş bulunayım ki mıntakaya afif, becerikli, enerjik, hatta idealist memur gönderilmesi burada her tedbirin başında gelir ve memur bahsinde dertte olduğu gibi tedbirde de iştirak vardır. Bu itibarla bu bahisi tafsil ve tekrar etmiyerek sadece nerelerde ne kadar memur evi yapılmasına lüzum görülmekte olduğunu izah edeceğim ve bu vilâyetlerde de hangi kaza ve nahiyelelerin kaçınıcı dereceden mahrumiyet mıntakası olarak tayin ve tesbit edilmesini münasip telâkki ettiğimizi belirteceğim.

Memur evleri:

Yukarıda hangi kazalarda kaymakam evi mevcut bulunduğunu arzetmiştim.

Bunların dışında:

Dişarbakır'ın Ergani, Lice, Eğil, Kulp, Bismil kazalarında
Urfa'nın: Birecik, Bozova, Harran, Hilvan, Sivereş, Suruç, Viranşehir
kazalarında

Mardin'in: Derik, İdil, Gercüş, Midyat, Kızıltepe, Mazıdağ kazalarında
Sürt'in: Kurtalan, Pervari, Şirvan, Baykan, Kozluk kazalarında

Bitlis'in: Ahlat, Tatvan kazalarında

Hakkâri'nin: Beytüşşebap, Şemdinli, Yüksekova kazalarında

Van'ın: Başkale, Erciş, Gevaş, Muradiye, Özalp, Çatak kazalarında ye-
niden birer kaymakam evi inşasına umumî müfettişlikçe lüzum gösterilmek-
tedir ki bu lüzuma vekâletçe de iştirak edilmektedir.

— — — — —

Yine umumî müfettişliğin işarına nazaran Muş vilâyetinin dört nahi-
yesi istisna edilirse bölgedeki nahiyelerin hiç birisinde nahiye müdürlerine
mahsus ev yoktur. Binaenaleyh her nahiyede karakol komutanları evleri ile
bir çatı altında ve iki daire şeklinde birer ev inşası tensip edilirse tekmil böl-
genin (104) nahiyesi merkezinde (104) ev inşası icabedecektir.

Bölgenin diğeri memurları evlerine gelince;

Vilâyet merkezleri kazalar kadar müstacel görülmeyerek hemen ele
alınmak ciheti iltizam edilmeyecek olursa Dişarbakır vilâyetinde:

Eğil, Lice, Kulp, Çınar, Bismil kazalarında (Yirmiştir): Çermik, Erga-
ni, Silvan kazalarında da (otuzar) ki sekiz kazada ceman (190) ev inşası
lüzumlu görülmektedir.

Urfa vilâyetinde: (Birecik), (Siverek) kazalarında (dokuzar): (Sü-
ruç), (Harran), (Viranşehir), (Silvan), (Bozova) kazalarında (altışar) ki
ceman verdi kazada (48) memur evi inşası lüzumlu görülmektedir.

Mardin'de: Nusaybin, (Midyat), (Gercüş), (Kızıltepe), (Savur), Ma-
zıdağ, (Derik), (İdil), (Cizre) kazalarında yirmi beşer ev inşası teklif edil-
mektedir.

Sürt'te: (Kurtalan) kazasında (20); (Beşiri), (Eruh), (Şirnak), (Şir-
van), (Kozluk), (Sason) kazalarında onar; Baykan kazasında (16), (Per-
vari) de (5) ki vilâyetin (9) kazasında ceman (101) memur evinin inşası
istenmektedir.

Bitliste: (Ahlat), (Hizan), (Mutki), (Tatvan) kazalarında dokuzar
memur evi inşası lüzumlu görülmektedir.

Muş'ta: (Malazgirt), (Bulanık), (Varto) kazalarında onar ev inşası
lüzumlu görülmektedir.

Van'da: (Erciş) kazasında (9), (Muradiye) kazasında (4), (Özalp)
kazasında (19), (Baskale) kazasında (4), (Gürpınar) kazasında (9), (Ça-
tak) kazasında (4), (Gevaş) kazasında (9) ki Van'ın bu yedi kazasında
ceman (58) memur evinin inşası lüzumlu görülmekte ve

Hakkâri'de: bu vilâyetin merkezi dahi kazaları gibi köy karekterinde
olduğu için memurlar muhtardır. Bu itibarla vilâyet merkezinde on beş ve
Beytüşşebap kazasında (14), Yüksekova, Şemdinli kazalarında dokuzar ki
ceman (47) memur evi istenmektedir.

— — — — —

Şarkta vazife alacak memurlarımıza bulundukları yerin az veya çok
muzayakalı oluşuna göre verilmesini münasip gördüğümüz mahrumiyet zama-
nını da Birinci Umumî Müfettişlik mıntakası vilâyet, kaza ve nahiyeleri için
şöyle düşündük:

Dişarbakır Vilâyetinin: Kulp, Silvan, Çınar kazaları ile

Urfa Vilâyetinin: Harran, Hilvan, Suruç, Viranşehir, Bozova kazalarını;

Mardin Vilâyetinin: Cizre, Derik, Gercüş, Kızıltepe, Midyat, Nusaybin,

Savur, İdil, Mazıdağ kazaları ile

Bunların dışında:

Diyarbakır'ın Ergani, Lice, Eğil, Kulp, Bismil kazalarında
Urfa'nın: Birecik, Bozova, Harran, Hilvan, Siverek, Suruç, Viranşehir
kazalarında

Mardin'in: Derik, İdil, Gercüş, Midyat, Kızıltepe, Mazıdağ kazalarında

Siirt'in: Kurtalan, Pervari, Şirvan, Baykan, Kozluk kazalarında

Bitlis'in: Ahlat, Tatvan kazalarında

Hakkâri'nin: Beytüşşebap, Şemdinli, Yüksekova kazalarında

Van'ın: Başkale, Erciş, Gevaş, Muradiye, Özalp, Çatak kazalarında ye-
niden birer kaymakam evi inşasına umumi müfettişlikçe lüzum gösterilmek-
tedir ki bu lüzuma vekâletçe de iştirak edilmektedir.

Yine umumi müfettişliğin işarına nazaran Muş vilâyetinin dört nahi-
yesi istisna edilirse bölgedeki nahiyelerin hiç birisinde nahiye müdürlerine
mahsus ev yoktur. Binaenaleyh her nahiyede karakol komutanları evleri ile
bir çatı altında ve iki daire şeklinde birer ev inşası tensip edilirse tekml böl-
genin (104) nahiyesi merkezinde (104) ev inşası icabedecektir.

Bölgenin diğer memurları evlerine gelinece;

Vilâyet merkezleri kazalar kadar müstacel görülmeyerek hemen ele
alınmak ciheti iltizam edilmeyecek olursa Diyarbakır vilâyetinde:

Eğil, Lice, Kulp, Çınar, Bismil kazalarında (Yirmişer); Çermik, Erga-
ni, Silvan kazalarında da (otuzar) ki sekiz kazada ceman (190) ev inşası
lüzumlu görülmektedir.

Urfa vilâyetinde: (Birecik), (Siverek) kazalarında (dokuzar); (Sü-
ruc), (Harran), (Viranşehir), (Silvan), (Bozova) kazalarında (altışar) ki
ceman vedi kazada (48) memur evi inşası lüzumlu görülmektedir.

Mardin'de: Nusaybin, (Midyat), (Gercüş), (Kızıltepe), (Savur), Ma-
zıdağ), (Derik), (İdil), (Cizre) kazalarında yirmi beşer ev inşası teklif edil-
mektedir.

Siirt'te: (Kurtalan) kazasında (20); (Beşiri), (Eruh), (Şirnak), (Şir-
van), (Kozluk), (Sason) kazalarında onar; Baykan kazasında (16), (Per-
vari) de (5) ki vilâyetin (9) kazasında ceman (101) memur evinin inşası
istenmektedir.

Bitliste: (Ahlat), (Hizan), (Mutki), (Tatvan) kazalarında dokuzar
memur evi inşası lüzumlu görülmektedir.

Muş'ta: (Malazgirt), (Bulanık), (Varto) kazalarında onar ev inşası
lüzumlu görülmektedir.

Van'da: (Erciş) kazasında (9), (Muradiye) kazasında (4), (Özalp)
kazasında (19), (Baskale) kazasında (4), (Gürpınar) kazasında (9), (Ça-
tak) kazasında (4), (Gevaş) kazasında (9) ki Van'ın bu yedi kazasında
ceman (58) memur evinin inşası lüzumlu görülmekte ve

Hakkâri'de: bu vilâyetin merkezi dahi kazaları gibi köy karekterinde
olduğu için memurlar muztariptir. Bu itibarla vilâyet merkezinde on beş ve
Beytüşşebap kazasında (14), Yüksekova, Şemdinli kazalarında dokuzar ki
ceman (47) memur evi istenmektedir.

Şarkta vazife alacak memurlarımıza bulundukları yerin az veya çok
muzayakalı oluşuna göre verilmesini münasip gördüğümüz mahrumiyet zammı
mını da Birinci Umumi Müfettişlik mıntakası vilâyet, kaza ve nahiyeleri için
şöyle düşündük:

Diyarbakır Vilâyetinin: Kulp, Silvan, Çınar kazalarile

Urfa Vilâyetinin: Harran, Hilvan, Suruç, Viranşehir, Bozova kazalarını;

Mardin Vilâyetinin: Cizre, Derik, Gercüş, Kızıltepe, Midyat, Nusaybin,
Savur, İdil, Mazıdağ kazalarile

Siirt vilâyetinin: merkez de dahil olmak üzere tekml kazalarını; ve yine Bitlis, Muş, Van, Hakkâri vilâyetlerinin merkezleriyle birlikte tekml kazalarını birinci derecede mahrumiyet mıntakası telâkki ettik ve buralarda hizmet ifa eden memurlarımıza (%60) bir zam vermenin münasip olacağını düşündük.

Diyarbakır vilâyetinin: Lice, Eğil, Çermik kazalarını ikinci derecede mahrumiyet mıntakası telâkki ettik ve burada vazife alan memurlarımıza (%50) bir zam vermeyi düşündük. Diyarbakır, Mardin, Urfa vilâyetleri merkez kazalarıyla Diyarbakır'ın (Ergani), (Bismil) kazalarını ve Urfa'nın (Birecik), (Siverek) kazalarını; üçüncü derecede mahrumiyet mıntakası telâkki ettik ve buralarda bulunacak memurlar maaşlarına da ayrıca (%40) bir zam yapılmasını münasip bulduk.

Tekml bölgenin (108) nahiyesinden (84) nün birinci; (5) nin ikinci ve (19) nun üçüncü kategoriye girebileceğini tesbit ettik.

Umumi Müfettişlik mıntakasında hangi vilâyet ve kaza merkezlerinde hükümet dairelerinin mevcut olduğu ve hangilerinde bulunmadığı veyahut da harap olduğu için ise yaramamakta bulunduğu tafsilen arz edilmisti. Bu sonuncularla bölgenin (100) nahiyesi merkezinde hükümet dairelerini yenilemek icabedecektir.

Birinci Umumi Müfettişlik mıntakasındaki Jandarma karakolları vilâyet ve kazalara şöyle tevzi edilmiş bulunmaktadır:

Diyarbakır vilâyetinin	(9) kazasında: (49) karakol vardır.
Urfa vilâyetinin	(8) kazasında: (55) karakol vardır.
Mardin vilâyetinin	(10) kazasında: (53) karakol vardır.
Siirt vilâyetinin	(10) kazasında: (66) karakol vardır.
Bitlis vilâyetinin	(5) kazasında: (27) karakol vardır.
Muş vilâyetinin	(4) kazasında: (18) karakol vardır.
Van vilâyetinin	(8) kazasında: (40) karakol vardır.
Hakkâri vilâyetinin	(4) kazasında: (28) karakol vardır.
	58 336

Bu (336) karakol binasından ancak (56) sı plânına göre ve Jandarma tahsisatıyla yapılmış karakoldur. Diğerleri icarla tutulmuş binalar ve eski tip köhne karakollardır.

Umumi müfettişlik:

Diyarbakır'ın: Çermik, Ergani, Eğil, Kulp, Silvan, Çınar, Bismil kazalarıyla bazı nahiye ve köylerinde (24) karakol inşasına;

Urfa'nın: bazı nahiye ve köylerinde (7) karakol inşasına;

Mardin'in: Savur kazasında ve bazı nahiye ve köylerinde (18) karakol inşasına;

Siirt'in: Merkez, Eruh, Pervari, Sirvan, Kurtalan, Baykan, Kozluk, Sason, Beşiri kazalarıyla bazı nahiye ve köylerinde ceman (28) karakol inşasına;

Bitlis'in: Ahlat, Mutki, Tatvan, Hizan kazalarıyla bazı nahiye ve köylerinde (19) karakol inşasına;

Muş'un: Kızılağaç, Bostankent, Mollaali, Karaköy köylerinde (4) karakol inşasına;

Van'ın Çatak, Gevaş, Gürpınar, Özalp kazalarıyla bazı nahiye ve köylerinde (8) karakol inşasına;

Hakkâri'nin: Merkez, Beytüşşebap, Yüksekova kazalarıyla bazı nahiye ve köylerinde (20) karakol inşasına yani sekiz vilâyette (128) karakol binasına lüzum göstermektedir.

Mıntakada inşası lüzumlu görülen şoselere gelince:

(Malatya - Diyarbakır) demir yolu inşaatı Kurtalan'ına kadar isal edilerek işletmeye açılmış ve bu gün kaza merkezi de Garzandan Kurtalana nakledilmekte bulunmuş olduğundan bu istasyonun Siirt, Van, Bitlis, Hakkâri ve Muş vilâyetleri için Diyarbakır yerine kaim olarak bir ithal ve ihraç istasyonu halini alacağı ve bu suretle Kurtalan'da mühimce bir ticaret kasabasının teessüs edeceği anlaşılmaktadır. Binaenaleyh bu gün inşa edilmiş bulunan (Siirt - Kurtalan) şosesi eğer Bitlis üzerinden Van Gölüne kadar isal edilecek ve kışın da münakaleye açık tutulabilecek olursa hem Van, Bitlis ve Muş vilâyetleri kendi istasyonları olan Kurtalan'ına sağlamca bağlanarak garp vilâyetlerimizle esaslı bir irtibat temin etmiş olacaklar, hem de (Malatya - Elâzığ - Muş) hattı daha cenuptaki (Diyarbakır - Kurtalan) hattı bu yol ile birbirlerine bağlanmış olacaklardır ve bu yol aynı zamanda (Van) üzerinden Hakkâri vilâyetimizin de irtibatını sağlamış bulunacaktır.

Diğer esaslı bir yol da (92) kilometre uzunluğundaki (Diyarbakır - Mardin) yoludur. Üzerinde halen de yer, yer çalışmakta olan bu şose (Mardin - Derbesiye) hattı (Malatya - Diyarbakır) hattını cenup demir yollarına ve Suriye'ye bağlayan bir yoldur ve senenin her ayında her türlü motörlü vasıtalarla geçit veren bir yoldur; bu itibarla bozuk olan kısımlarının ikmalile daima iyi bir halde bulundurulması lüzumludur.

Van Gölüne kadar gelecek (Kurtalan - Bitlis) şosesinden sonra Van vilâyeti merkezine ya (Van Gölü) üzerinden deniz vasıtasile gitmek; yahut da (Tatvan - Resadiye - Gevas) tarikile gölün cenubundan; veya (Tatvan - Ahlat - Âdilceviz - Erciş - Muradiye) tarikile gölün şimalinden gitmek icabeder. Bu yolların birincisi (166); ikincisi de (325) kilometredir ve halen her ikisi de toprak tesviyesi halinde olup motörlü vasıtalarla ancak yaz aylarında geçit verirler. Bu iki yolun da insaları elbetki iyi olur. Fakat Van Gölünde senelerdenberi bir türlü tanzim edilememiş olan göl işletmesini bir anevvel tanzim ederek orada hem emtia, hem de yolcu nakline yarar muntazam ve mazbut deniz vasıtaları bulundurulabilir ve gölde bu vasıtaların küçük, büyük tamirlerini temin edecek atölyeler ve tamirhaneler tesis edilebilir ve Resadiye, Gevas, Ahlat, Patnos, Erciş, Muradiye gibi kasabalar da göl üzerindeki iskelelerine muntazam ve kısa şoselerle bağlanacak olursa hem ucuz ve yaz, kış münakaleye elverişli bir taşıma durumu temin edilmiş olur, hem de kara yollarının derhal inşa masrafları daha lüzumlu ve daha âcil yerlere sarfedilmek imkânı elde edilmiş bulunur.

(Ahlat - Bulank - Malazgirt - Tutak - Ağrı) yolu da Birinci Umumi Müfettişlik mintakasındaki tek mil vilâyetleri (Trabzon - Erzurum - İran transit) yoluna bağlayacak olan ve bu yüzden askerî ve iktisadî ehemmiyeti derkâr olan bir yoldur ve (188) kilometre uzunluğunda olup inşası ve iyi bir halde bulundurulması pek lüzumludur. Bunun gibi (Van Gölü - Erciş - Patnos - Tutak) yolu da birinci plânda mütalâası icabeden yollardandır. (Siirt - Erzurum - Şırnak - Cizre) yolu da askerlik ve asayiş bakımından inşası lüzumlu görülen yollardandır.

Üçüncü Umumi Müfettişlik
Birinci kısım

Üçüncü Umumi Müfettişlik bugün Erzurum, Trabzon, Kars, Ağrı, Gümüşane, Çoruh ve Rize Vilâyetlerini ihtiva etmektedir ve (935) eylülünde teskil edilmistir.

Tekmil bu vilâyetler mintakası (80869) kilometre murabbaındadır ve bunun (25692) si Erzurum'a; (4443) ü Trabzon'a; (117380)i Kars'a; (11269)u Ağrı'ya; (10615)i Gümüşaneye; (7955)i Çoruh'a; (3515)i de Rize'ye aittir.

Bu yedi vilâyet mülki taksimat itibarile merkez kazaları dışında (36) kazayı; (95) nahiyyeyi; (4666) köyü ihtiva eder.

Bu vilâyetlerin nüfus tablosu da anasıra taksim edilmiş olarak şöyledir:

Vilâyetler	Türk	Kürt	Çerkes	Ermeni	Boşnak	Kipti	Tatar	Malakan	Rum	Musevi	Lezgi	Zaza	Gürcü	Muhtelif	YEKÜN
Erzurum	283577	70262	392	79	235	50	2	2	.	.	.	.	.	33	354632
Trabzon	445639	.	.	216	.	.	.	.	1	4	.	.	.	5	445865
Kars	219038	98721	679	24	.	.	.	1003	.	.	670	1372	.	256	321763
Ağrı	24344	94181	.	.	.	42	.	.	.	.	.	.	.	.	118567
Gümüşane	198849	11274	573	35	.	832	.	.	.	.	.	.	.	.	211563
Çoruh	140515	87	.	.	.	458	.	.	.	.	.	.	21307	.	162367
Rize	225987	.	4	.	.	.	.	.	.	.	.	.	470	.	226461
Yekün	1537949	274525	1648	354	235	1382	2	1005	1	4	670	1372	21777	294	1841218

Üçüncü Umumi Müfettişlik mıntakasının tamamında nüfus kesafeti (22,7) dir.

Bu kesafet; Erzurum için (13,8); Trabzon için (100); Kars için (18,5); Ağrı için (10,5); Gümüşane için (19,9); Çoruh için (20,4); Rize için de (64) dür.

Erzurum vilâyetinde Türkler tekmiil nüfusun (%79) unu, kürtler (%19)unu, Trabzon vilâyetinde hiç kürt bulunmamasına mukabil Türkler tekmiil nüfusun (%99,9)unu, Kars vilâyetinde Türkler tekmiil nüfusun (%68) ini, kürtler (%31)ini; Ağrı vilâyetinde Türkler tekmiil nüfusun (%20) sini, kürtler (%79,9) unu; Gümüşane vilâyetinde Türkler tekmiil nüfusun (%93) ünü, kürtler (%5) ini; Çoruh vilâyetinde sadece (87) kürt bulunmakta olmasına karşı Türkler tekmiil nüfusun (%86) sını; Rize vilâyetinde de yine hiç kürt bulunmamaktadır ve dört Çerkesle (470) Gürcü dışında tekmiil vilâyet nüfusunu sadece Türkler teşkil etmektedirler.

Bu izahattan da anlaşılmış olacaktır ki Üçüncü Umumi Müfettişlik mıntakasinda kürtler - diğer müfettişlikler mıntakasından aksine olarak - yalnız Ağrı vilâyetinde ekseriyeti teşkil etmektedirler ve kürtlük bakımından bilhassa Trabzon'la Rize, Çoruh ve hatta Gümüşane vilâyetleri mevzuumuzun tamamile dışında kalmaktadır. Yalnız Erzurum ve Kars vilâyetlerinde vilâyetin umum nüfusu itibarile Türkler kürtlere nazaran bir ekseriyet halinde görülüyorsa da bu vilâyetlerin bazı kazalarını da Ağrı vilâyetile birlikte çalışma mevzuu içinde telâkki etmek icabedecektir. Çünkü bu kazalarda da kürtler ya ekseriyeti teşkil etmekte, yahut da ehemmiyetli bir yekûn arzylemektedirler.

Bunlar Erzurum'un Hınıs, Pasinler, Karayazı kazaları ile Kars'ın merkez, İğdır, Kağızman, Sarıkamış, Göle kazalarıdır.

Bu kazaların nüfus tablosu da yine anasıra taksim edilmiş olarak şöyledir:

	Türk	Kürt	Çerkes	Muhtelif	
Hınıs kazası:	5132 +	27070 +	224 +	34	=32460
Pasinler:	36150 +	14342 +	.	.	=50492
Karayazı	200 +	12913 +	.	.	=13113
Kars merkez	30611 +	15025 +	.	456	=46092
k a z a s ı:	21748 +	11447 +	.	.	=33196
İğdır:	10662 +	12308 +	.	47	=23017
Kağızman:	24499 +	20550 +	.	1387	=46436
Sarıkamış:	4064 +	18391 +	.	.	=22455
G ö l e:					

Görülmektedir ki Erzurum vilâyetinin tamamında Türkler nüfusun (%79) u gibi büyük bir ekseriyeti haiz oldukları halde bu nisbet Hınıs'da (%15) e ve Karayazı'da (%1,6) ya ve Pasinler'de de (%71)re düşmekte ve Hınıs'da kürtler nüfusun (%83,3) ünü, Pasinlerde de yine ehemmiyetlice bir nisbet olarak (%29) unu ve Karayazı'da ise (%98,4)ünü teşkil etmektedirler.

Kars vilâyetinin yalnız Kağızman kazasında kürtler nüfusun (%54) ü ile Türklere nazaran ekseriyet teşkil edebilmekte ve diğer bütün kazalarda ekseriyet Türklere bulunmakta ise de bu fazlalık nisbeti pek azdır ve hiç bir vechile tatminkâr olmayıp şöyledir:

Kars merkez kazasında Türkler nüfusun (%67) sini, kürtler (%32,6) sını; İğdır kazasında Türkler nüfusun (%66,5) şini, Kürtler (%34,5)şini, teşkil ederler.

Bu itibarla bu bölgedeki tetkiklerimizi yalnız Ağrı vilâyeti umumî hey'eti ile Erzurum'un (Hınıs, Pasinler, Karayazı) kazalarına ve Kars vilâyetinin (Merkez, İğdır, Kağızman, Sarıkamış, Göle) kazalarına inhisar ettireceğim.

Arzedilen bu yerler merkezlerinin haneleri adedi ile deniz seviyesinden yükseklikleri derecesi şöyledir;

Ağrı Vilâyet merkezi :	1352	hane .	1640	rakımında
Doğubayazıt kazası merkezi:	511	» .	1950	»
Diyadin kazası merkezi:	162	» .	1925	»
Eleşkirt kazası merkezi:	236	» .	1825	»
Patnos kazası merkezi :	90	» .	1650	»
Tutak kazası merkezi :	94	» .	1500	»
Hınıs kazası merkezi :	627	» .	1750	»
Pasinler kazası merkezi :	850	» .	1660	»
Karayazı kazası merkezi:	12	» .	2360	»
Kars Vilâyet merkezi :	4030	» .	1725	»
İğdır kaza merkezi :	1002	» .	875	»
Kağızman kaza merkezi:	867	» .	1425	»
Sarıkamış kaza merkezi:	1087	» .	2125	»
Göle kaza merkezi :	179	» .	2030	»

Görülüyor ki (875) rakımındaki İğdır kazası merkezi hariç olmak üzere (13) merkezin rakımları sureti umumiyede (1500) ün üstündedir ve bunlar içinde iki bin rakımdan yüksek yerler de vardır ve Karayazı merkezi gibi küçüklüğü (12) eve kadar düşen kaza merkezlerinin hemen hepsi tamamıyla köy karakterinde olup şiddetli ve devamlı kış ile birlikte her çeşit mahrumiyetleri ve maiyet güçlükleri dolayısıyla her memur bu yerlere varır varmaz oralardan kaçmak ve kurtulmak için sebepler ve vesileler aramaya başlar ve orada kaldığı müddeti daimi bir şikâyet havası içinde geçirir.

Ağrı vilâyeti ile Erzurum ve Kars vilâyetlerinin bu mebhaste elde aldığımız kazalarında mektep durumu şöyledir:

Ağrı vilâyetinde: (648) köy vardır. Bu köylerin ancak (35) inde mektep vardır;

Bu mekteplerin (29) u eğitimli, altısı öğretmenlidir ve bu köylerin (374) tanesinde hane adedi yirmiden azdır.

Hınıs kazasında: (172) köy vardır. Bu köylerin ancak on ikisinde mektep vardır; Bu mekteplerin altısı eğitimli, altısı öğretmenlidir ve bu köylerin (70) tanesinde hane adedi yirmiden azdır.

Pasinler kazasında: (145) köy vardır. Bunların ancak (76) sında mektep olup onların da (63) ü eğitimli ve geriye kalanı öğretmenlidir. Köylerin (24) ünde hane adedi yirmiden azdır.

Karayazı kazasında: (106) köy vardır. Biri eğitimli, diğeri de öğretmenli olmak üzere bu köylerin sadece ikisinde mektep vardır ve bu köylerin seksen sekiz tanesinde ev sayısı yirmiden azdır.

Kars merkez kazasında: (96) köy vardır. Bunların (28) inde mektep vardır; Bu mekteplerin on tanesi öğretmenli, geriye kalanı eğitimlidir. Bu köylerin (15) tanesinde ev sayısı yirmiden azdır.

İğdır kazasında: (58) köy vardır; bunların yirmisinde mektep vardır; bu mekteplerin yedisi öğretmenli, geriye kalanı eğitimlidir. Köylerin (17) sinde ev sayısı yirmiden azdır.

Kağızman kazasında: (64) köy vardır. Yirmi üçünde mektep varsa da bunların yirmi biri eğitimlidir. Köylerin de on dokuzunda ev sayısı yirmiden azdır.

Sankamış kazasında: mevcut (131) köyden elli beşinde mektep vardır. Bu mekteplerin yalnız (12) si öğretmenli olup mütebakisi eğitimlidir. Köylerin de on altısında hane sayısı yirmiden azdır.

Göle kazasında: (56) köy mevcut olup hepsinde de ev sayısı yirmiden fazladır. Bu köylerin on dördünde mektep vardır ve mekteplerin de yalnız on altısı öğretmenlidir.

Köy mektepleri hakkındaki bu maruzatım bu sene köy enstitülerinden çıkan öğretmenlerin köylere verilmesinden ve bazı kaza köylerinde yeni, yeni mektepler açılmasından evvelki duruma aittir.

Üçüncü Umumi Müfettişlik mıntakasinda üç lise mevcut olup bunlardan biri Erzurum'da, biri Trabzon'da, biri de Kars'tadır.

Yine bu mıntakada (9) orta okul vardır; bunlar da Erzurum'da, Ağrı'da, Artvin'de, Gümüşane'de, Rize'de, Bayburta, İğdır'da, Sankamış'da ve Rize'nin Pazar kazası merkezindedir ve bu müfettişlik bölgesi orta öğretim müesseseleri bakımından diğerlerine nazaran daha bahtiyardır.

Ağrı Vilâyetinin (943) senesi hususî idare bütçesi: 286,348 liradır ve (942) senesi hesabı neticelerine göre umumi muvazeneye dahil tekmil vergilerinin tahsilâtı ile umumi bütçeye bu vilâyetin temin ettiği varidat miktarı (625,165) liradır. Bu miktarın; tekmil vilâyetler tahsilâtının umumi yekûnuna nisbeti (% 0,21)dir ve bu vilâyette de (625,165) liralık tahsilâtın büyük bir kısmını hayvanlar vergisi teşkil etmekte ve bu vergi (437,644) liralık bir tahsilât arzylemektedir.

Üçüncü Umumi Müfettişlik mıntakasinda hükümet daireleri durumu müsaittir ve hemen her kazada yeni yapılmış birer hükümet dairesi vardır. Bu cümleden olarak Ağrı vilâyet merkezinde olduğu gibi Doğubayazıt, Diyadin, Eleşkirt, Patnos, Tutak kazalarında da birer hükümet dairesi vardır. Yalnız Patnos hükümet dairesi bilahara yıkılmış olduğundan Maliye Vekâleti yenisini yapmağa karar vermiştir.

Erzurum'un (Hınıs, Pasinler, Karayazı) kazalarile Kars'ın (İğdır, Göle) kazalarında da yine son seneler zarfında yeniden birer hükümet dairesi yapılmıştır. Sankamış'da başlanmış olan dairenin malzeme noksanı yüzünden ikmalî kabil olamamıştır. Kağızman'da ise eskiden bir daire mevcut bulunmaktadı. Yalnız bu bölgede de nahiye hükümet daireleri tamamen yeniden inşa edilmek ihtiyacındadır.

Ağrı vilâyetinin merkezinde olduğu gibi kazalarında da birer kaymakam evi vardır. Bunun gibi Kars'ın (İğdir, Kağızman, Sarıkamış, Göle) kazalarında da birer kaymakam evi vardır. Yalnız Erzurum kazalarında yeniden yapılmak lazımdır. Kaymakam evleri dışında diğer memurlar için inşa edilmiş hiç bir tarafta, hiç bir ev olmadığı gibi nahiyeelerde de müdürler ve karakol komutanları için şimdiye kadar bir şey düşünülmüş değildir.

Jandarma karakol binalarile telefon durumu bu bölgede de tatminkâr değildir. Burada da karakolların büyük bir kısmı yeniden binaya mühtaç durumdadır.

Telefon hatlarına gelince; kaza merkezlerinin nahiyelele ve karakollarla irtibatının tam olmadığı ve Erzurum, Kars, Ağrı vilâyetleri dahilindeki (1800) kilometrelik telefon hatlarının arızalı olduğu ve esaslı bir şekilde iseninin Birinci Umumi Müfettişliğe mücavir kurtlerle meskün kaza ve nahiyelelerinin öte tarafta da aynı durumda olan kaza ve nahiyelelele yeniden irtibat tesis etmesine ihtiyaç gösterilmektedir.

Şoseler durumuna gelince:

Yapılan tetkikata ve mevcut malûmata ilâveten umumi müfettişlikten en son alınan haberlere göre yol durumu burada da büyük masraflarla yeni, yeni tesislere veyahut da mevcut ve bozulmuş tesisleri islah ve ihtyaya mühtaç bir haldedir. Şöyleki:

Kurtlerle meskün mintakalar en az yolu olan mintakalardır. Kars vilâyeti dahilindeki kazalarda Ruslardan kalma yollar da zamanla harabiye yüz tutmaktadır. (Karköse - Patnos - Tutak) yolu Birinci Umumi Müfettişlik hakkındaki maruzatım arasında da tebarüz ettirdiğim gibi toprak tesviyesi halinde ve yılın ancak iki, üç ayında istifade edilir vaziyettedir. (Karayazı) ve (Hınıs) kazalarında hemen hiç yol yok gibidir. Ağrı vilâyeti merkezi olan (Karaköse) gerçi mintakanın yegâne muntazam yolu olan transit şosesi üzerinde isede (Doğubayazıt), (Diyadin), (Eleşkirt) kazalarına nisandan kânunuevvele kadar motörlü vasıta ile gidilebilip diğer aylarda ancak kızakla gitmek icabeder.

Bu mintakanın da doktor ve ecza durumu diğer bölgelerden farksızdır ve aynı acı yokluk içindedir.

İkinci kısım

Üçüncü Umumi Müfettişlik mintakasında mevzuumuzla ilgili gördüğümüz Ağrı vilâyeti umumi heyeti ile Kars'ın ve Erzurum'un malûm kazaları durumunu diğer bölgelerde olduğu gibi belirttikten sonra hedefimize ait tesisatın buralarda da nelerle ikmal edilmesi icabettiği hakkındaki mülâhazama geçiyorum:

Bu kısımda da memurlar için - onların fikir huzuru içinde iş görebilmelerini temin maksadiyle - yer, yer mahrumiyet mintakaları kabul ediyoruz ki onlar da şöyledir:

Ağrı vilâyetini merkeziyle ve tekml kazalariyle birlikte birinci derecede mahrumiyet mintakası telâkki ediyoruz.

Bunun gibi Kars'ın (İğdır, Göle) ve Erzurum'un (Hınıs, Karayazı) kamaşlarına ilâveten (%60) bir zam vermeyi münasip telâkki ediyoruz. Kar-
sın (Sarıkamış, Kağızman) kazalariyle Erzurumun (Pasinler) kazasını da ü-
çüncü derece mahrumiyet mintakası olarak teklif ediyoruz.

Bu bölgedeki (25) nahiyenin de bağlı bulundukları kazalar gibi mahru-
miyet mintakası telâkki edilmesi icabedecektir. Bu mintakada hayli kaymakam
evi inşa edilmiş bulunmaktadır; binaenaleyh yalnız Erzurum'un (Hınıs, Pasin-
ler, Karayazı) kazalarında yeniden birer kaymakam evi ile tekml nahiyelerde
biri birer nahie müdürü ve karakol komutanı evi ve yine tekml kazalarda me-
murini saire evi inşa edilmek icabedecektir.

.....

Bu mintakanın mühtaç bulunduğu resmi daireler yalnız nahie hükümet
daireleriyle Jandarma karakollarıdır.

Telefon şebekesi durumuna gelince: umumi müfettişlik bu günkü hat-
rın (140.000) liralık bir tahsisatla islah edilebileceğini ve yeniden (600) ki-
lometre kadar bir hat tesisine ihtiyaç olduğunu bildirmiştir.

Mintakada inşası veya islahı lüzumlu görülen şoseler de şunlardır:

(Muş - Hınıs - Erzurum)

(Hınıs - Hasankale)

(Doğubayazıt - İğdır - Tuzluca - Kağızman - Sarıkamış)

(Kars - Göle - Oltu - Tortum - Erzurum)

(Ağrı - Kağızman)

.....

Buraya kadarki maruzatımla (1) inci, (4) üncü ve (3) üncü Umumi
Müfettişlikler durumunu ve buralarda hükümet dairesi, Jandarma karakolu,
memur evi gibi tesislerden neler yapılmak icabettiğini ve telefon hatlarından
noksanzım neler olduğunu arz etmiş bulundum ve bu mintakaların inşası lü-
zumlu görülen ana şoselerini de belirttim.

Tekml bu noksanlar hemen bir iki sene bütçesine sığdırılarak yapılacak
şeyler olmadığı için - velevki tahmini mahiyette olsun - bunların inşa ve te-
ris bed'leri üzerinde rakam arzından sakındım ve esasına karar verilirse tan-
zım edilecek bir tesis plân ve programına göre her sene bütçesine konulacak
tahsisatla muayyen bir müddet içinde ve daima tahavvül edecek rayicler daire-
sinde inşa edileceklerini düşündüm. Mafai bütün bu tesis ve inşaların bü-
yük masrafları istilzam edeceği malumdur. Yalnız bu ağır masraflarla bu gün
karşı karşıya kalışımız ya şimdiye kadar oralarda hatta hükümet tesisi namı-
na dahi bir şey yapmamış olmamızdan münbaistir; yahut da ziriçeğimiz
esaslı ve masraflı temsil tedbirlerini tatbik edecek unsurları maksada hâdim
kılabilmeğe düşüncesinden nasidir. Bu itibarla sark vilâyetlerimizin esas der-
dine temas ederken onun hallini sağlayabilmek için ve sağlamlıncaya kadar
içten ve dıştan vaziyete hâkim kılabilmeğe için bu masrafa acıtmamak ve se-
nelere tevzi ederek bunu kabul etmek zaruridir; diye düşünüyorum ve hat-
ta daha ileriye giderek eğer memurları yine eski hallerinde kendi iztirapları-
la ve huzursuzluklarıyla bırakacaksak; eğer hükümet dairelerini ve Jandar-
ma karakollarını devlete yakışır müesseseler haline getirmeyerek birer kürt
evinde yine kiracı durumunda kalacaksak asıl davaya başlamamalıyız, bile...
divorum. Bu vâdide akla gelebilecek olan; bu büyük masraflı tesisleri ucuza
maletmek sistemleriyle hafifletmek olabilir ki bunu hem ev ve daire tipleri,
hatta şose tipleri için, hem de halkın mesaisinden faydalanmayı temin gibi
kabul edilecek inşa usulü için mümkün görürüm.

Üçüncü kısım

Temsil tetbirleri diye düşündüklerim

Şark vilâyetlerimizdeki kürtler gibi ayrı dilde, ayrı âdet ve ananede ve her ihtiyacı kendi aralarında tatmin ve temin edegelmekte olan yaygın, fakat kesif bir halk kütlelerinin temsili işinin - onu temin için kullanılacak şu veya bu vasıtanın kifayetsizliği hiç derpiş edilmese bile - haddi zatında ve işin mahiyeti itibarıyla ne kadar güç olduğunu ve ona tedbir buluyorum diye ortaya atılmanın da ne kadar cüret olduğunu bilirim. Bilhassa ki bu vadiide ve islâhat namı altında şimdiye kadar atılmış olan tekmil adımlar sadece kırıp dökmekten ve sonra da ortalığı sındırıp yavaş, yavaş davayı ihmal etmekten ve hatta unutmaktan ibaret kalmış olur ve mazide alınmış herhangi bir tedbirin ne netice vermiş olduğu hakkında bu günün idarecilerine bir şey intikal etmemiş bulunursa, diğer cihetten bu işte tedbir bulmak kadar ve belki ondan da güç olan bir şey vardır ki o da bulunan tedbirlerin senelerce ve senelerce hiç gevşemeksizin davanın peşinden yürütülebilmesi; küçük, büyük memur değişikliği kadar hükümet değişikliklerinin de davayı ihmale hiç bir vehile vesile olamaması keyfiyetidir. Sadece bu düşünce ve bu endişe bile ayrıca cüret ve cesaret kırıcıdır.

Belki din birliğinin bu davayı sağlamakta bir müessir olabileceği aklı gelebilir. Fakat müslümanlık camiası içinde bu havalide asırlardanberi o kadar çok mezhep ihtilafları cünbüş etmiştir ki din bir bağhlık unsuru olmaktan çıkarak bilakis ayrı mezhep taşıyanlar arasında âdeti bir ayrılık ve bir husumet unsuru haline gelmiştir ve asırlarca bir tarafta sünniler, bir tarafta da aleviler olmak üzere müslümanlar birbirleriyle kanlı, bıçaklı olmuşlardır. Kürtler, alevî, şafîî, caferî, yezidî gibi mezheplere saliktirler ve sünnilerden hoşlanmazlar.

İşin müşkilâtını belirten bütün bu mülâhazalara rağmen insanı atılmaya icbar eden şey; bu davanın artık daha fazla geciktirilmeksizin ele alınması gereken ve vatanın selâmeti ve bütünlüğüyle alâka arzeden millî bir dava haline gelmiş olmasıdır.

Ben işte böyle bir düşünce ile mütalâa beyanına cesaret etmekte ve mütalâalarımın sadece davanın ele alınmasına bile imkân vermiş olsam onu kâfi bir hizmet telâkki etmekteyim.

Bir de insana cesaret ve davanın mutlaka başarılabileceğine ümit veren cihet; seytiler, reisler, seyhler, ağalar gibi cemaatin düşünen ve düşünmesini bilen ve bu itibarla tekmil mezhep, ırk ve ideal ayrılıklarını yasatan başları dışında asıl büyük kütlelerin hiç bir sevdan haberi olmayan cahil, iptidai ve her bakımdan en düşük bir seviyede bulunmakta oluşu ve kendilerine - bireraz da maddî, manevî menfaata balayarak - ne telkin edebilirsiniz bu kütlelerin onu almağa hazır bulunuşudur. Bu; öyle bâkîr ve öyle üzerinde işlenmemiş bir saha ki kim daha evvel onu ele alırsa onun malı olacaktır. Müşahadem bana bu kanaati verdi ve aynı zamanda işde acele etmek kararını aldırdı.

Şark vilâyetlerimizdeki kürt kesafetinin umumî Türk camiası içinde üç ayrı cesit tedbir ile eritilebileceği ve bu suretle müsterek vatan ve menfaat duygusuna dayanan dil ve dilek birliği temin edilebileceği kanaatindeyim:

1 — Kürtlerin şarktan garbe akışını teshil ve teşvik ve bir daha dönmelerini temin etmekle;

2 — Dışarıdan gelecek veya nüfusu mütekâsif vilâyetlerimizden alınacak Türkleri plânlı biş şekilde şarka iskân ve bazı münevverleri irza ederek orârlarda kendilerine iş temin etmekle;

3 — Büyük kütleyi olduğu ve bulunduğu yerde lehimize tenvir ve temsil etmekle:

Kürtlerin şarktan garba akışını teshil ve teşvik ve bir daha dönmelerinin temin tedbirleri olarak şunları düşünüyorum:

a) Seyitlerden, şeyhlerden ve temsil tedbirlerimize mukavemet havası yaratabileceklerden henüz oralarda kalmış olanlar varsa aileleriyle birlikte garbe alınmalı ve iskân ve terfih edilmelidir.

b) Kürtlerin askerliği yüzde yüz icabeti temin suretiyle daha ziyade topçu, Jandarma, süvari gibi uzun hizmetli kıtalarda ve garbi Anadolu ile Trakyada icra ettirilmelidir.

Bunlar askerlikleri müddetince dil öğrenmek ve Türklüğe temessül etmek için hususî dikkat ve takibe maruz bırakılmalıdır.

Bu gün kürt köylerinde yegâne Türkçe konuşanlar muhtarlık yapanlar ve askerlik etmiş olanlardır.

c) Garp vilâyetlerimizde askerlik hizmetini bitirecek olanların orada kalmalarına ve evlenmelerine, iş bulmalarına çalışılmalıdır.

e) Garp vilâyetlerimiz Jandarma karakollarında kendilerine genişçe yer verilmeli ve yine evlenerek oralarda kalmaları temin olunmalıdır.

f) Ordu ve Jandarma gedikli hizmeti kendilerinden esirgenmemeli ve bu suretle yine garpte evlenerek artık bir daha şarka dönmeleri önlenmelidir.

h) Amelelik, hammallık ve sair suretlerle İstanbul'a ve Anadolu'ya gi-deceklere kolaylık gösterilmeli ve daima bir daha dönmeleri ve oralarda tevhül etmeleri ciheti gözetilmelidir.

k) Hali firarda bulunanların veya her hangi bir suç işledikten sonra mil-li hudutlarımız dışına firar edecek olanların aileleri garbe nakledilerek oralarda iskânları ve artık bir daha dönmeleri temin edilmelidir.

l) Köy Enstitülerinden çıkacak kürt çocuklarına garp vilâyetlerimiz köylerinde vazife verilmeli ve oralarda evlenerek kalmaları ve iskân edilmeleri temin olunmalıdır.

m) Bulundukları köylerde arazisi olmayıp ta garbe gitmeğe rıza gösterenler arasından seçilecek aileler köylerinden müreffehen alınarak garpta Türk köylerine serpiştirilmeli ve orada kendileri hakiki birer müstahsil durumuna getirilerek çocukları orada okutulmalı ve köy bünyesi içinde benliği kaybedilmelidir.

n) Müteaddit kararnamelerle şimdiye kadar (Van, Ağrı, Tunceli, Bingöl, Erzincan, Elâzığ, Bitlis, Muş, Siirt, Erzurum, Kars, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Malatya, Antep, Hatay) vilâyetleri halkından (4862) hanede (24595) kişinin garp vilâyetlerine serpiştirildikleri anlaşılmaktadır. (38) vilâyetimizi ilgilendiren bu eşhasın bu ana kadar (3306) hanede, (17113) nüfusunu tes-bit ettik; diğerlerinin bulundukları yerler için de daha bazı vilâyetlerin cevabına intizar etmekteyiz. Bu aileler artık bir daha şarka iade edilmemeli ve bulundukları yerlerde yerleşmelidir.

p) Şarktan daha evvel rızaları hilâfına alınmış ve garp vilâyetlerine gönderilmiş bulunan (25) bine yakın bu halk ile bundan böyle yapılacak teşvik ve tergip sonunda rızalarile garp vilâyetlerine alınacak olan halkın hususî bir dikkat ve takibe tabi tutularak intikal ettikleri ve edecekleri yerlerde sefil olmamalarını ve iş bularak müstahsil hale getirilmelerini ve çocuklarının okutulmasını hususî bir teşkilâtın bilhassa takibetmesi şarttır.

Bu günün filî vaziyeti bunlarla hiç kimsenin meşgul olmadığı ve tabi tutuldukları iskân muamelesinin de kendilerini tatmin ve terfi edemediğidir.

Dışardan gelecek veya nüfusu mütekâsif vilâyetlerimizden rizalarile alınacak Türklerin şarka iskânları tedbirleri olarak şunları düşünüyorum.

a) Her şeyden evvel kabul etmelidir ki gerek milli hudutlarımız dışından gelecek ırkdaşlarımızdan, gerek nüfusu çoğalmış ve geçimi güçleşmiş vilâyetlerimizden alınacak vatandaşlardan şark vilâyetlerinde köyler teşkili işi büyük bir mali fedakârlığı göze alabilme işidir.

b) Fakat yine kabul etmelidir ki şark vilâyetlerimizde itihaz edilecek temsil tedbirlerini kolayca hazmedecek bir muhit yaratacak olan tedbir iskân tedbiridir ve orada Türk nüfusunu yer, yer çoğaltma tedbiridir.

Binaenaleyh şarkta bir temsil siyasetinin tedbirleri arasında daima orada teşkil edilecek yeni, yeni Türk köyleriyle Türk kesafetini artırmak için fırsat kollamalıyız; fakat elimize geçen bir ırkdaş zümresini de şark vilâyetlerinde Türk kesafetini artıracak diye varım yamalak iskân tedbirleriyle ve esirgenen iskân muameleleriyle hiç bir vakit harcamamalıyız.

c) Iskân usulüdür diye daima söylenen, binaenaleyh herkesce bilinen, fakat ona rağmen daima aksi yapılan veya noksan tatbik edilen bir sistem vardır: tekrar edeyim:

(Köy yerleri her bakımdan isabetle tayin edilir; evler köylünün ve hayvanının ve zahiresinin ihtiyacına cevap verecek şekilde yapılır; kendisine gineceği miktarda arazi, çift hayvanı ve çift alâti ve tohumluk verilir; mahsulü idrak edinceye kadar iasesi temin edilir; köyde kadar kendisi ve eşyası nakledilir; mahsulü olmazsa bir sene daha iase edilir ve tohumluğu yeniden verilir; bütün bu müddet zarfında ailesinin ve hayvanatının sıhhi durumu sık, sık kontrol edilir; kendileri gönül alıcı ziyaretlerle manen hoşnut edilir; etraftan korunur; çocukları okutulur.)

Bu şartlara riayet edilmek suretile teşkil edilecek her köy hükûmete pahalıya mal olur; bu, muhakkaktır. Fakat bu şartlara riayet edilmeden köy teşkiline kalkmak da ne netice alınacağı kestirilemeyen bir hareket olur. Iskân tarihimiz: esirgenen tahsisat yüzünden harcanan Türkler hakkında acı misallerle doludur.

e) Bazı Karadeniz kazalarımızda nüfus kesafeti artmış ve geçim zorluğu yüzünden ora halkı kendilerine daha müsait yer ve iş aramak kaygısına düşmüş bulunmaktadır.

Şarkta bu gibilerden köyler teşkili imkânını aramalıdır.

f) Rusya'dan hicret edecek ırkdaşlarımızın Rus hududu civarına ve İran'dan gelecek olan Türklerin de İran hududu civarına iskân edilmelerine itina edilmelidir.

h) Her yerden evvel Van vilâyetinde ve Van Gölü etrafında bir Türk ekseriyeti yaratmalı ve haricin her türlü hulûl ümidini bu Türk kalesile ve burada kurulacak Türk Kültür merkezile kırmalıdır.

k) Büyük sevkülceys yolları tarafeyni ile demiryolu tarafeyni Türk köylerinin umumî mahiyette tesis yerleri olarak kabul edilmeli ve fakat bu umumî şartlara köyün kurulusunda ayrıca aranacak sıhhi, iktisadi, idarî, askerî, ziraî şartların tevafığı ihmal edilmemelidir.

l) Köyler: orada her türlü içtimai tesisleri ve kalkınma tedbirlerini mümkün kılacak büyüklükte olmalı ve hiç bir vakit (80-100) evden küçük köy tesis etmemelidir.

m) Türk köyleri modern ziraat sistemi tatbikine ve yeni ziraat aletleri kullanmak imkânına mazhar kılınmalı; küçük köy sanatlarla etraftaki köylerinin de ihtiyacını def'e ve bu yüzden kürtlerle temas teminine kıfayet arzitmeli ve bu suretle üstün bir kültür yuvası manzarasını göstermelidir.

n) Tesis edilecek Türk köylerini Kürt kesafeti içinde boğulacak şekilde serpiştirmekten ihtiraz etmeli ve onların birbirine irtibatını mahfuz tutmak suretile zincirleme tesisini temine çalışmalıdır.

p) Her köyün mektebi dışında okuma odası, radyosu bulunmalıdır. Türk köyleri ebeleri Kürt köyleri tarafından aranır, istenir, götürülür hale getirilmelidir.

Büyük Kürt kütlesini bulunduğu yerde lehimize tenvir ve onu Türk millî bünyesinde temsil keyfiyetince gelince:

Şarktan garbe rızalarla gidecek ve askerliklerini bitirdikten sonra garp vilâyetlerimizde tutunup kalacak olan Kürt kemiyetine bel bağlayıp da bununla şarktaki Kürt kesafetinin hissedilecek kadar yumuşatılacağına inanmak tabii caiz değildir. Bunun gibi şark vilâyetlerimizde yer, yer tesis edilecek Türk köylerle ve bu suretle orada yaratılacak ehemmiyetli bir Türk kesafeti ile kürt tehlikesinin önlenmiş olacağını ve artık başka bir tedbire lüzum kalmamış bulunacağını zannetmek de elbet doğru değildir.

Çünkü bu; bir defa orası için yüz binlerle ırkdaş bulmak ve çok fazla fedakârlığı göze almak meselesidir ve sonra da kâfi göçmen ve tahsisat bulunarak büyük bir Türk kütlesi şarka nakledilebilse bile yapılan iş nihayet muhihi temsil tedbirlerini hazma daha elverişli bir hale getirmiş olmaktan ibaret kalacak ve böyle yumuşatılmış bir muhit içinde de asıl temsil tedbirlerini bulup tatbik etmek mecburiyeti ile hükûmet yine karşı karşıya bulunacaktır.

Bu itibarla temsil davasında en mühim rolü oynayacak olan bu katagoriye dahil olan tedbirler olacaktır; ben onları da şöyle düşünüyorum:

a) Hükûmetin ve hükûmeti temsil eden küçük, büyük her memurun hareketi o vatandaşlara karşı adaletten, sefkattan mülahem olmalıdır; onları; korkutarak, sindirerek değil; severek ve kendimizi de onlara sevdirecek kazanacağımızı bilmek: bu iste hareket noktamız olmalıdır.

b) Bu itibarla ilk iş polis ve Jandarma da dahil olmak üzere küçük, büyük tekml memurları ele almamız ve temsil tedbiri bulmağa uğraşmadan evvel bulunacak tedbirleri ellerine emanet edeceğimiz unsuru aslı ile mesgul olmamız icabedecektir. Bu vadiide düşündüklerimi de işte arz ediyorum.

1 — Bu raporun her umumi müfettişlik bahsinin ikinci kısımlarında tafsilen arzettiğim gibi vilâyet ve kazalarda merkezden mansup memurlarla nahiye müdürleri ve nahiye karakol komutanları için birer ev inşa etmeli ve bu suretle bir çok hâkimlerimizi ve idarî şube reisi ve âmirlerimizi kümes gibi birer Kürt evinde yatıp, kalkmak ıztırar ve ıztırabından kurtulmalıyız. Bu meskenlerin gerek tamir ve termimleri, gerek idareleri için yeni bir tarz düşünmeliyiz.

2 — Şark vilâyetlerimize vekâlet memurları bugün adeta kerhen ve bir cezaya uğramış telâkkiye gitmektedirler; bu telâkkiye kaldırmalı ve memurlarımızın garp vilâyetlerindeki herhangi bir vilâyet veya kazaya gidişleri gibi bu havalide de gitmelerini tabii bir hale getirmeliyiz.

Biz bu zihniyeti yerleştirmek için bu raporun diğer bahislerinde de arz edildiği vechile bazı vilâyet, kaza ve nahiye merkezleri için oranın memura verdiği mahrumiyet derecesile mütenasip bir şekilde mahrumiyet zamları kabul ettik. Pahalılık gibi pek köy karakterinde olmak gibi, münakale zorluklarına maruz bulunmak, kıstı siddetli olmak, havası bozuk bulunmak gibi sebeplerle mahrumiyet zammı almayı icabettirecek kadar durumu elverişsiz yerler garp vilâyetlerimizde de bulunabileceği için biz böyle bir zammı tekml vilâyetlerimizde - meselâ Vekiller Heyeti kararile - tesbit edilecek kaza ve nahiye merkezleri için teklif etmeyi ve bu suretle tedbiri teşmil ederek şark için ayrı bir karar almış olmaktan da kaçınmış olmayı düşündük ve artık bu mahrumiyet zammı ve ev temini tedbirinden sonra valiler ve kaymakamlar başta olmak üzere vilâyet ve kaza idarî şube reisleri ile hâkim sınıfına mensup adliye memurlarının hepsi için de esaslı bir mazeret gelip çatmış olmakça bu vilâyetlerde memuriyet vermek esaslı bir şart olarak kabul edilsin ve bu şartın istisnasız tatbik edileceği kanaatı tekml memurlara verilsin.. istedik.

3 — Bu vilâyetlerde vazife alacak merkezden mansup memurlar mutlaka Türk ve garp vilâyetleri halkından olmalıdır ve bunlar -tesbit edilecek-muayyen bir müddetin hitamında mutlaka oradan garba alınmalı ve ancak orada kalmak istediği takdirde daha bir devre için bırakılmalıdır.

4 — Bu vilâyetlerde vazife alacak merkezden mansup memurlarımızı oralara tercihan evli olarak ve aileleriyle birlikte göndermeliyiz ve bu suretle bekâr gitmenin malûm mahzurlarından kaçınmada olduğu kadar muhitte Türk ailelerinin ve çocuklarının temsile hizmetlerinden de istifade etmeliyiz.

5 — Her kaza merkezinde mutlaka bir doktor ve bir diplomalı ebe bulundurulmasına itina edilmeli ve oralarda birer eczane açılmasına imkân elverinceye kadar en âcil ilâç ihtiyacını karşılayacak ve ilk müdavatı mümkün olacak birer ilâç sandığı bulundurulmalıdır.

Her kazaya devamlı bir doktor temin edilemeyecekse kazaları münavebe ile ve sık, sık ziyaret etmek üzere seyyar doktor istihdamı dahi akla gelebilir.

6 — Merkezden mansup memurlar gibi tali memurları da garp vilâyeti halkından temin edebilmek idealdir; bu imkân elde edilinceye kadar bunların hiç olmazsa civar vilâyetler halkından, fakat her halde Türk ırkından tedarikine ihtimam edilmelidir.

Posta ve Telgraf memurları polis ve Jandarmanın da garp vilâyetleri halkından ve Türk ırkından seçilmesi lüzumludur.

7 — Memur çocuklarının ilk tahsil çağında bulunanları bulundukları yerde okuyacak mektep bulabilmeli ve orta tahsil çağında bulunanları da hükûmetçe okutulmalı ve masrafları deruhte edilmelidir.

8 — Vali ve Komutanlar için inşa edilen ve edilecek olan bazı büyük mebaninin teshinlerine de yardım edilmelidir.

9 — Küçük, büyük her memur vazifesi başında mutlaka Türkçe konuşmayı ve herhangi vatandaş işini de delilsiz ve vasıtasız görmeyi şiar edinmelidir.

10 — Memurların halka rıfk ile ve onları hükûmete ısındırmayı temin edici ve gönül avlayıcı şefkatla muamele etmesi keyfiyeti derece, derece âmirler tarafından sıkı bir murakabe altında bulundurulmalıdır.

11 — Memurların irtikâp ve irtisasına ve kanuna olduğu kadar oralarda takin edeceğimiz maksada da uygun görülmeyen her türlü keyfi hareketine ve lâübaliliklerine katiyen ve anında sed çekmeliyiz; Bunun için umumî müfettişlerimiz refakatında temerküz ettirilecek muhtelit bir teftiş heyetinin korkusunu; her vekâletin tasra teşkilâtında hâkim kılmamız ve bu vesile ile umumî müfettişleri valilerin icra salâhiyetine tedahül edecek salâhiyetlerle teçhiz etmiyerek onları tekml idarenin ve kanunların hüsnü tatbi-kinin yüksek mürakibi ve müfettişi haline getirmeliyiz. Böyle bir tesisin faydalı olabilmesi için de her müfettiş fezleke ve raporunun ötede, beride koku-tulmaksızın en ameli yollarla en kısa bir zamanda icra sahasına intikali şart olduğunu kabul etmeliyiz.

Memurlarımızın şark vilâyetlerinde ev ve geçim derdi önlendikten, çocuklarının tahsili ve ailelerinin sıhhati endişesi bertaraf edildikten ve kuvvetli bir teftiş ve murakabe altında da hareket dürüstlükleri ve iffetle çalışmalarını temin edildikten sonra kütle üzerindeki temsil tedbirlerimizin de şunlar olabileceğini düşünüyorum:

1 — Bir Jandarma erine kadar küçük, büyük her memur ve hatta tesis edilecek köylere yerleştirilecek Türk vatandaşlar bile oralardaki rollerini bilmeli ve her hal ve hareketleri ile Kürtlere karşı: onları benimsediğini, sevdiğini anlatmalı ve itimat telkin ederek onların emniyetini kazanabilmelidir ve vesile icadederek kendilerine Türkçe hitap etmelidir.

2 — Temdin ve temsil işinde kaza merkezlerini hareket noktası olarak kabul etmeli ve her kasabayı doktorile, ebesile, halkevile, radyosile ve okullarile muhitine Türklük hissi ve sevgisi aşılayan bir Türk kültür merkezi haline getirmelidir.

3 — Şark vilâyetleri köylerinin büyük bir kısmı - hiç bir içtimâî tesise sahip kılınmalarına imkân vermiyecek kadar - küçüktür ve yirmi haneden az evlidir ve bunları büyütmeye kalkmak da doğru değildir. Binaenaleyh kaza merkezlerinde yatılı bölge okulları tesis edilerek ci-
var köylerin erkek ve betahsis kız çocukları bu müesseselerde tedris ve ter-
biye edilmelidir.

4 — Bu okullarda Türkçe diline ve millî türkölere ve teganniye hususî bir ehemmiyet verilmeli, her sabah derslere başlanmazdan mukaddem hep bir ağızdan Türklüğü ve Türklüğün meziyetlerini özen basit ve kolay manzu-
melerle bayrak çekme merasimi tekrar edilmelidir.

5 — Bu okullarda muayyen bir müddetin hitamında Türkçe konuşmak mecburi olmalı ve istidat gösterenler mükâfatlarla teşvik edilmeli ve gerek yi-
yip, içmelerinde, gerek yapıp kalkmalarında ve giyinip konuşmalarında ya-
pılacak yenilik inkilâbile çocuklara okul muhabbeti aşılanmalıdır.

6 — Köylüler tarafından bidayette biraz mukavemet görse de ilk müş-
kil mülayım tedbirlerle iktihâm edildikten sonra - bugün Tunceli kızlarını
ana ve babalarının bir anevvel Elâzığ Kız Enstitüsüne yazdırabilmek gayretile
onların yaşlarını büyültmeye çalıştıkları gibi - bu okullara rağbetin artacağı-
nı muhakkak telâkki etmelidir.

7 — Bu okulları bitirecek çocukların ana ve babaları nezdine dönen-
leri dışında kalacak olanlarının garp vilâyetleri köy enstitülerine ve oradan
da garp vilâyetlerimiz köy öğretmenliklerine gönderilerek orada asıl Türk
camiası içinde kaynaşarak ve evlenerek kalmaları maksadın esasını teşkil et-
meli ve şarkta öğretmenlik edecek kadın ve erkeklerin de mutlaka garp vi-
lâyetlerinden ve Türk ırkından olmasına bilhassa itina edilmelidir.

8 — Şark vilâyetlerimizde öğretmenlik edecek kadın ve erkeklerin bil-
hassa kurs göyerek yetişmiş, idealist gençler ve Türkler olması şarttır.

9 — Bu kabil öğretmenlere medenî ihtiyaçlar adına oralarda bir mah-
rumiyet çekirtmemeli ve bilhassa evlerini daha evvel ihzar etmiş bulunma-
lıyız.

10 — Her kaza merkezinde haftada bir defa mutlaka pazar kurulmalı
ve bu pazarlar oralarda yapılacak alış veriş vesilesile köylülerin kasabalı ile
temasına olduğu kadar Türk kültürü propagandasına da vesile olmalıdır. Me-
selâ o gün kasabanın belediye daîresinde doktor tarafından köylünün hastala-
rına bakılmalı, ilâci verilmeli, köylünün hasta olan hayvanını veteriner gör-
meli ve vesayada bulunmalı ve eğer o kaza merkezinde yatılı bölge okulu
açılmış ise oğün-çocuklara temiz ve medenî kıfayetlerle gösteriler yaptırıl-
malıdır.

Şimdive kadar hükümetten hiç bir irşat, hiç bir şefkat görmemiş olan
köylünün bu yakınlıktan evvelâ biraz muhterizane de olsa gün geçtikçe artan
bir memnuniyet duyacağı muhakkaktır.

11 — İyi hayvan, iyi koyun, keçi yetiştirdiği gibi vesilelerle tertip edile-
cek sergi ve musabakalar sonunda köylüyü hediyeyle telif etmeli ve bu sa-
halardaki müşküllerini çözüvermelidir.

12 — Köylerde küçük sıhhat memurlarile hayvan sağlık memurları do-
laştırılmalı ve onlara hastalarına şifayı kaza merkezinde aramak ve bulmak
telkinini yapmalıdır.

13 — Temdin ve temsil işinde büyük müşkilâtı dağ köylerinden bekle-
mek icabedecektir.

Bunlar ova köylerine nazaran daha haşın, daha çekingendirler ve köylerin
büyük bir kısmı da dağdadır. Esasen ehemmiyetli ziraatı olmayan ve küçük
topluluklar halinde pek sefil bir hayat geçiren bu köyleri büsbütün dağıtmış
olmak için onları fırsat ve imkân düştükçe sistemli bir surette her Türk kö-
yüne, beser, onar hane vererek aynı zamanda o köylerin bünyesinde Türk
kültürüne temsillerini de temin etmelidir.

14 — Kaza merkezlerini garp vilâyetlerinden gelmiye irza edilecek mü-
nevverlerle, mütekaillerle, esnafla, sanatkârlarla doldurmaya çalışmalı - ve
onlara da göçmen muamelesi tatbik ederek kendilerine mahallin hususiyeti-

ne göre bağ, bahçe, tarla vermeli ve kasaba tipi ev yapmalıyız; eğer esnaf ise dükkân inşa etmeliyiz. Bu Türk unsurdan şahıslara göre çarşı, pazar teşkilinde olduğu kadar tali memuriyetler için de istifade edilmelidir.

15 — Koğular, panayırlar vesilesile halkın kasabalara sık gelişini teşvik edilmeli ve kaza merkezleri için seyyar sinemalardan istifade gözetilmelidir ve gerek bu gibi temaslarda, gerek çarşı pazarda daima Türkçe konuşulması takip etmelidir.

16 — Şarkta gerek yol inşaatında, gerek diğer tesislerde yerli halkın ücretle çalışmasından geniş miyasta istifade edilmeli ve amele kantinlerinde ve topluluklarında dahi temsil propagandaları ihmal edilmemeli ve garpteki sanat müesseselerimizde kendileri çalışmaya teşvik olunmalıdır.

17 — Vilâyet merkezleri belediyeleri umumî muvazeneden yardım görerek meselâ Erzurum, Van, Elâzığ, Diyarbakır, Mardin gibi şehirlerimiz şarkta medenî ve mamur birer çehre iktisap edebilmeli ve otel, lokanta, su, elektrik, cadde, bahçe ve meydan gibi tesislerle oralara her uğrayanı hoşnut bırakabilmelidir.

Bu gibi şehirlerin bilhassa orta ve lise tahsil müesseseleri ve hastaneleri bulunmalıdır.

Bu raporun bahsi mahsusunda tebarüz ettirdiğim veçhile bu vilâyetler kendi cılız belediye ve muhasebe hususîye bütçelerile bu âmmî hizmetlerini hiç bir vakit tesis edemeyeceklerdir.

18 — Bu vilâyetlerde halkın iş bulmasını ve toplu bir hayat içinde bilvesile kendileri üzerinde telkin icrasını mümkün kılacak askerî, iktisadî ve zirai sanat müesseseleri açılması kabil olup olmadığı tetkik edilmelidir.

19 — Bu vilâyetlerde halkın daha ziyade hayvanî olan istihsalatı dahi pek iptidaidir ve bu emtiyanın mübadelesi işi tamamen gayri millî ellerde ve muhtekirlere aittir. Bu itibarla halkın yapağı, kıl, deri, yağ ve peynir gibi istihsalının kıymetlendirilmesi ve bu istihsalın islâh edilmesi işiyle halkın manüfaktura eşyası başta olmak üzere muayyen bazı kalem ihtiyaçlarını halka satmak işini ve bu arada o havalideki memurlarımızın da her türlü ihtiyaçlarının giderilmesi keyfiyetini münasip bir sermaye ile ve muayyen bazı şehirlerimizde şubeleri bulunmak üzere tesis edilecek bir ticaret müessesesine tahmil etmek mümkün olup olmayacağını tetkik etmelidir. Eğer böyle iktisadî rol ile el altında bir müessese iş başına getirilebilirse şark vilâyetleri halkının menfaat kanalından da temdin ve temsili işi avuç içine alınmış olur; kanaatindeyim.

20 — Şark vilâyetlerimizde köylü - geçimini temine yarayacak şekilde topraklandırmak ona artık ağası ve efendisi yerine kendi şahsı için çalışkan ve kazanmak imkânını hazırlamak demektir. Bu kendisini vatanın müsterek topraklarına olduğu kadar hür bir vatandaş sıfat ve salâhiyetile hükûmete bağlayacak bir tedbir kıymetindedir ve pek mühimdir. Çünkü,

Büyük kürt kütesi bugün o kadar düşkün ve sefil bir hayat sürmektedir ki varlığının tekmlinin de kaybı bir kıymet zıvalı telâkki edilemez. Halbuki onun varlığını kıymetlendirmek kendisini herhangi bir sergüzeşte atılmaktan da alıkoyan bir tedbir olur, diye düşünürüm.

21 — Vaktile garbe nakledilen eşhaya ait arazinin tasfiyesi elan bitirilmemiştir ve bu iş intaç edilmedikçe de bu şahıslar kendilerine oralardan alâkalarını kesmiş nazarile bakmamaktadırlar. Tapu muamelesinin intizamsızlığının, intikal muamelesinin yapılmaması dolayısıyla herhangi bir parçanın hakiki sahibini bulamamaktan ve buna benzer sebeplerden ileriye geldiği anlaşılan bu tevhüre son vermeli ve bu araziye müzâyade ile yine malî takatı yerinde olanlara satmaktan ise topraksız fakir halka dağıtmalıyız ve artık şark vilâyetlerimizde köy sahibi olma hakkı tarihe maletmeliyiz.

22 — Hiç bir memurun, hiç bir tahsildarın ve hiç bir Jandarmanın her ne bahane ile olursa olsun köylünün misafiri olmak vesilesile köylüye bar olmasın kati surette önlemeliyiz. Eskiya takibi vesilesile gelen Jandarma müfrezelerini ağırlamaktansa eskiyaya dehalet etmeyi atacak kadar köylü üzerinde bıkınlık doğuran bu yaranın kökü eskidir ve elan da yer, yer vardır.

23 — Halka karşı işlenmiş herhangi bir Jandarma suçu derhal cezalandırılmalı ve suçtan müteessir olan vatandaş bundan haberdar olmalıdır.

Halkın ırzına olduğu kadar haysiyet ve izzeti nefesine de hükümeti temsil eden her memur hürmetkâr kalmalı ve sempati toplamayı esaslı vazife telâkki etmelidir.

24 — Nahiye müdürleri de garpte ve şarkta idare için bir ızdırıp menbaidir. Bunların üst derece maaşlara kadar terfi edebilmelerine imkân verecek surette kadro alınması ve kendilerinin kurstan geçirilmesi şimdiki halde akla gelebilen bir tedbirdir. Ancak nahiyeler halkın emniyet ve asayiş ızdırabı dışında hiç bir ihtiyaçlarına cevap verecek cihaz ve elemana sahip olmadıkları için tatminkâr bir idare kademesi olamamaktadırlar.

Bu itibarla daha ziyade kaza teskiline ehemmiyet vermek ve o kademe-yi halka yaklaştırmak muvafık olacağını mütalâa etmekteyim.

25 — Basit ve sade bir muhakeme usulü kabul ederek adliye-yi daha seri kararlar verebilecek durumda tutmalıyız ve ora halkından mahkûmlara mahkûmiyetlerini garp islahhanelerinde ve iş yerlerinde geçirtmeliyiz.

26 — Her valiye bir arazi ve her kaymakama da bir (Jip) otomobili vermeliyiz. Valiler için ayrıca binek otomobile lüzum görmüyorum.

Şark vilâyetlerimizdeki büyük Kürt kütlesini temsil tedbirleri olarak düşünebildiklerim bunlardır. Bunlar akla gelebilecek şu veya bu tedbirle ikmal ve tevsi edilebilse de görülür ki bir kısım mali fedakârlığa ihtiyaç arzeden tesisata taallük eder, bir kısmı ve hatta belki büyük kısmı da hiç bir mali külfet ihtiyarına lüzum hissettirmeyen ve sadece memurlarımızın maksadı kavrayarak bıkmadan, usanmadan takip edecekleri idare tarz ve sistemine taalluk eder ve hepsi de idarenin âhenkli, muvazeneli ve idealist unsurlarla çalışabilmesine ihtiyaç gösterir.

Bu raporda istenen tesislerin derhal yerine getirilebileceği hiç bir vakıt düşünülmemiş ve onların bir plâna raptını müteakip her sene bütçelerine konabilecek tahsisatlarla tedricen meydana getirilebileceği tabii görülmüştür.

Bunun gibi yine bu raporda tedbir diye arz edilen hususatin da her halde tatbik kıymet ve kabiliyeti olduğu iddia edilmekte ve mütehasıs bir heyete tetkik ettirilmesi zarurî ve tabii telâkki edilmektedir. Benim hiç tekip edilemeyeceğimi bilerek cesaretle ileriye attığım tek iddia; bu davanın ne kadar erken benimsenirse tehlike bulutlarının vatanın semasından o kadar erken ve o kadar kolay dağılacaktır.

En hâlis emelim; vatanın bütünlüğünü tamamlama tedbirleri mahiyetinde olan bu tedbirlerin isabetle tayin ve tesbit edilerek Sayın Başvekilimin yüksek idareleri zamanında onların tatbikine başlandığını görmektir. Çünkü,

İçimizde umumî devlet ve müessese hizmetlerini kendilerine emniyet edemediğimiz; duygularını duygularımızdan; düşüncelerini düşüncelerimizden; ideallerini ideallerimizden ayrı telâkki ettiğimiz böyle bir unsur bulunduğunda dahi ve harici politika bakımından müsterih olamayacağımız tabiidir.

Bilvesile saygılarımla arz ederim.

Dahiliye Vekili

Hilmi Uran

Not:

Bu rapora Birinci, Üçüncü ve Dördüncü Umumî Müfettişlik mintakalarının iki haritası bağlıdır. Bu haritaların birisinde bu mintakalardaki unsur durumu işaretlenmiş; diğerinde de takdimen inşaları veya iyi halde tutulmaları faydalı görülen şoselerle demiryollarımızın bu günkü vaziyetleri gösterilmiştir.

K A Y N A K L A R

Salt Galata, İstanbul, Türkiye.

Salt Araştırma Kitaplar ; 956.606 /URA

Uran, Hilmi. *Bazı Şark vilayetlerimizde tatbiki lüzumlu temsil tedbirleri hakkında rapordur.* Ankara: [s.n.], 1944.

Y A Y I N A H A Z I R L A Y A N

H A K K I N D A

SEAN PATRICK SMYTH

Belfast (İrlanda) doğumlu Sean Patrick Smyth, lisans eğitimi Bilkent Üniversitesi'nde (2014) tamamladı, yüksek lisansını Hollanda'da bulunan Leiden Üniversitesi'nde (2016) yaptı ve doktora eğitimine Viyana'daki Central European Üniversitesi'nde devam ediyor. Tanzimat sonrası Türk tarihi üzerine çalışır, bilhassa milliyetçiliğin yükselişi ile ilgilenir.

Sean Patrick Smyth'in hazırladığı bu kitap, Türkiye'nin yakın tarihine ışık tutan bir başyapıttır. Okuyucuların, bu eseri okurken Türkiye'nin derinliklerinde bir yolculuğa çıkacaklarını ve geçmişin izlerini sürerek bugünü ve yarını daha iyi anlayacaklarını umuyorum. Bu kitabın, Türkiye'nin Doğu politikasını daha iyi anlamak isteyen herkes için vazgeçilmez bir kaynak olacağına inanıyorum. Yarının Kültürü Kitaplığı'na kazandırılan bu eserin hem akademik çevrelerde hem de geniş okuyucu kitlesi arasında hak ettiği yeri bulmasını temenni ediyorum.

